

CARLTON J. H. HAYES

MİLLİYETÇİLİK: BİR DİN

Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru

İZ YAYINCILIK

LİYETÇİLİK BİR DİN CARLTON J. H. HAYES

Milliyetçilik: Bir Din

Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru

CARLTON J.H. HAYES

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2010
Sertifika no: 14444

İZ YAYINCILIK: 44
İnceleme araştırma dizisi: 15
ISBN 978-975-355-106-9
2. Baskı; İstanbul, 2010

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık
Davutpaşa Caddesi Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/Zeytinburnu İstanbul

CARLTON J.H. HAYES

Milliyetçilik: Bir Din

Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru

Türkçesi:
Murat Çiftkaya

İZ YAYINCILIK

CARLTON J.H. HAYES (1882-1964); Amerikalı eğitimci ve özellikle Avrupa Tarihi üzerine uzmanlaşmış tarihçi. Akademik hayatının büyük bir kısmını, kendisinin de mezunu olduğu Colombia Üniversitesi'nde hoca olarak geçirmiştir. Ayrıca Berkeley, Stanford, Michigan gibi üniversitelerde dersler verdi. Milliyetçilik konusu entellektüel serüveninin daima en merkezî konusunu teşkil etmiş ve kendisinden sonra gelenlere büyük ilham vermiştir. I. Dünya Savaşı'nda yüzbaşı rütbesiyle Askeri İstihbarat'ta görev almıştır. 1942-1944 yılları arasında ABD'nin İspanya Büyükelçisi olarak görev yapmış ve ülke diktatörü Franco ile yakın dostluk kurmuştur. 1964 yılında hayata gözlerini yummuştur. Birçoğu milliyetçilik düşüncesi üzerine yazılı olan eserleri şunlardır: *Sources Relating to Germanic Invasions* (1909), *British Social Politics* (1913), *A Political and Social History of Modern Europe* (1916), *Brief History of the Great War* (1920), *Essays on Nationalism* (1926), *Modern history* (1928), *Ancient and Medieval History* (1929), *France, A Nation of Patriots* (1930), *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (1931), *A Political and Cultural History of Modern Europe*, (2 cilt, 1932-36 göz. geç. baskı, 1939), *Wartime Mission in Spain* (1945), *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, (1955), *Contemporary Europe Since 1870* (1965).

İçindekiler

Şahsî Bir Özür 7

1. Milliyetçilik Nedir? 11
   1- Milliyetçiliğin Temelleri: Dil ve Gelenekler 11
   2. Milliyetin Akışkanlığı ve Karmaşıklığı 16
   3. Vatanseverlik 20

2. Din Hissi 23
   1. Dinî Tecrübenin Değişik Tezahürleri 23
   2. Din Duygusunun, Özellikle Komünizm ve Milliyetçiliğe Uygulanışı 26
   3. Dinî Milliyetçi Komünizm 28

3. İlkel Milliyetçilik ve Satıh Altına Girmesi 33
   1. Kabilecilik 33
   2. Kabileciliğin Satıh Altına Girmesi: Askerî ve Dinî Etkenler 35
   3. Dil ve Ekonomi Faktörleri 38
   4. Devam Eden Millî Şuur 41

4. Modern Milliyetçiliğin Hıristiyan Dünyasındaki, Özellikle İngiltere'deki Kökleri 45
   1. Yerli Diller ve Edebiyatlar 45
   2. Millî Devletler ve Millî Ekonomiler 48
   3. Dinî Ayaklanma ve Reform 51
   4. İngiltere: Modern Milliyetçiliğin Beşiği 53

5. Milliyetçiliğin Devrim Fransa'sında Bir Din Haline Getirilişi 59
   1. Deist ve Klasik Oluşum 59
   2. Pietist ve İlk Romantik Oluşum 63
   3. Amerikan Devriminden Fransız Millet Meclisine 65
   4. Dinî Simgeler ve Savaşçı Taassup 70

6. I. Napolyan'dan III. Napolyan'a Milliyetçiliğin Avrupa'da Yayılışı (1800-1870) 75
   1. Birinci Napolyon Döneminde 75
   2. Viyana Barış Görüşmelerinden 1830'lara 80

3. Kültürel Milliyetçiliğin Orta ve Doğu Avrupa'da Propagandası ... 83
4. 1848-1849 Devrimlerinde Milliyetçilik ... 87
5. Milliyetçi Üçüncü Napolyon Dönemi, 1848-1870 ... 90

7. Güçlü Milliyetçilik ve Sanayileşmiş Toplum, 1864-1914 ... 95
1. Yeni Rekabetçi Askerî Dönem ... 95
2. Sanayi Devriminin Etkileri ... 99
3. Kitle Göçü, Demokrasi ve Okur-Yazarlık ... 103
4. Milliyetçilik ve Materyalizm ... 108

8. Milliyetçi Emperyalizm ve Hoşgörüsüzlük, 1874-1914 ... 113
1. Millî Emperyalizmin Patlayışı ... 113
2. Milliyetçilik, Yeni Emperyalizmin Tohumu ve Meyvesi ... 116
3. Dinî Azınlıklara Karşı Hoşgörüsüzlük ... 122
4. "Irkî" Azınlıklara, Bilhassa Yahudilere Hoşgörüsüzlük ... 125
5. Etnik Azınlıklara Yönelik Hoşgörüsüzlük ... 129
6. Teb'a Halkların Milliyetçi Tepkisi ... 133

9. Milliyetçilik: I. Dünya Savaşı'nın Sebebi ve Sonucu ... 137
1. Doğu Avrupa'da, Millî Devletler İmparatorluk Devletlerine Karşı ... 137
2. Savaştaki Milliyetçilik (1914-1918) ... 142
3. Paris Barış Antlaşması ve Milliyetçiliğin Avrupa'daki Zaferi ... 146
4. Avrupa Dışında Milliyetçiliğin Kışkırtılması ... 152

10. Totaliter Milliyetçilik ve II. Dünya Savaşı ... 159
1. "Bütüncül" ya da "Totaliter" Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı ... 159
2. Yeni Totaliter Diktatörlüğün Özellikleri ... 166
3. Milliyetçi Diktatörlerin Saldırıları ... 170
4. II. Dünya Savaşı ... 173

11. Çağdaş Cihanşumül Milliyetçilik ... 175
1. Komünist Rusya'nın Milliyetçi Emperyalizmi ... 175
2. Yerli Milliyetçilik Batı Emperyalizmmine Karşı ... 178
3. Milliyetçiliğin Asya ve Afrika'daki Muğlak Karakteri ... 182
4. Afrika'da Milliyetçilik ve Kabilecilik ... 184

12. Milliyetçilik Dini Üzerine Düşünceler ... 189
1. Kült ... 189
2. Mitoloji, Hoşgörüsüzlük ve Kurban Etme ... 194
3. Yumuşatıcı Etkiler ... 198
4. Milliyetçilik ile Tarihî Dünya Dinlerinin, Bilhassa Hıristiyanlığın Etkileşimi ... 203

Şahsî Bir Özür

Yetişkinlik hayatımın büyük kısmı milliyetçiliği gözlemlemek ve incelemekle geçti. Konu ilk defa I. Dünya Savaşının patlak verişi ile ilgimi çekti. Bu olay beni şaşkına çevirmiş ve kuşağıma mensup çoğu kişiyle paylaştığım, kesintisiz ilerlemeyle ve milletlerarası barışla dolu bir gelecek hakkındaki kolaycı iyimserlikten beni çekip çıkarmış ve savaşın aşırı-vatansever popüler kabulünü ekonomik mülahazaların tek başına gerçekte izah etmediğini de göstermişti. 1914 güzünde *P. S. Quarterly*'de milliyetçilik üzerine ilk yazımı yazdım.

O zamandan beridir, milliyetçiliği üç kitapta ve dördüncünün bir kısmında; çok sayıda makalede—ki bunların arasında *Encyclopaedia of Social Sciences* için yazdığım kapsamlı bir makale de bulunuyor; sayısız konferansta; yirmibeş yıldır Columbia Üniversitesinde, zaman zaman bir sömestirliğine California'daki (Berkeley) Johns Hopkins, Western Reserve, Stanford, Michigan State ve Boston College'de yürütülen ders ve seminerlerde; en önemlisi de, birçok ustanın konunun çeşitli safhaları üzerine yazıdığı denemeleri ve altmışyetmiş doktora tezini yönetirken veya onlardan faydalanırken ele aldım. Bu apaçık kendi kendine methiye düzmenin, tüm dünyadan geri kalmayan ve milliyetçilik takıntısından kurtulamamış bir gazi için hoş görüleceğine eminim.

Konu gerçekten de oldukça geniş ve çok yönlü. Bir kişinin gücünün yeteceği kadar etraflı ve geniş bir inceleme, insanı bitap düşürür. Elinizde tuttuğunuz kitabın etraflı olma gibi bir iddiası yok. Bu kitap, bir kişinin hayatı boyunca milliyetçilik üzerine yaptığı araştırmaların, milliyetçilikten anladıklarının ve öğrendiklerinin, Avrupa'daki hikâyesine özel bir yer veren, diğer kıt'alardaki hâlihazır gidişata dair de deneme kabilinden fikirler taşıyan tamamen özet, kısa bir hülasadır.

Bu genel olgu hakkındaki diğer çok sayıdaki ve daha ayrıntılı incelemeler son kırk yılda ortaya çıkmış ve konu siyaset bilimi, edebiyat, psikoloji, ekonomi, sosyoloji, istatistik, hattâ "iletişimin yoğunluğu" açısından tahlil edilmiş ve tartışılmıştır. Bu incelemelerin çok geniş bir kısmına âşinayım; birçoğundan yararlandım ve bazılarından da ayrı düşünüyorum. Ben konuyu tarihî açıdan düşünmekte ve yazmaktayım. Kanaatimce milliyetçiliğin günümüz dünyasının gündeminin başına nasıl ve niçin yerleştiğini en makul, en güzel ve en işe yarar biçimde geniş bir tarihî yaklaşım izah etmektedir.

Elinizdeki kitabın tarihî sanat niteliğini kazandığı ölçüde "bilimsel tarih"in alâmeti ve çoğu kez de ayakbağı olan ilmî aygıtlara sahip olmasa da, yorumlarının olgusal yönden sahih ve mâkul olacağı ümit edilmektedir. Bu kitapta bibliyografya bulunmuyor ve dipnotlara seyrek yer verildi. Az sayıdaki atıflar daha çok benim veya eski arkadaşlarımın yazılarına ve çok nadiren de konunun önemli otoritelerine yapılmaktadır. Daha ayrıntılı araştırma yapmaya istek duyanlar, şimdi biraz eskimiş de olsa, hâlâ temel ve faydalı bir yer tutan Koppel S. Pinson'ın şerhli *Bibliographical Introduction to Nationalism*'ine baksınlar. Karl W. Deutsch'un *Interdisciplinary Bibliography of Nationalism, 1935-1953* isimli eseri ise (Columbia University Press, 1935) daha az eleştirel olmasına karşılık bütünleyici ve tamamlayıcı bir çalışmadır. Ayrıca, Boyd C. Shafer'ın ilgi çekici *Nationalism, Myth and Reality* (Harcourt, Brace, 1955) kitabının değerli bir seçme bibliyografya eki vardır.

Kelimelerin anlamına dair bir uyarı! Dili, "milliyet" ve "milliyetçilik" kelimelerinin normal ve esas parçası olarak görüyorum ve bunun çoğu kez neden inkâr edildiğini ve görmezden gelindiğini anlamada güçlük çekiyorum. Sanırım, bunun bir nedeni, bir tarafta İngilizlerin ve İngilizce konuşan Amerikalıların ve İspanyollarla (Spaniards) İspanyol Amerikalılarının aslî ortak milliyetlerinin, diğer tarafta ise Kanada ve Belçika'daki ikili veya İsviçre'deki üçlü milliyetlerin görülememesidir. Bir diğer ve buna bağlı neden ise, karmaşayla sonuçlanan "millet," "milliyet" ve "milliyetçilik" kelimelerinin kullanılışındaki muğlaklıktır. Etimolojik olarak, "millet" (nation), Latince "ırk" veya "doğuş" teriminden türemiştir. İlk çıktığında kabilelerle ilgili bir anlam taşıyordu, fakat sonraları kabaca, sadece bir "halk"ı veya "yöre ahalisi"ni (folk) ve "milliyet"i (nationality) değil, aynı zamanda bağımsız ve hükümran bir devleti—meselâ, birden fazla dil konuşan vatandaşları, İsviçreli, Avusturyalı veya Rus "milliyet"inden—miş gibi oldukça kafa karıştırıcı biçimde, bahsedilen İsviçre, Avusturya veya Rusya imparatorlukları gibi—belirtmek için kullanılagelmiştir. Bir devletin—o devletin türüne bakılmaksızın—veya onun içindeki bir grubun güçlü iddiacılığına, aynı kafa karıştırıcı tarzda, "milliyetçilik" denmiştir. Özellikle, Fransa'da *le patriotisme national* ve *le nationalisme* arasında garip bir ayrım yapılmaktadır; ilerici "solcular"ın savunduğu birisi iyi, gerici "sağcılar"a hasredilen diğeri ise kötüdür.

Şunu açıklayayım ki, ilk yazılarımda olduğu gibi, ilerki sayfalarda da muğlak "millet" kelimesinin tek başına anlam ifade etmesine göz yumdum ve kesin bir sözlük anlamına bağlı kalmaya çalışmadım. Fakat "milliyet" ve "milliyetçilik" kelimelerini muğlaklıktan kurtarmaya çabaladım.

Bu kitap müneccimlik değil, tarihtir. Bugünlerde milliyetçiliğin dünya çapındaki zaferinin—ve dünya dininin—geleceği hakkında ne düşündüğüm sorulduğunda, neredeyse otuz sene önce yazmış olduğum ve şimdi o günkünden daha gerçek olan bir makalenin sonuç paragrafına müracaat ediyo-

rum: "Milliyetçilik artık apaçık bir cihanşumül vakıadır ve modern medeniyetin hem maddî, hem de manevî gelişmesini kökten etkilemektedir. İnsanlığın siyasî ilişkilerinin yanısıra, ekonomik ve manevî ilişkilerini de giderek daha fazla etkileyeceğe benzemektedir. Çağdaş kültürün girift bütünlüğüyle o denli yakından ilişkilidir ki, istikametinde veya yoğunluğunda meydana gelecek bir değişme, bütün içindeki diğer faktörlerin değişmesini de beraberinde getirecek gibidir."

Carlton J. H. Hayes

18 Temmuz 1960

1

Milliyetçilik Nedir?

1. Milliyetçiliğin Temelleri: Dil ve Gelenekler

Milliyetçilik modern ve çağdaş dünyadaki aşikâr ve sürükleyici bir harekettir. O kadar aşikârdır ve haberlerde ondan o kadar sık söz edilmektedir ki, güneşin doğuşu ve batışı gibi kanıksanmaya, önemi gözden kaçırılmaya yüz tutmuştur.

Bilindiği gibi, milliyetçilik modern bir gelişmedir. Kaynağını ve yükselişini Avrupa'da bulmuş, Avrupa'nın etkisi ve örnek oluşuyla Amerika'da ve Batı medeniyetinin diğer tüm bölgelerinde yerleşmiştir. Ama artık sadece Hıristiyan Batıya mahsus değildir.

Son zamanlarda, Asya ve Afrika'nın geniş topraklarındaki geleneksel Müslüman, Hindu, Konfüçyusçu ve Budist medeniyetlerdeki devlet ve halkların göze çarpan bir özelliği haline gelmiştir. Bilhassa İslâm dünyasının dört bir yanında milliyetçilik kendisini apaçık gösterir: Atatürk Türkiye'sinde, Rıza Pehlevi İran'ında, Nasır Mısır'ında, Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasında, Endonezya'nın Hollandalılara karşı başarılı ayaklanmasında, Libya, Tunus, Sudan, Somali ve Fas'ın yakın zaman önce kazandıkları bağımsızlıkta ve Ceza-

yirlilerin ayaklanmasında. Araplarla İsrailliler arasındaki ihtilâfın temelini de yine milliyetçilik teşkil etmektedir.

Öte yandan, Japonya'daki tam anlamıyla gelişmiş milliyetçiliğe; şimdilerde Hindistan'ın, Burma'nın, Seylan'ın, Malaya'nın, Vietnam'ın, Kamboçya'nın, Laos'un, Tayland'ın ve daha yakınlarda Afrika'nın dört bir köşesindeki siyah halkların oluşma aşamasındaki militan milliyetçilikleri eklenmiştir. Milliyetçilik, en son merhalesinde, Britanya'nın, Fransa'nın, Hollanda'nın ve Belçika'nın ve belki de çok önce Portekiz'in denizaşırı sömürge imparatorluklarının çözülmesini ispatlıyor. Ayrıca komünizm kadar milliyetçiliğin de çağdaş Rusya ve Çin'in bir alâmeti olduğu gerçeğini gözden kaçırmamamız gerekiyor.

Günümüzde bu kadar cihanşumül olan bu milliyetçilik gerçekte nedir? Bence milliyetçiliği anlamanın en iyi yolu, Avrupa'ya ve önce Batı Avrupa'ya eğilmektir. Zira onun asıl vatanı burasıdır; burası onun köklerinin gösterilebilir biçimde geçmişin derinliklerine uzandığı yerdir; yine burası, en azından beş asırdır tarihî medeniyetimizin evriminde giderek önem kazanmış bir faktördür.

En basit ifadeyle, milliyetçilik, vatanseverliğin ve milliyet şuurunun bir kaynaşımı olarak tarif edilebilir. Meselenin doğru anlaşılması için, gerek milliyetin, gerekse vatanseverliğin biraz izahı gerekiyor.

Yüzyıllardır ve binyıllardır—tarihî bilgi sahibi olduğumuz en eski dönemden beri—dünya çok sayıda farklı milliyetleri barındırmıştır. Avrupa'da, yani beş büyük kıtanın en ufağında, uzun zamandır çok çeşitli milliyetler yaşamıştır. Yunan, Kelt, Alman, Baltık, Slav, Macar ve diğerleri; halen en az otuz üç milliyet.

Şimdi, *milliyet* (nationality) nedir? Bu kelime, ortak bir ırkî soyu ima eden Latince *natio*'dan geliyor, fakat pek az modern milliyet, o da varsa, biyolojik anlamda ayırdedici bir "ırk"tan oluşmaktadır. Fransızlar Akdenizli, Kuzey Avrupalı (Nordic)

ve Alpli gibi farklı cinslerden oluşmuş bir milliyettir. Almanların içinde uzun kafalı sarışınlar ve yuvarlak kafalı esmerler vardır. İtalyanlar; Etruryalıların, Fenikelilerin ve ilkel Keltlerin, Sarakanların, Gotiklerin ve İskandinavyalıların garip karışımlarını temsil ederler. Ayrıca ABD'de, zenciler bir Afrikalı milliyete değil, beyazlarla ve kızılderililerle birlikte, Amerikan milliyetine mensuptur. Bildiğim her milliyet, biyolojik ve ırkî olarak bir potalık yapmıştır ve yapmaktadır.

Milliyeti tek başına fizikî coğrafya da belirlemez. Elbette ki, Kuzey Kutbundaki halkların bazı kültürel özellikleri tropikal bölge halklarınınkinden ve her ikisi de ılıman bölgedeki hayattan farklı olma durumundadır. Coğrafî nedenlerden dolayı, Çeklerin denizcilikle uğraşan bir milliyet olması, İngilizlerin ise olmaması, çok zor beklenebilir. Neden İngilizler modern dönemlerde adalarından büyük bir donanma ve ticaret filosu çıkardılar da, yakın komşuları İrlandalılar geliştirmedi? Bunu coğrafyadan başka şeylerin açıklaması gerekir. Keza, neden benzer çevreler, iklimler ve uğraşlar Fransızları ve Almanları tek millet halinde birleştiremedi veya İsviçre ve İskoçya'nın dağlık engebeli arazisi neden bu ülke sakinlerinin atasözlerine yansımış cimriliğini güya açıklar da, Hollandalı ve Fransız köylüleri örneğinde son derece başarısız kalır?

Hayır, bir milliyet etkisini, karakterini, ferdiyetini, her defasında olmasa da, fizikî coğrafyadan veya biyolojik ırktan değil kültürel ve tarihî güçlerden alır. *Dil*'i, bunların ilki ve önde geleni sayıyorum.

Dil insanlara mahsustur ve en azından efsanevî Babil Kulesinden bu yana geniş, akıcı ve devamlı değişen çeşitlilikte diller varolagelmiştir. Antropologlar göstermiştir ki, ilkel kabileler birbirinden konuşma farklılıklarıyla ayrılmaktaydı. Âlimler de, sıradan insanlar da; dilin, milliyetin en emin ve en kesin alâmeti olduğunu bilir. Zengin olsun fakir olsun, iyi olsun kötü olsun, zeki olsun aptal olsun, bir ülkedeki tüm kişilerin ortaklaştığı ve diğer kişilerden ayrıldığı tek şeydir dil. Sözgelişi, ister uzun kafalı ya da yuvarlak kafalı, ister Ti-

rol'ün Alp Dağları yöresinde ya da Hamburg'da deniz seviyesinde yaşıyor olsun, dil bütün Almanların müşterek paydasıdır ve onların, belki de ırk ve tabiî çevre açısından tıpkı Almanlara benzeyenleri de dâhil, Fransızlardan değişik olduğunu dil gösterir.

Aynen öyle de, dil, bir milletin şimdiki nesli ile önceki nesilleri arasındaki somut bağlardan birisidir. İngiliz dili II. Elizabeth'in teb'asıyla I. Elizabeth'in teb'asını ve yirminci asır Amerikalılarıyla onyedinci ve onsekizinci asır Amerikalılarını birbirine bağlar. Aynı şekilde, Alman dili Martin Luther'i duyanları, daha yakınlarda Adolf Hitler'i dinlemiş olanları ve şimdi Konrad Adenauer'i duyanları birleştirir. Her millet için, bir halkın dayanışması ve sürekliliğini sağlar. Nesir ve şiir, tarih, aşk macerası gibi birçok biçimiyle millî edebiyat, esasen insanlığın ortaklaştığı değil, daha çok bir milliyete mahsus olan şeylere vurgu yapar.[1]

Bir milletin teşekkülünde ve onun diğerlerinden ayırt edilmesinde, dilin yanısıra, ikinci önemli şey *tarihî gelenekler*dir. Bu gelenekler, geçmişe ait hatırlanan ya da tahayyül edilen tecrübelerin birikimini, muhteva ve vurguda bir dil grubundan diğerine farklılık gösteren bir birikimi kapsar.

Birçok türde tarihî gelenek ve arkaplan vardır: İster geleneksel olarak Hıristiyan, İtalya ve İspanya gibi Katolik, İsveç gibi Protestan, Yunanistan veya Rusya gibi Doğu Ortodoks olsun; isterse Almanya ve ABD gibi farklı dinî biçimlere bölünmüş olsun, (a) bir halkın dinî geçmişi vardır. Şunun altı çizilmelidir ki, dinî gelenekler sadece bazı inançları sağlayarak değil, fakat belirli sosyal töreler, törenler ve alışkanlıklar kurarak ve bunları yaşatarak; edebiyatı ve hukuku etkileyerek insan kültürünün şekillenmesinde çok önemli yer tutmuştur.

1. Ümid ederim, dilin temel öneminden şüphe duyanlar, Hollanda'da, Leiden'de geçenlerde yayımlanan bir eseri okuyup üzerinde düşünürler: H. L. Koppelmann, *Nation, Sprache und Nationalismus* (1956). Ayrıca Rupert Emerson'ın *From Empire to Nation* isimli eserinde dikkat çekici bir bölüm bulunmaktadır. (Harvard University Press, 1960), s. 132-148.

Ayrıca, ataların yaşadığı ve gömüldüğü; bir zamanların yüksek itibarını şimdi kaybetmiş olsada, hâlâ geçmişin azamet ve ihtişamını hatırlatan ve onlara benzemeye kamçılayan; bir anavatana duyulan popüler, duygusal itibarı içine alan, (b) bir halkın toprağa bağlı geçmişi, atalarından kalma toprağı vardır. Örnek olarak, Kudüs ve Filistin'in Yahudilere, "auld sod"un [İrlanda'nın eski ismi için] İrlandalılara ve Helen toprakları ve adalarının Yunanlılara cazip gelmesini zikretmem gerek.

Sonra, milleti ister büyük bir imparatorluktan kopmuş veya bir kabile devletinden yayılmış olsun; ister diğer halklara hükmetmiş veya yabancı idare altında yaşamış olsun; isterse hükümeti geleneksel olarak monarşik veya cumhuriyetçi, mutlakiyetçi veya anayasal ya da demokratik olsun; (c) bir halkın siyasî geçmişi vardır. Karada ya da denizde, zaferle ya da mağlubiyetle bitmiş olsun, (d) bir halkın mücadele geçmişi, yiğitlik ve cesaretini harcadığı bir mazisi vardır. Bir halk, zaferin kutlanmasından çok, yenilginin ıstırabıyla daha bir tek vücut ve milliyetçi hale gelebilir.

Sırplar asırlardır 1389'da Kosova'da Türklere yiğitçe ama feci biçimde mağlup oluşlarını hararetli şiirlerde ve yanık halk hikâyelerinde hatırlarlar. 1588'deki "Görünmez Donanma"nın destansı sonu, muzaffer İngiltere kadar mağlup İspanya'yı da heyecanlandırmış ve kışkırtmıştır.

Bunların yanısıra, tarımda, ticarette veya imalâtta veyahut her ikisinde az ya da çok gelişmiş—çağdaş ayrımı kullanırsak "ileri" ya da "geri"—ya da uzmanlaşılmış bir sanayide adını duyurmuş ve küçük ya da büyük sınıf refahı ve ayrımlarına sahip olmuş, (e) bir halkın sınaî ve ekonomik geçmişi vardır. Son olarak, (f) bir halkın kültürel geçmişini, ürettiği ayırdedici ve farklı edebiyatı, mimarisini, görsel sanatlarını, müziğini, ilim adamlarını, halk inançlarını ve okuma yazma derecesini sayabiliriz.

2. Milliyetin Akışkanlığı ve Karmaşıklığı

Sayılan ve benzeri tüm *tarihî gelenekler* kültür meseleleridir; dilde öyle. Bunlar, beraberce milliyetin kültürel temellerini teşkil ederler. Bu yüzden, milliyeti "ortak bir dili (veya birbirine yakın akraba lehçeleri) konuşan ve (dinî, ülkesel, siyasî, ekonomik, sanatsal ve entellektüel) tarihî gelenekler topluluğuna sahip kültürel bir insan grubu" şeklinde tanımlıyorum. Böyle bir grup —böyle bir milliyet— ortak dilini ve geleneklerini belirgin bir derecede canlı tuttuğunda ve yücelttiğinde, sonuç *kültürel milliyetçilik*tir.

Kültürel milliyetçilik siyasî milliyetçilik ile birlikte veya onsuz olabilir. Zira milliyetler, siyasî birlik ve bağımsızlık olmadan da oldukça uzun süre varolabilir ve varolmaktadır. Dikkate değer bir örnek, Yahudi veya İsrail milliyetidir; sonra Gal veya İrlandalı, Polonyalı ve çeşitli Balkan milliyetleri. Bir milliyet, iki veya daha fazla devlet arasında bölünmüş olabilir; Alman, İtalyan veya Bask milliyetleri gibi. Keza, tek bir devlet içinde diğerleriyle bütünleşmiş olabilir; üç milliyeti, yani Alman, Fransız ve İtalyan milliyetlerinin bir kısmını kapsayan İsviçre veya Belçika gibi. Belçika iki milliyetin kısımlarını içermektedir: Fransız ve Hollandalı-Flaman (Dutch-Flemish). Bir milliyetin ne olduğunu kavrayabilmek için, onu devlet veya millet'le karıştırmaktan kaçınmalıyız. Bir İsviçre devleti ve milleti vardır; ama dar anlamda konuşulursa, İsviçre milliyeti diye birşey yoktur. Benzer biçimde, bir Belçika devleti ve milleti vardır; ama Belçika milliyeti yoktur.

Şüphesiz, kültürel milliyetçiliğin siyasî milliyetçiliğe yol açması temayülü ve her milliyetin kendi bağımsız millî devletini kurma mücadelesi temayülü varolagelmiştir. Ancak, Avrupa'da dahi, bu hedef tamamen başarılmış değildir. Genelde, çok önceden kurulmuş millî devletlere sahip olduğu düşünülen Büyük Britanya, Fransa ve İspanya gibi ülkeler, hâlâ, ayrı dil ve geleneklere sahip İngilizlerin yanısıra millî azınlıkları barındırmaktadır. Britanya'nın; İskoçları, Gallileri ve az sayıda İrlandalıları vardır. Fransa'nın; Fransızların ya-

nısıra Provençallileri, Bretonları, Flamanları vardır. İspanya'nın; Kastilyonların yanısıra Katalanları, Basklıları, Portekizli-Galikyanları vardır.

Bunun ötesinde, tarihin uzun dönemli seyri içinde milliyetlerin akışkanlığının ve "alt-milliyetler" veya "ikincil milliyetler"in varlığının farkına varmamız gerekiyor. İnsan kültürü daima çeşitli dil, âdet ve geleneklerle farklılaşmış olduğu için, milliyet insanlık tarihi boyunca daima varolmuştur. Ancak, belirli milliyetler görünmüş ve kaybolmuş, yükselmiş ve yıkılmıştır. Biliyoruz ki, eski çağda Hitit, Fenike ve Etrüsk milliyetleri, Elam ve Edom milliyetleri vardı; peki onlar şimdi nerede? Yoklar; uzun zaman önce büsbütün tarihe gömüldüler; yalnızca isimleri ve bazı âbideleri kaldı. Diğer taraftan, bu milliyetler ne zaman refah içindeydi ve o zamanlar Fransız ve İngiliz milliyetleri neredeydi? Yoklardı; kendilerine mahsus dilleri eski çağda değil, ancak Ortaçağlarda teşekkül etti.

Onaltıncı yüzyıldan itibaren, Avrupalı milliyetlerin üyeleri, beraberlerinde dillerini ve geleneksel kültürlerini taşıyarak deniz ötesine göçtüler. Böylece, Amerikan kıt'aları İspanyol, Portekizli, Fransız ve İngiliz milliyetleri arasında taksim edildi ve Güney Afrika Hollandalı (Dutch) milliyetin bir kısmının vatanı oldu. Bütün bunlar, Amerika'nın ve Güney Afrika'nın—ve bu arada Avustralasya (Yeni Zelanda ve çevresindeki adalar ç.n.) ve Filipinler'in—bugüne göre Avrupa'dan çok ücra düştüğü sıralar gelişti. O zamanlar ne kablo, ne radyo, ne de uçaklar vardı; sadece deniz tekneleri bulunuyordu. Denizaşırı sakinlerin Avrupa'dan uzak kalışı, sürdükleri yeni öncü hayat, garip ülkelerle ve garip insanlarla uğraşmaları, ana ülkelerinden beraberlerinde aslî haliyle getirdikleri tarihî geleneklere zaman içinde yeni nitelikler ve ilâveler katmaya yaradı.

Bildiğimiz gibi, giderek genişleyen bu farklılıkları üstüne basarak telaffuz eden güçlü devrimciler, sonunda siyasî bağları kopardılar ve böylece Amerika'da İngilizce konuşan halkların bağımsız bir ABD'si; aynı şekilde İspanyolca konu-

şan halkların bir grup bağımsız cumhuriyetleri; Portekizce konuşan bağımsız bir Brezilya ve bağımsız bir Haiti ve Fransızca konuşan halkların özerk Quebec'i ortaya çıktı. Güney Afrika'da ise Hollandalılar fiilî bağımsızlığı elde ettiler. Şuna da dikkat çekmek gerekiyor: Siyasî bağımsızlık, yeni milletlere yalnızca birbirlerinden değil, Avrupa'da kendilerini doğuran, birincil milliyetlerden de değişik, özel tarihî gelenekler kazandırarak ilerledi.

Buna binaen, Amerika'daki milliyetlerin—İngiliz, Fransız, Portekiz, İspanyol—ikincil veya alt milliyetler şeklinde tarif edilmesi uygun olabilir. Avrupa'daki benzerleriyle, yalnızca lehçe farklılıklarıyla birlikte, aynı dili konuşurlar; fakat ayrı tarihî geleneklere ve hür ve hükümran millî devletlerini koruma yolunda metin bir iradeye sahiptirler ve bu devletleri yüceltirler. Elbette ki, ikincil milliyetler ile bunların birincil milliyetleri arasında özel kültür bağları ve duygusal yakınlık devam etmektedir. Ortak dil Shakespeare, Milton ve Keats'in İngiltere'nin olduğu kadar ABD'nin halkının da mirası olması ve buna karşılık modern Amerikan romanlarının İngilizler arasında geniş bir piyasa bulması demektir. Bu, birbuçuk asırdan beri Britanya ile ABD arasında neden hiç savaş çıkmadığını; aksine, bu yüzyılın Dünya Savaşlarında neden omuz omuza savaşmış olduklarını ve muhtemelen geleceğin "sıcak" ya da "soğuk" savaşlarında omuz omuza kalacaklarını izaha yardım etmektedir. Benzer şekilde, ortak dil ve beraberinde ortak edebiyat ve âdetler Avrupa İspanyollarıyla, İspanyol Amerikalılar ve Filipinolar arasında ve Portekizlilerle Brezilyalılar arasında, belirgin ırkî farklara rağmen, devam eden duygusal bir yakınlığa katkıda bulunmaktadır.

Kanada Dominyonunda iki ikincil milliyet bulunmaktadır: Fransız Kanadalılar ve İngilizce konuşan Kanadalılar ve İngilizce konuşan Kanadalılar da, İngiliz Kanadalılar ve İrlandalı Kanadalılar gibi "üçüncül" milliyetlerden oluşmaktadır. İngiliz Devletler Topluluğu'nun kendi kendini yöneten

diğer üyelerinden Avustralya ve Yeni Zelanda'nın her biri ikincil bir milliyeti ihtiva etmektedir; öte yandan Güney Afrika Birliği en az üç milliyeti kapsamaktadır: Hollandalı (Dutch), İngiliz ve yerli Zenci.

Milliyetin akışkanlığının ve karmaşıklığının bir başka göstergesi, ayrılıkçı lehçe ve tarihî gelenek farklarını vücuda getirmeye ve korumaya ve bir halkın birliğini tehdit etmeye temayülü olan bölgeciliğin varolmasıdır. ABD'de, bir asır evvel, Amerikan "ikincil" milliyetini ikiye[2] —Kuzey Devletleri ve Güney Devletleri alt milliyetlerine—bölmek için yapılan uzun ve kanlı bir mücadele içinde ortaya çıkan, düşmanca bir bölgecilik manzaramız vardı; siyasî birliğin korunmasına ve tahkim edilmesine rağmen, hepimiz biliyoruz ki, acayip ve "üçüncül" bir Amerikan milliyeti günümüze kadar Dixie'de (ABD'nin güney eyaletleri, ç.n.) varlığını devam ettirdi.

Dahası, gurur verici bir milliyet olarak milliyetçiliğin ABD gibi bir ülkede İngiltere, Fransa, İsveç veya Almanya gibi bir Avrupa ülkesindeki kadar etkili olduğuna ve belki, daha çok sun'î bir biçimde taklit edildiğine dikkat etmemiz gereklidir. Bunun böyle olması tabiîdir. Avrupa'daki herkes, ayrı dil ve gelenekleri olan belirli bir milliyete mensup olduğunun farkındadır ve birisinin milliyetçiliği, o farkındalığın nisbeten normal bir ürünü ve ifadesidir. Zencileri ve Asyalıları ve yerli Kızılderili kabilelileri saymazsak, nüfusu çok çeşitli Avrupa milliyetlerine mensup göçmenlerin torunlarından oluşan ABD'de; milliyetçilik, şimdiye kadar görülmemiş bir birleştirici Amerikan milliyetinin—millî bir "pota"nın—sebeb-i vücudu ve teminatçısı olarak sahneye davet edilmekte ve hizmete koşulmaktadır;[3]

2. Bakınız Avery O. Craven'in *The Growth of Southern Nationalism*, 1848-1861 (1953).
3. Amerikan milliyetçiliğini en güzel ele alan eser, Merle E. Curti'nin *The Roots of American Loyalty* (1946) isimli kitabıdır.

3. Vatanseverlik

Milliyet bir vâkıadır ve tarihin zuhurundan beri çeşitli gelişme veya gerileme safhalarında muhtelif milliyetler varolagelmiştir. Fakat insanlar milliyetin şuuruna varmadıkça ve onu *vatanseverlik*lerinin baş hedefi yapmadıkça, kültürel veya siyasî milliyetçilik üretemezler.

O halde, vatanseverlik nedir? Evet, "ülke sevgisi"dir. "Sevgi" gibi, düşkünlüğü, duygusal yakınlığı, sadakati içeren bir histir. Şu ya da bu biçimde, onun toplu halde yaşamasının tabiî bir parçası ve aslî bir sacayağı olarak ortaya çıkar. Ailede, yakın çevrede ve toplum içindeki insan hayatının temelidir.

Ülke sevgisi çeşitli sadakat türlerinin bir birleşimidir. Âşina yerlere duyulan "kedimsi" bir sadakati; âşina insanlara duyulan "köpeksi" sadakati; âşina fikirlere vè âdetlere duyulan münhasıran insanî bir sadakati içerir. Bu biraraya gelmiş sadakatlerin —bu vatanseverliğin— çeşitli hedefleri olabilir. Bu hedef aile, klan veya kabile olabilir. Köy ya da kasaba olabilir. Bir eyalet, imparatorluk veya herhangi türden bir devlet olabilir. Bir klüp veya bir Mason locası veyahut bir kilise olabilir. Bir milliyet olabilir.

Âşina yerlere sadakat nisbeten tabiîdir, fakat insanı milliyetinin yerleştiği, âşina olduğu veya olmadığı, bir ülkenin tamamına sadık kılmak için sun'î bir çaba —belli bir amaç güden eğitim ve talim— gerekir. Fransızca'da, *patrie* (bir insanın milletinin veya "memleket"inin (fatherland) tamamı) ile *pays* (onun o andaki anavatanı) arasında faydalı bir ayrım yapılmaktadır. Herkesin, bir *patrie*'sinin yanısıra, bir de *pays*'i vardır. Benim *pays*'im New York'tur; özellikle de Kuzey New York'un güney-orta kısmı. Burada doğmuşum ve gençliğimi burada geçirdim. Babam tarafından olsun, annem tarafından olsun, atalarım beş nesildir burada yaşamış ve burada gömülmüş. Benim gerçek vatanım burası; usul usul akan Susquehanna'nın yanı ve insana gülümseyen ağaçlık tepelerin orta yeridir. Fırsat buldukça giderim oraya. Bu *pays* benim için vatanseverlik hissinin ve sadakatin birincil ve en tabi-

î saikidir. Ancak, bu his ve sadakati Alaska, Kuzey Dakota, Oklahoma ve Utah gibi âşina olmadığım yerlere kadar genişletmem ve aynı zamanda onları Kanada'dan ve Meksika'dan sakınmam öğretildi bana ve beklendi.

Benzer şekilde, tanıdık kimselere—aileye, arkadaşlara ve komşulara—sadakat tabiîdir ve olağandır. Fakat bir insanı tanıdığı ve tanımadığı, milliyetinin bütününü teşkil eden kişilerin yekûnuna sadık kılmak için özel yurttaşlık eğitimi gerekmektedir. Ayrıca bir insanın, kendisinden uzakta iş gören devlet memurlarına saygı göstermesi ve itaat etmesi, onlara karşı vatansever olması gerektiğini öğrenmesi, ilâve eğitime bağlıdır.

Üstelik insan olan insan için, bazı fikirlere ve iyi olduğunu düşündüğü mefkûrelere sadakat duymak tabiîdir. Fakat bu tür fikirlerin çoğu onun içinde kendiliğinden filizlenmez. Belki, arkadaşları tarafından onun içine taşınır ve ekilir. Onların sadakat duyacakları millî düşünce ve ülkeler topluluğunu geniş bir milliyetin kitleleri içinde dikmek ise sistematik ve tekrarlanan çabaları zaruri kılar.

Bu itibarla, vatanseverlik, menşe ve kökenindeki fıtrîliğine karşılık; geniş bir toprakta dağılmış büyük bir milliyetten ziyade sınırlı bir sahadaki küçük bir cemaatle daha tabiî ve gönülden birleşmektedir. Ancak yoğun ve kapsamlı bir eğitim süreci sayesindedir ki, mahallî bir insan grubu bütüncül milliyetlerinden tam anlamıyla haberdar olacak ve en yüksek sadakatini ona duyacaktır.

Tekrarlayacak olursak, milliyetin kültürel temellerini ortak bir dil ve ortak tarihî gelenekler oluşturur. Bunlar, bir eğitim süreci tarafından popüler duygusal vatanseverliğin hedefi haline getirildiğinde, sonuç milliyetçiliktir.

Her duygu gibi, milliyetçiliğin de mertebeleri vardır. Milliyetimize ve millî devlete karşı sadakatimiz—aileye, kiliseye, insaniyete, beynelmilelciliğe duyulan—diğer sadakatlerce belirleniyor ve dolayısıyla mertebece kısıtlanıyor olabilir. Di-

ğer taraftan, milliyetçilik zirvede, en üstte, diğerlerinin hepsine hükmeden bir sadakat haline de gelebilir. Bu, genellikle, millî duygu dinî duyguyla kaynaştığında ve milliyetçilik bizzat bir din veya dinin yerini tutan birşey haline geldiğinde vuku bulur.

2

Din Hissi

1. Dinî Tecrübenin Değişik Tezahürleri

İnsanı insan yapan ve onu diğer yaratıkların hepsinden ayıran özellikler —konuşma, soyut düşünce, vd.— arasında din hemen dikkati çekmektedir. Tarihinin başlangıcından itibaren, insan "din hissi" denebilecek birşeyle; yani bir ilâha, kendi dışında esrarlı ve denetleyici bir güce duyduğu inançla, korku ve huşu duygularıyla birleşen ve genellikle afakî ayin ve törenlerle katılınan bir inançla diğer varlıklardan ayrılır.

Din hissinin ifadesini her yerde ve çok değişik biçimlerde, buluruz: İlk insanların mağaralarında ve mezarlarında; kadim Mısır'ın piramid ve tapınaklarında; Hz. Musa'nın kanunlarında ve Hz. Harun'un âyinlerinde; Yunan Olimpus'unda, Romen Panteon'unda ve Alman Valhala'sında; vesta bakirelerinin sürekli yakılan ateşinde ve Kelt rahiplerinin kutsal koruluklarında; Eskimo, Hotanat ve Polenezya tabularında. Keza Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi, asırlar boyu milyarları bulan takipçiler ve adanmışlara sahip olan büyük din sistemlerinde buluruz onu.

Din hissi insanın içinde öylesine kök salmıştır ki, insan normal olarak, şu ya da bu yolla o duygusunu mutlaka açığa

vurur. İnsan belli bir dine inancını kaybedebilir ve kültüne katılmaktan vazgeçebilir; ama bu durumda dahi şuurlu ya da şuursuzca, huşu duyacağı ve tapınacağı yeni bir merciye adanmaya eğilimlidir. Bu, Hz. İsa veya Buda'ya tapınma olabilir. Bir toteme veya fetişe tapınma olabilir. Bilime veya insanlığa, soyut "hakikat"e veya belli bir ideolojiye olabilir; yeter ki, bu kavramlar insanın zihninde ve kalbinde büyük harflerle yazılsın. Her hâlükârda, bu tapınma esasen dinî olan bir huşu duygusunu, bir tecrübeyi içerir.

Popüler din aleyhtarı bir kuşku ve septizmin (şüpheciliğin) doruğunda olduğu çağlarda dahi, septikler ve kuşkucular huşu duyabilecekleri, kendi dışlarında bir merci aramaya koyulmuştur. Meselâ, Hıristiyan çağın ilk yüzyıllarında, Greko-Romen putperestliği Roma imparatorluğunun entellektüel sınıfları üstündeki nüfuzunu kaybettiği sıralar, bir tarafta, vazifede veya akla dayanan zevkte daha hak ve yüksek bir ilâhilik bulunduğunu ilân eden Stoacılıkta; diğer tarafta garip ve tuhaf tanrılarla, İsis'le, Mitra'yla veya Yeni-Eflatunculuğun "ruhaniyat" ve "sudurat"ı ile mistik hemhal oluşta, din duygusunun dışa vurulacağı bir menfez arayışı dikkati çekiyordu. Sonuçta dinin normal biçiminden çıkması ve farklılaşması, bu örnekte sadece geçiciydi ve tamamen dinsizce değildi. Farklı türden tapınma mercilerini birbirine katıştırma, uzlaştırma yolunda acayip teşebbüslere ilham verdi. Günümüzde bir tür dinî telifçiliği (syncretism) meyve verdi ve böylece Hıristiyanlığın nihaî yayılma ve kabul edilişinin yolunu açmaya yardım etti.

Hıristiyanlık, dinî geçmişle açık bir kopmayı temsil etmiyordu. Kökleri Yahudiliğin kadîm düsturlarına ve metinlerine uzanıyordu ve gelişen örgüt ve merasimleri konusunda Greko-Romen çevresine çok şey borçluydu. Diğer bir ifadeyle, önemli bir ölçüde, yerine geçtiği putperestlik kadar telifçi bir dindi. Muhakkak ki Hıristiyanlık ilâhiyatta ve ahlâkî öğretide putperestlikten farklıydı; fakat her ikisi de ve putperestlikten Hıristiyanlığa atılan geçiş adımları da, insanın din hissine sesleniyordu.

Yine, Ortaçağların sonlarında, Katolik Kilisenin bazı nas'ları ve uygulamalarına dair, Batı ve Orta Avrupa'da kuşkular doğdu ve çoğaldı. Katolik Hıristiyanlığın geniş çapta reddi ve suçlanmasının ardından Protestanlık doğdu. Fakat Protestanlığın tarihi inceledikçe, reformcuların Hıristiyanlığın muhtevasına kattıkları yeniliklerden çok, reformcuların çoğunun eski Hıristiyan Kilisenin başta gelen doktrin ve ayinlerine sarılışındaki muhafazakârlıktan etkilenirsiniz. (Okuyucu, bu görüşün uzun süre önce, Gibbon tarafından *Decline and Fall* isimli eserinin ünlü yirminci kısmında müthiş bir üslûpla ve iğneleyici bir tarzda dile getirildiğini hatırlayacaktır.) Bu reformcular o günkü entellektüel hareketlerden olduğu kadar, Katoliklikten de çok şey aldılar ve kendilerini bilhassa kadim Yahudiliğe karşı yeni mükellefiyetler altına soktular. Onaltıncı yüzyıldaki Katoliklikten Protestanlığa dönüş, şüphesiz belli bir dine duyulan inancın zayıfladığını gösteriyordu; fakat tarih öğrencisi bilir ki, onaltıncı yüzyıl dinsiz değil, tersine mutaassıbane dindardı. Katoliklikte, Yahudilikte veya birinden diğerine geçişte olduğu gibi, Protestanlıkta da insan din hissini açığa vuruyordu.

Aynı şekilde, Protestanlığın daha sonra çeşitli mezhep ve meşreplere parçalanmasının Greko-Romen putperestliğinin kadim erime özelliğinin modern bir benzeri olduğu ve hatta daha sonra Protestan dünyada ilerleyen telifçiliğin —"ekümenik" kiliseler federasyonu—isimde Protestan, ama tarihî Protestanlıktan hayli ayrı yeni bir Hıristiyanlık türüne öncülük yapacağı ileri sürülebilir. Ne ki, böyle bir Neo-Protestanlık, onaltıncı yüzyıldaki selefinden, kurucu unsurları açısından, uyarlama, vurgu ve sonuçlarındaki kadar farklı olmayacaktır. Herşeyin ötesinde, tarihî Protestanlık ve tarihî Katoliklik gibi, o da insanın din hissinin mücessem bir ifadesi olacaktır.

İnsanın din hissine dair bahsi geçen örnekler, daha çok Avrupalı Batı dünyasından alınmıştır. Uzakdoğu ve Ortadoğu'dan, Asya ve Afrika'dan, Okyanusya'dan daha fazlası sayılabilirdi. Gerçekten de, her zaman ve mekânda insanlıkta

bir din hissinin mevcudiyeti tabiî ve normal olmuştur. Din hissinin ilkel kabileler arasındaki evrenselliği birçok antropoloji öğrencisi ve alan araştırmacısı tarafından bol bol gösterilmiş ve Clark Wissler'ın *Man and Culture* ve Alfred Kroeber'in *Anthropology* kitabı gibi eserlerde ilmî şekilde hülâsa edilmiştir. Sonra, Arnold Toynbee'nin medeniyetlerin doğuşu, inhilali ve çöküşü hakkındaki hamasî ve filozofane düşüncelerinin hataları ve zaafları ne olursa olsun, belli bir dinin herbir medeniyet içindeki aslî ve ayırdedici bir unsur oluşuna dair güzel bir vak'ayı farkediyor ve gösteriyor. Benzer görüşler, ikna edici ve daha sade şekilde, Christopher Dawson'ın mükemmel incelemesinde, *Religion and Culture*'da ifade edilmekte; Jacques Maritain'in *Philosophy of History* isimli eserinde ise ima edilmektedir.

2. Din Duygusunun, Özellikle Komünizm ve Milliyetçiliğe Uygulanışı

Bugünlerde çok sayıda kişi, dinin geçmişte önemli bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte; bilim, teknoloji ve laik eğitimin etkisi altındaki çağdaş insanın dinden, dinin doğurduğu söylenen "batıl inanç"tan uzaklaştığını iddia etmektedir. Kanaatimce bu iddia sadece kısmen isabetlidir; izah ve tashih gerektiriyor. Bu iddia genelde Avrupa'nın ve Amerika'nın geleneksel dinine ve Hıristiyanlığın entellektüeller ve kitleler üzerindeki sözde güç kaybına ilişkindir. Ancak şunu aklımızda tutmalıyız ki, geçmişte, "iman çağlarında" dahi, pek çok vaftiz edilmiş Hıristiyanda Hıristiyan takva ve dindarlığından eser yoktu ve günümüzde her zamankinden daha fazla diniyle amel eden Hıristiyan ve daha çok misyoner faaliyetleri vardır.

Yine de itiraf etmeliyiz ki, milliyeti ve sınıfı ne olursa olsun, Avrupalı atalarımızın çok büyük kısmı Hıristiyan inancını en azından ikrar etmiş ve Hıristiyan ahlâkını bir davranış ölçüsü olarak benimsemiş olmasına karşılık; bu, bugün ge-

çerli değildir. İkibuçuk asırdan beri, giderek artan sayıda Avrupalı ve Amerikan entellektüelleri ve sözde-entellektüelleri (arada fark var) Hıristiyan dinî mirasını inkâr ve gözardı ediyor. Üstelik son birbuçuk asırdır Sanayi Devriminin çıkışı ve yayılışıyla birlikte, kitleler yalnızca atalarından kalma vatanlarından değil, fakat atalarının dininden de kopmuş ve Avrupa'dakilerin büyük kısmı, faal biçimde düşman olmasa da, Hıristiyanlığa lâkayd kalagelmiştir.

Bu açıdan, modern Avrupa'daki ve çağdaş dünyadaki kitleler için bir çeşit hükümsüz din vücuda getirilmiştir. Fakat yukarıda belirttiğim gibi, böyle bir hükümsüz din gayritabiîdir ve bu boşluğu yeni bir inançla doldurmak gerekiyordu. Entellektüeller bunu, birine veya diğerine tek amaçlı ve en azından yarı-dinî bir bağlılık gösterdikleri "bilimcilik"te, "insancıllık"ta, "pozitivizm"de, "hürmasonluk"ta buldu. Şüphesiz ki, bu merciler kitlelerin perestişi için fazla soyut, fazla bâtınî kalıyordu. Kitleler, Hıristiyanlığın tarihî inanç ve uygulamasından soğudukça, onun yerine, entellektüeller tarafından kendilerine sunulan, en gözdeleri de komünizm ve milliyetçilik olan diğer cazip ikamelere meyletti.

Karl Marks'ın döneminden ve bilhassa da 1917 Rus Devriminden beri, komünizmin ekonomik cazibesinin yanısıra, aşikâr bir dinî cazibesi vardır. Alenen materyalist ve ateist olmasına rağmen, bir dünya cenneti vaad eder. Ermişleri ve şehitleri vardır, hekimleri ve sapkınları vardır. Hararetle propaganda yapar ve takipçilerinin özel ve değişmez sadakatini ister. Kremlin'de artık tuhaf bir merkezî otoriteye; mahiyetçe aynı anda hem siyasî, hem dinî, hem emperyal ve hem papalıkvari bir otoriteye sahiptir. Rakip bir dine, bilhassa da Hıristiyanlığa hiç tahammülü yoktur ve dünyayı fethetmek için kendine güvenle ileriye bakmaktadır.

Ancak, geleneksel tabiatüstü dinin başka bir duygusal ikamesi tarafından, yani milliyetçilik tarafından suiistimal edilmemiş ve takviye edilmemiş olsaydı, Marksist ya da Leninist komünizmin şimdiki konumunu sürdüreceğine veya gelece-

ğin dünya dini olma tehdidinde bulunacağına zor ihtimal verebilirdik. Milliyetçilik, komünizmde olmayan sıcak ve dindarâne bir karaktere sahip. Manevî bir niteliği var ve komünizmin aksine, şu temel dinî hakikati takdir etmektedir: İnsan yalnızca ekmekle yaşamaz. Bu yüzden, milliyetçiliğin uyandırdığı duygu yalnızca bir elit tarafından değil, sıradan insan kitlesi tarafından da tamamen paylaşılacak gibi görünüyor. Dahası, milliyetçilik, insanın ölümsüzlüğe ve hürriyete duyduğu tutkuya, komünizmin veremediği bir tatmin veriyor. Her hâlükârda, insanın milletinin tarihî geçmişiyle bağını kuruyor, onu ve torunlarını milletin gelecekteki hayatıyla aynileştiriyor. Hedefi, kişiye olmasa da, en azından onun milliyetine ve millî devletine hürriyet, ferdiyet ve muhtariyetin teminidir.

Karl Marks bir milliyetçi değildi. Alman memleketi olan Almanya'ya özel bir saygısı olmasına rağmen, hayatının çoğunu oradan uzakta geçirdi ve tam bir kozmopolitti. Milliyete dayalı küçük devletlere göre büyük devletleri tercih edilir bulurdu. Yahudi bir arkaplanı olsada, ne siyonizme ve ne de İsrail'e duygusal bir yakınlık duymayacağı kesindi. Onun açık çağrısı "Bütün milletlerin işçileri, birleşin!" şeklindeydi.

Ne ki, Marks'ın ölümünden sonra, onun sosyalist yoldaşları, giderek daha fazla millî vatanseverlik ve milliyetçilik ilkesini benimseyerek halk desteği aramaya meyletti. Bu bağlamda, sadece, I. Dünya Savaşından önceki Almanya'da Eduard Bernstein ve Fransa'da Jean Jaurès gibi "revizyonist" sosyalist liderleri hatırlayalım. Yüzyılımızdaki her iki dünya savaşında da sosyalistlerin büyük çoğunluğu Marks'tan çok, millî devletlerine sadakat duyduklarını gösterdiler.

3. Dinî-Milliyetçi Komünizm

Lenin, yurdu Rusya'dan sürgün edildiği yıllarda, milliyetçiliğe çok az ilgi duyan, solcu bir Marksist diye nam salmıştı. Başını çektiği ve başarıya ulaşan 1917 Bolşevik Devriminden 1924'deki ölümüne dek, emin ve ateşli bir müstebid komü-

nizm sembolü olarak kaldı. Fakat bastıran ekonomik problemleri çözmek ve millî muhalefetle başa çıkabilmek için, bir taraftan kapitalizmle, diğer taraftan ise milliyetçilikle uzlaşmaya istek gösterdi. Milliyetçilik konusunu, "Milliyetler Komiserliği"ni kurarak, arkadaşı ve yoldaşı Joseph Stalin'e emanet etti. Lenin, bir noktada, tabiatüstü tarihî dinle uzlaşmıyordu. Yarı-dinî fanatikliğiyle Hıristiyan kiliselerini yıktı ve ateizmi resmî devlet itikadı yaptı. Düşündürücüdür; ölümünden sonra Lenin'in cesedi tıpkı bir Mısır firavunu gibi ebedî yolculuğa çıkarken dikkatle mumyalandı ve o zamandan beri Moskova'nın Kızıl Meydanı'ndaki cam bir mozolede sergilenmekte ve cesedi bozulmayan Hıristiyan bir aziz gibi hürmet görmektedir.

Çok iyi bilindiği üzere Stalin Gürcü milliyetine mensuptu ve komünizme bağlılığıyla, Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Rus olmayan milliyetlere özel bir saygıyı birleştirdi. Lenin idaresi sırasında, Milliyetler Komiseri olarak, 1922 Anayasası gereğince Çar'ın merkezî imparatorluğunun, her bir "cumhuriyet"in kendine mahsus bir milliyet —Rus milliyetinin (Büyük Rus) yanısıra Ukraynalı, Beyaz Rus, Gürcü, Ermeni milliyetleri— teşkil ettiği ve siyaseten merkezî Komünist Partinin hâkimiyetinde olsalar da her birinin kültürel bir varlık teşkil ettiği "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği"ne dönüştürülmesine aracılık etti. Sonradan, Moskova'da yönetimin başına Lenin'in yerine Stalin'in geçmesinden sonra, Birlik "cumhuriyetler"ine Asya Rusyası'ndaki kabile halklarını —Özbek, Türkmen, Tacik, Kırgız vd.— ekleyerek kültürel muhtariyet ilkesini tekrar teyid etti ve genişletti. Stalin'in mahallî dil ve geleneklerin —ve onlarla birlikte gelişen mahallî gururun— korunmasına ve geliştirilmesine yaptığı bu teşvik, Sovyetler Birliğinin her tarafından Moskova'daki diktatörlüğe halk desteğini teşvike yaradı.

Diğer yönlerden, Stalin yönetimindeki komünist diktatörlük milliyetçi bir görünüm aldı. Marks'ın zamanında komünizm idaresi sırasında vuku bulacağını anlattığı şeylerin tersi-

ne, devletin "dağılıp gitmesi"ne izin vermedi. Devleti yüceltti ve aşırı bir milliyetçinin, sözgelişi bir Mussolini veya bir Hitler'in arzulayacağı kadar otoriter ve despotik hale getirdi. Daha anlamlısı, milletlerarası proleteryanın çıkarlarıyla Rusya'nın millî çıkarlarını aynileştirdi ve Batıya, emperyalizmine ve beynelmilelciliğe artan bir güvensizlik duygusunu kışkırttı.

Son yıllarında, iktidar sarhoşluğundan olsa gerek, Stalin halkın kendisine millî bir kahraman ve yarı-ilâh olarak tapınmasını kabullendi ve cesaretlendirdi. Rusya'daki evlerde her yere onun portreleri konuldu veya eski Hıristiyan ikonlarının yanına asıldı ve kendisine yapılan methiyeler ve yaltaklanmalar, 1949'daki altmışıncı doğum günü münasebetiyle, tam bir ilâhlaştırma şeklinde zirvesine çıktı. Dört yıl sonra ölünce, lâyık olduğu gibi mumyalandı ve Lenin'in yanına "yatır"ıldı. Gerçek şu ki, onun şahsî kültünün etkisini Rus komünizmini —ve emperyalizmini— milliyetçilik ruhuyla aşılamadaki başarısı değil; diktatör bir selef kırdı.

Günümüz dünyasında, Rus diktatörlüğünün kendi amaçları uğruna Batı emperyalizmini itham edip yerli milliyetçiliği kışkırtmaya devam ettiğinin sayısız örneklerini görüyoruz: Uzakdoğu'da, Orta ve Yakındoğu'da, Afrika'da, Latin Amerika'da. Şüphesiz, "hürriyetine kavuşan" milliyetleri, başşehirlik ve hâkimiyet yine Moskova'da kalmak üzere, geniş Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine katmayı ummaktadır. Bu amaç için Rusların "seçilmiş bir halk," Moskova'nın da geleceğin "Roma'sı" olduğu gözler önündedir. Bütün bunlar, Karl Marks'ın müneccimvari "bilimsel" öğretilerinden oldukça uzaklaşıldığını sergilemektedir.

Yeni İncil bazı zorluklar arzetmektedir. Asya ve Afrika'da millî bağımsızlık isteyen halklar, Rus imparatorluğunun kendilerine teminat verdiği kültürel milliyetçiliğe razı olmayıp, siyasî milliyetçilik mücadelesine de koyulabilirler. Ya da uzun vâdede, Batı emperyalizmini reddettikten sonra bir Rus emperyalizmini memnuniyetle karşılayabilirler. Herşeyin ötesinde, milliyetçilik komünizmden daha geniş çaplı ve da-

ha evrensel bir saik olarak görünüyor artık. Milliyetçilik, hem popüler ve hem de sürükleyici bir din duygusu uyandırmakta daha kabiliyetli.

Özetlersek, insanoğlunun din duygusu yalnızca Hıristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve İslâmiyet gibi yaşayan büyük dinlerde, animizmde ve ilkel toplumların putperest kültlerinde değil, aynı zamanda çağdaş komünizmde ve özellikle de modern milliyetçilikte tezahür etmektedir. Bununla birlikte, milliyetçiliğin değişik türleri ve dereceleri olduğunu vurgulamak isterim. Bazıları tabiatüstü tarihî dinle uzlaşabilir ve ittifaka girebilir. Diğerlerinden ise, komünizm gibi mahiyeti gereği materyalist ve ateist bir harekete yarı-dinî bir teyid kazandırmak için faydalanılabilir. Daha başkaları ise kendi içlerinde, karşılıklı biçimde kıskanç ve dışa kapalı dinler olabilir.

Burada bizim ilgi alanımıza öncelikle milliyetçiliğin bu son tipinin gelişimi girmektedir. İlerledikçe, şunun farkına varacağız: İlk çıktığı biçimiyle milliyetçilik, kabileciliğin bir ifadesiydi; sonradan zayıflayarak yerini daha geniş sadakatlere bıraktı; yeniden dirilişi ise modern zamanlarda ve geleneksel Hıristiyan halklar arasında gerçekleşti; Batıda tam anlamıyla neşvü nema bulması ve başka yerlerde ekilmesi ise nisbeten yenilerdedir.

3

İlkel Milliyetçilik ve Satıh Altına Girmesi

1. Kabilecilik

Tüm Avrupalı ve Amerikalılar ve bildiğim kadarıyla diğer tüm insanlar soyca, uzaktan ya da yakından, ilkel kabilelerden gelir. Batı medeniyetinin loş geçmişinden Yunanistan ve İtalya'nın kadim kabilelerini, İsrail'in oniki kabilesini, Julius Sezar'ın zorlukla sayabildiği Kelt kabilelerini ve Alman kabilelerinin hayret verici çeşitlilikteki isimlerini—Ostrogotlar, Vizigotlar, Anglolar, Burgonyalılar, Frenkler, Gepidler, Lombardlar, Markomanlar, Saksonlar, Vandallar, Suabular—duyduk. En az bir o kadar kadim Slav kabileleri ve dörtnala hızla ilerleyip etrafa dehşet saçan Avarların, Hunların ve Moğolların kabileleri vardı. Klan hayatı, yani kabile hayatı İrlanda ve İskoçya'da uzun zaman devam etti ve İngiltere de bir zamanlar bir kabile devletleri bir heptarşisiydi.(*) Amerikalı Kızılderili ve Zenciler birisi yerli kabilelerden, diğeri ise hâlâ varlığını sürdüren ve günümüz antropologlarına zengin malzemeler sunan Afrikalı kabilelerden çıkmıştır.

(*) Heptarchy: 7. ve 8. yüzyıllarda Anglo-Sakson krallıklarından oluştuğu kabul edilen konfederasyon sistemi. (ç.n.)

Kabilecilik ilkel, küçük ölçekli ve genellikle yoğun bir milliyetçilik türüydü ve yaşadığı yerlerde hâlâ öyledir. Diğer antropolog bilginleri içinde, Clark Wissler, her kabilenin kendisine mahsus ayrı bir dili ya da lehçeyi (dialect) konuştuğunu fazlasıyla ortaya koydu. Dediği gibi, "Önemli (bir) kabile özelliği... konuşmadır; zira nerede konuşma farklılığı keşfedilmişse, orada bir kabile ayrımından şüphe duyulabilir. Konuşmaya göre yapılacak tam bir sınıflama, kabile gruplaşmasını açığa çıkaracaktır."[1] Keza, her kabilenin kendine ait ayrı gelenekleri ve kültürel modeli vardır ve gençlerine telkinde bulunurken ve onları tam üyeliğe kabul ederken kendine mahsus bir yerleşik usul ve merasim (*Duk-Duk'lar*) takip eder. Elizabeth Weber, birkaç yıl önce, Afrika'daki Duk-Duk'lar gibi garip isimli bir kabileyi ele alarak bu tür bir üyeliğe kabul törenine keyifli ve aydınlatıcı izahlar getirdi. Şüphesiz her kabilenin âdetler gereği küçük bir "cesurlar" ordusu vardır ve —ister ilkel ister modern olsun, savaş insanoğluna hoş bir meşgale teşkil ettiğinden— kabileler arası savaşa bu orduyla girilir.

Bununla birlikte, normalde her kabile ayrı ve şirin bir mahallî dine sahiptir. Yarım asır önce, Lord Bryce'nin farkına vardığı gibi: "Birbirini fazla tanımayan, geniş siyasî birlik tecrübesi olmayan insanlar... tabiî ve sabit manialar şeklindeki farklılıkları barındırır. Din onlar için tamamen mahallî bir meseleydi; Tepelerin, vadilerin, karaların ve denizlerin tanrıları kabul edildiğinden her kabile kendi özel ilâhlarından haz duyar ve başka ilâhlara tapılan diğer ülkelere Gentila(*), tabiî düşmanlar ve belirsiz varlıklar olarak bakardı. Bu tür duygular...Kendilerini sık sık Yunanistan ve İtalya'nın ilk dönem kayıtlarında gösterir: Homer'de, kahraman yabancı şehirleri yağmalamak için neticesiz deniz zaferlerine girişir; ilkel Latinler bir yabancı ile bir düşmanı ifade etmek için aynı kelimeyi kullanırdı."

1. *Man and Culture*, s. 48-49. Ayrıca, bkz. Alfred L. Kroeber'in *Anthropology: Race, Language, Culture, Psychology, Prehistory*, göz. geç. bas. (1948).

(*) Yahudiliğe mensup olmayan diğer tüm insanlar. Putperest. (ç.n.)

Kabileler ve kabilecilik ilk çağların ve kayıtlarına ulaşabildiğimiz birçok muhtelif bölgenin kendine has özelliğidir. Muhtemelen tarih öncesinin sayısız yüzyıl ve binyıllarında; diğer bir ifadeyle, insanoğlunun yeryüzündeki varlığının büyük kısmında hüküm sürdüler.

2. Kabileciliğin Satıh Altına Girmesi: Askerî ve Dinî Etkenler

İnsanlar, oldukça uzun bir dönem sonra da olsa, şu ya da bu ölçüde, dar kabile sınırlarını kırdılar ve kabileciliği daha geniş sadakatlere dönüştürdüler. İlkel insanın kabilesine duyduğu yoğun sadakat ve "yabancılar"a görünüşteki fıtrî düşmanlığı, diğer yabancı kabileler veya halklar hakkında bir tecessüs beslemesine veya onlarla mal takasında bulunma arzusuna ya da onların kültürlerinden unsurlar alma ve hatta onlarla federasyon halinde birleşmeye istek duymasına engel olmadı. Bunun ünlü bir örneği, Amerikan Kızılderili kabilelerinin Iroquois Konfederasyonuydu. Medeniyetin ilerlemesi ve yayılmasıyla, kabilecilik, yani ilkel milliyetçilik, dünyanın kimi bölgelerinde geriye itilmeye başladı. Medeni insanın en yüksek sadakatine ve vatanseverliğine hükmetmez oldu.

İlk dönem milliyetçiliğini (satıh altına) iten ve onu uzun süre tutan dört etkenin biri ya da diğeri (genellikle bileşimi)dir. Bu etkenlerden birisi, çeşitli kabilelerin askerî bir lider tarafından ele geçirilmesi ve askerî, siyasî ve ekonomik birliğe girmeye zorlanmasıydı. Böylece askerî bir imparatorluk kurulmuş ve başına yetenekli ve şanslı idareciler silsilesi geçmişse, bu imparatorluk kendini ilk kuran fatihten uzun yaşayacak; takviye ve idamesi için bir idare, kanun ve eğitim sistemi tesis edecekti. Kabile vatanseverliğinin yerine veya üstünde bir imparatorluk vatanseverliği—bir imparatorluğa ve onun başındakine adanan bir vatanseverlik— doğdu.

Bunun bol sayıdaki örneklerini Mısır, Asur, Babil, İran, Hint, Çin imparatorlukları; Amerika'da Kolomb'dan önceki

imparatorluklar ve Meksika'nın Aztek, Peru'nun İnka imparatorlukları sergilemektedir. Ayrıca, Büyük İskender'in geniş topraklarına yayılmış imparatorluğu ve onun sadece Yunan kabileleri ve şehirlerinin değil, Mısırlıların ve Küçük Asya, Suriye ve Balkanların farklı halklarının da tâbi olduğu halef kolları vardı.

Avrupa'da ise bilindiği kadarıyla, Yunanlıların ve Büyük İskender'in imparatorluğundaki diğer halkların yanısıra, Etrüskleri, Latinleri ve İtalyan kabilelerini, Kartacalıları, İberyalıları, Galyalıları, Berberîleri, Ermenileri, Yahudileri ve Britonları, Alman ve Slav kabilelerini kucaklayan Roma imparatorluğu göze çarpan bir örnek teşkil ediyordu. Kuşkusuz, Roma imparatorluğunun çeşit çeşit insanları şu ya da bu milliyete mensup olduklarının şuurundaydı; ancak imparatorluğa duyulan sadakat yüzyıllarca imparatorluk içindeki çeşitli milliyetlere duyulan sadakati genelde aşmış görünüyor. İsmini duyuran yegâne ayaklanma, M.S. 1. yüzyılda Yahudilerin ayaklanmasıydı; bu da zorbaca bastırıldı. Bu ayaklanmanın gerek öncesinde, gerekse sonrasında birçok Yahudi, Helenik veya Romen kültürünü benimsedi. Putperestlere gönderilen Hıristiyan havari Aziz Paul, Yahudi cemaate mensup olduğu kadar bir Roma vatandaşı olmaktan da gurur duyuyordu.

Roma imparatorluğunun ün ve itibarı bu denli büyüktü ve en azından ismen, orta Avrupa'da 1806'ya kadar ve Habsburg'lar yönetiminde Avusturya imparatorluğu olarak 1919'a kadar yaşadı. Doğuda ise İstanbul'un 1453'te Türklerin eline geçmesine kadar Bizans imparatorluğu olarak fiilen devam etti, yerine geçen ve büyük ölçüde onu örnek alan Osmanlı imparatorluğu 1920'ye dek yaşadı. Milliyetçiliğin yaygınlaştığı, her yere nüfuz ettiği modern ve yakın çağlarda dahi, imparatorluk tutku ve özlemlerini tatmin için —Napolyon, Mussolini ve Hitler, Stalin, Kuruşçef, Mao Zedung tarafından— mükerrer teşebbüslerde bulunulmuştur.

Kabileciliğin (satıh altına) itilmesinde ikinci ve çok önemli bir etken, bir dinin belli bir kabile ya da milliyetten çıkma-

sı ve diğerlerine yayılmasıydı. Böylece, geniş bir inanç, ibadet, örf-âdet, kanun ve kültürden ve bazı durumlarda teokratik bir devleti andıran birşeyden oluşan camiayı taşıyan ve kuran, "dünya dinleri" doğdu. Az önce belirtildiği üzere, askerî imparatorlukların kurulması, genellikle, kabile ilâhlarının ve ayinlerinin bu imparatorluk panteonuyla kaynaşmasıyla ve bunun yanında imparatora atfedilen ulûhiyet ve mâbudiyetle birleşti ve bu sayede idâme ettirildi. Çok iyi bilindiği gibi, bu, kadim Roma imparatorluğunun yaygın putperestliğinde ve imparatora tapıcılığında; kadim Hindistan'ın Maurya imparatorluğu sırasında Hinduizmin gelişmesinde ve keza Aztek ve İnka imparatorluklarının devlet dinlerinde vuku buldu. Konfüçyusçuluk da idareciyi yüceltmesiyle Çin imparatorluğunun tesis ve idamesinde önemli bir destek sağladı. Kadim Japonya'ya gelince, esasen kabile esaslı ve mahallî kalsa da, bu ülkenin yerli dini Şintoizm, bir birleştirici inancı —yani, imparatorların soyunun bir güneş ilâhesine dayandığı ve bu yüzden baş din adamı ve mâbud olarak biata hak kazandıklarını— telkin ediyordu.

Zaman zaman büyük ve cezbedici bir üstad çıktı ve bir halktan diğerlerine ve belli bir imparatorluk sınırlarının ötesine yayılan bir dinî hareketi başlattı.

M.Ö. 5. yüzyılda Hindistan'da Gautama Buda'nın öğretisiyle başlayan Budizm'de durum böyleydi; Budizm Seylan, Burma, Siyam, Hindi-Çin ve Tibet'in hâkim dini haline geldi ve Çin ile Japonya'da kitleler bu dine girdi. Sonra, Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te de aynı şey oldu.

Hıristiyanlık, tanrı-insanın, yani İsa Mesih'in mesajı ilk çıktığında kabile Yahudiliğinin bir kolu görüntüsündeydi, fakat Kurucu'nun "İncil'i (mesajı) tüm milletlere tebliğ etme" emrini izleyen bir örgüt —Hıristiyan Kilisesi— biçiminde tecessüm etti. Putperest imparatorların ezmeye yönelik cebrî teşebbüslerine rağmen, onun havarileri ve misyonerleri Roma imparatorluğunda giderek artan sayıda insanı kendi dinlerine çevirmeyi başardı. Dört asırdan daha kısa bir süre içinde, Greko-Romen putperestliğinin yerini alarak hâkim hale

geldi, imparatorluğun resmî dini oldu ve imparatorluğun kuzey sınırlarının ötesindeki barbar kabilelere yönelik misyoner faaliyetlerini genişletti. Böylece zamanla Hıristiyanlaşmış "Avrupa" camiası Akdeniz'den Keltlere, Almanlara, Slavlara ve Macarlara, Finlilere yayıldı; sonunda Atlantik'i aşarak Amerikalılara ve Pasifik'i aşarak Filipinlilere ulaştı.

İslâmiyet de benzer biçimde Arap kabileciliğinin bağrından çıktı, fakat Hz. Muhammed kendisini Mekke ve Medine'deki örfî mahallî dini ıslah etmeye adamadı. Mesajı evrenseldi ve militandı ve Hıristiyanlık gibi İslâmiyet de doğduğu yerlerden çok uzaklara yayıldı: baştan başa kuzey Afrika'da, tüm Güneybatı ve Orta Asya'da, Hindistan ve Endonezya'da ve geçici bir süre için İspanya ve Balkanlarda. Nasıl Hıristiyanlık Batı medeniyetinin ayırdedici özelliği ise, İslâmiyet de Yakın ve Ortadoğu medeniyetinin ayırdedici özelliğidir.

Bu iki din, yüzyıllarca öylesine nüfuz kazandılar ki, dünyanın kendi alanlarındaki milyonlarca insan için en tabiî gruplaşma kabile şeklinde ya da millî değil, Hıristiyan ve Müslüman şeklindeydi ve vatanseverliğin en yüce hedefi millî devlet değil, İslâmiyet ve Hıristiyanlıktı. Avrupa Ortaçağının yegâne büyük savaşları, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki mücadeleyi onbirinci yüzyıldan onaltıncı yüzyıla kadar uzatan Haçlı seferleriydi. Bu bağlamda, 1520 ile 1650 yılları arasında Almanya'da patlak veren, Hıristiyanlar arasındaki savaşları da hatırlayabiliriz: bu savaşlara katılan Almanların Alman milliyetinden veya Alman imparatorluğundan ziyade Protestanlığa ya da Katolik Kilise'ye sadakat duyduğu açıkça görünüyordu.

3. Dil ve Ekonomi Faktörleri

Şu âna dek, ilkel milliyetçiliğin, yani kabileciliğin satıh altına inmesine katkıda bulunan iki faktörü tartıştık: 1) Beynelmilelci askerî imparatorlukların yükselişi; 2) Milletlerarası "dünya" dinlerinin yayılması. Üçüncü faktörü ise dil ve edebiyat oluşturuyordu.

Diller, kağıda dökülmelerinden, yani yazılmalarından çok önceleri konuşulmaktaydı. Görmüş olduğumuz gibi, her ilkel kabilenin kendine ait ayrı bir konuşma dili ya da lehçesi vardı ve muhtemelen kabilenin her üyesi diğer üyeler kadar, iyi ya da kötü, bu dili veya lehçeyi konuşuyordu. Bu, kabile dayanışmasına yardım eden aslî unsurdu. Ancak, diller zamanla edebîleşti; yani yazıya geçti. Bu adımın önemi oldukça büyüktü. Bir yazı türünün bulunması ve kullanılması, tarih öncesi ile tarihi ayıran bir çizginin çizilmesi demekti. Yazı, kâtiplerin kabilelerin kahramanlıklarına dair kayıtlar tutarak ve bu kayıtları nesilden nesile aktararak sözlü geleneğe ilâvede bulunmalarını sağladı. Eğitimin yoğunlaştırılmasını ve gençliğin, konuşmayla olduğu kadar yazılı eğitimle de telkine tâbi tutulmasını mümkün kıldı.

İlk bakışta, bu sonuçlar kabile dayanışmasının ve milliyetçiliğin zayıflamasına değil, kuvvetlenmesine yarıyormuş gibi görünebilir. Ne ki, yazının yüzyıllarca çoğunluk değil, bir azınlık tarafından öğrenildiğini ve kullanıldığını unutmamalıyız: kitleler ise ne okuyor, ne de yazabiliyordu. Bu yüzden, okur-yazarlarla ümmiler (okumaz-yazmazlar) arasında bir çatlak çıktı ortaya. Okur-yazarlar tam anlamıyla edebî bir dil geliştirdiler. Okumaz-yazmazlar ise daha gevşek ve daha aşina bir "yerlidil" (vernacular) kullanmaya devam ettiler. Sonrasında, geniş imparatorlukların ya da dinî toplulukların kurulmasıyla, belirli bir halkın edebiyat dili normal olarak böyle bir imparatorluğun ya da bir topluluğun edebî dili haline gelecek; böylece edebiyat dili ile bir dizi yöre dilleri arasındaki sözkonusu çatlak giderek belirginleşecek ve yöre dilleri tahsilli ve yüksek sınıflarca küçümsenecekti.

Büyük İskender'in fetihlerinin ardından ve ilk dönem Hıristiyan misyonlarıyla birlikte, Yunanca bir edebiyat dili olarak güneydoğu Avrupa ve Afrika "Yakın Doğu"sunun pek çok yöre dilinin yerini aldı. Hıristiyanlığın kurucusu, yaygın olarak, bir Sami lehçesi olan Aramî dilini konuşuyordu, ama ondan bize ulaşan ilk yazılı kayıtlar Yunanlı St. Paul'un Yu-

nanca risaleleri ve diğer Yunanca Yeni Ahit kitaplarıydı. Keza, Mısır'da, İskenderiye'deki Yahudi âlimler ünlü Septuagint'in, yani İbranice Eski Ahit'in Yunanca çevirisini hazırladılar. Zaten Philo ve Josephus adındaki âlimlerin ikisi de Yunanlılaşmış Yahudilerdi.

Benzer biçimde, asıl itibariyle İtalyan kabilelerinin konuştuğu Latince, Roma'nın ve tüm batı eyaletlerinin, daha sonra da Batı Hıristiyan âleminin tamamının edebiyat dili haline geldi. Yine, Kur'an dili olan Arapça, İslâm dünyasının büyük kısmında Müslüman yazarların yaygın biçimde kullandığı bir vasıta oldu. Yazılı Çince Konfüçyusçuluğun Çin imparatorluğunda yayılmasına eşlik etti. Yazılı Sanskritçe Hindistan'ın ve Hindu dininin büyük eserlerini meyve verdi. Bu tür geniş şekilde yayılmış diller, okur-yazarlar arasında milliyetçiliğin aleyhine ve bir tür kozmopolit vatanseverliğin lehine; yani kabileleri ve milliyetleri kapsayan kültürel toplumlara ait olma duygusunun lehine bir etki gösterdi.

Şimdi, isterseniz kabileciliğin (satıh altına inmesindeki) dördüncü ve son faktöre geçelim: yani ekonomik faktöre. İlkel kabileler ilkel ve esasen kendine yeterli bir ekonomiye sahipti. Komşularıyla temasa girebiliyor veya istedikleri şeyleri yağmayla ya da savaşla ele geçirebiliyorlardı. Fakat ziraî ve sınaî sanatların ilerlemesi; hayvan ve bitkilerin ehlileştirilmesi; sulamanın kullanılması; bakır, demir, kayıkların ve vagonların yaygın kullanımı gibi yeniliklerle birlikte ekonomik gelişme kabile sınırlarını aşarak imparatorlukların kurulmasını ve genişlemesini; "dünya" dinlerinin yayılmasını ve büyümesini; edebiyat dillerinin ve kozmopolit kültürlerin etrafa dağılmasını daha kolay ve tabiî hale getirdi.

Ancak, genişleyen ekonomide, sınaî uzmanlaşma ve ekonomik eşitsizlik daha belirginleşti ve yerleşti. Öte yandan, sınaî uzmanlaşma ve ekonomik eşitsizlik, eğitim ve biriken gelenek yoluyla yeni ve sürekli sadakatlere hükmeden değişik insan gruplaşmalarına yol açtı. Bu gruplaşmalardan birisi, genellikle bir ticaret aristokrasisinin hükmettiği, teb'alarını zenaatkârların ve esnafın teşkil ettiği, bir de uşak ve kölelerin

yer aldığı şehir-devlet'ti. Tire, Sidon, Kartaca gibi antik Fenike şehir-devletleri veya Isparta, Atina, Korint, Sirakuza gibi Yunan şehir-devletleri bu türdendi. Ayrıca, Ortaçağ İtalya'sı, Almanya'sı ve Hollanda'sının şehir-devletleri vardı: Venedik, Cenova, Floransa; Lübek, Hamburg, Augsburg; Antwerp, Bruges ve Gent. Şehir-devletleri ilkel kabilelerden büyük ölçüde farklıydı; bununla birlikte şu ya da bu dil milliyetinin sadece bazı kısımlarını taşıyordu. Şehir-devletlerinin sakinleri normalde ateşli bir vatanseverlik sergiliyorlardı; fakat bu, ne kabilelerin, ne de modern toplumların milliyetçiliğine benziyordu. Mahallî şehirli vatanseverliğiydi. Milliyetçilikten ziyade şehircilikti ve Atinalılarla İspartalılar arasında olsun, ya da Cenovalılarla Venedikliler arasında olsun; şehir-devletleri arasında görülen savaş ne kabileler arası, ne de milletler arası değil, şehirler arası savaş niteliğini taşıyordu.

İkincisi, yarı bağımsız soylu toprak sahiplerinin, silahşör yardımcıların ve askerî hizmetlilerin ve amele köylülerin yer aldığı, esas itibariyle tarımsal nitelik taşıyan taşra mülküydü (provincial estate). Şehir-devlet gibi bu da kabile ile imparatorluk, ya da kabile ile modern milliyet arasında bir vasıtaydı. Mesela, Avrupa'da, Roma imparatorluğunda yaşadı ve Ortaçağların feodalizmini şekillendirdi. Dışarda ise, Hindistan ve Japonya'da uzun zaman yaygın birşey olarak varoldu. Halen düklük, baronluk, kontluk vs. gibi İngiliz ünvanları ile temsil edilmektedir. Onun yönetiminde, kişinin ana sadakati, *patrie*'ye değil *pays*'edir; milliyetçi olmaktan çok taşralı ya da feodaldir.

4. Devam Eden Millî Şuur

Popüler milliyet şuurunun askerî imparatorluklar, dünya dinleri, milliyetüstü dil ve edebiyatlar veya ekonomik gelişmelerle silindiğini kasdetmiyorum. Hiç de öyle olmadı. Satıh altına gömüldü, ama yok olmadı.

Sözgelişi Avrupa'da, Roma imparatorluğu, kendi içinde yer alıp da yazılı Latince'den ayrı diller ya da lehçeler konu-

şan ve kendilerine özgü âdet ve geleneklerini muhafaza eden muhtelif halkları tanıdı ve onlar için, tam yetkili imparatorluk vatandaşlarınınkinden ayrı, özel bir hukuk sistemi geliştirdi—*jus gentium*, yani kabileler veya halklar hukuku. Keza, inanç ve maneviyat birliğini ve bütün manevî otoritesini korumayı istemekle birlikte, Hıristiyanlığı seçen halkların hassasiyetlerine saygı göstererek her biri için ayrı bir piskoposluk kurdu ve Latince veya Yunanca'dan İncil ve dua kitapları çevirisi yaparak kendi anadillerinde edebiyata önayak oldu.

Ortaçağ Avrupa'sına dair tarihî kayıtlardan, çok sayıda millî gurur, millî rekabet ve milli vatanseverlik örnekleri zikredilebilir. Bunlardan birkaçını sayayım. Beşinci asırda Ermeni ve Mısırlı Kıpti Hıristiyanlarının Katolik Kilisesi'nden ayrılması ve onbirinci asırda Yunan Ortodoks mezhepçiliği, itikadî ayrılıklar kadar milli duyguların da bir sonucuydu. Ortaçağ Fransız edebiyatında *la belle France* ve *la douce France* gibi vatansever ifadelere sık sık atıflar vardır. 1147'de, İkinci Haçlı seferlerinin başında, VII. Louis'nin Fransız ordusu ile III. Conrad'ın Alman ordusu, müslümanları bırakıp birbirleriyle savaşmasınlar diye birbirinden uzak tutuldu. Onüçüncü asırdaki Albigensian Haçlı seferi zahiren dinî görünmesine rağmen, Fransızlarla Provensleri birbirine kırdırdı; bir feodal ve hanedan kavgası olarak başlayan Yüzyıl Savaşı onbeşinci yüzyılda Fransızlarla İngilizler arasındaki milletlerarası bir savaş olarak sona erdi. Aynı asırda, Constance Genel Katolik Konsülü, geleneksel ferdî oylamanın yerine, "milletler"in oy kullanmasını getirdi; ikisi de millî şuura sahip olan Almanlarla Slavlar arasındaki çatışma, Tannenberg'deki Polonya zaferiyle, Prag'da Çek üniversitesinin kurulmasıyla ve Hussite savaşlarıyla dikkat çekti.

Ortaçağlardaki milliyetçilikle ilgili bu ve diğer delillere müsamaha gösterildikten sonra dahi, tarih okumalarımdan anladığım kadarıyla, şu gerçek kendisini göstermeye devam ediyor: o dönem boyunca, milliyetçilik kesintisiz olmaktan çok ara sıra ve düzensiz niteliğindedir, güç ve etki noktasın-

da da diğer insan sadakatlerinin arkasındadır. Şimdi Avrupa'da birisine kim ya da ne olduğu sorulsa, cevabı hemen hemen kesindir: "Almanım," "İrlandalıyım," "İngilizim," "İtalyanım," veya "Rusum" vd. Şayet aynı soru Ortaçağda yaşayan bir Avrupalıya sorulmuş olsaydı, muhtemelen şu cevabı verirdi: "Ben bir Hıristiyanım."

Belirtmiş olduğumuz ve daha sonra izah edecek olduğumuz gibi, modern siyasî milliyetçilik, kuruluş ve gelişme itibariyle Avrupalıdır. Fakat onaltıncı yüzyıla kadar, Avrupa'nın büyük kısmı kendisini, hiçbiri milliyetçi olmayan iki farklı eğilimle niteliyordu: bunlardan birisi, Hıristiyanlığın ve Katolik Kilisesi'nin, en yüksek siyasî devlet tipi olarak imparatorluğun ve ister Paris'te, isterse Oxford'da, ya da Roma, Mainz, Salamanca, Coimbra, Prag, Budapeşte veya Upsala gibi bir şehirde bulunsunlar, konuştukları anadilleri ne olursa olsun, bilgin ve entellektüellerin ortak dili olarak Latince kullanımının temsil ettiği milliyet üstü (supranational) kozmopolitancılık ya da evrenselcilikti. Diğeri ise, nesiller boyu aynı sınırlı bölgede yaşayan ve sadakatlerini kaza kilisesine, mahalli köye, feodal beye genişleten köylü kitlelerin arasında ve benzer şekilde, vatanseverlikleri şehri, loncayı ve katedrali merkez alan şehirliler arasında kendisini gösteren milliyet altı (infranational) yörecilikti.

Modern Milliyetçiliğin Hıristiyan Dünyasındaki, Özellikle İngiltere'deki Kökleri

1. Yerli Diller ve Edebiyatlar

İlkel kabile milliyetçiliği satıh altına iten faktörlerin garip bir şekilde tersine dönüşünü temsil eden dört gelişme, Ortaçağların sonlarında ve modern çağların başlarında, Avrupa'da millî duygunun ihyasına ve bugün tanıdığımız büyük-ölçekli milliyetçiliğin başlatılmasına hizmet etti. Bu gelişmeler: 1) Entellektüeller arasında kozmopolitçiliğin zayıflamasının ve millî kültürlerin yükselişinin eşlik ettiği, yerli edebiyatlarının doğuşu ve Latince'nin nisbî zayıflaması; 2) Feodal ya da şehir devletten, yani Roma imparatorluğunun ayakta kalan kalıntısından daha güçlü ve daha etkin siyasî bir kurum olarak, monarşik millî devletin doğuşu; 3) Mahallî lonca ya da malikâne ekonomisinin millî devlet ekonomisine dönüşmesi ve bunun sonucunda, ticaretin, sanayiinin ve tarımın millî düzenlemeye tâbi tutulması; 4) Katolik Hıristiyanlığının bölünmesi ve millî kiliselerin kurulması.

Yunanca ve özellikle de Latince, Avrupalı milliyetlerin uzun süre hâkim edebî dilleri olmuştu. Elbette ki, onların hemen yanıbaşında, millî diller—sözde yerli (vernacular) diller—devam etti ve gelişti; bu diller arasında, Latince ve Yunanca'dan önce çıkıp onların yayılışından sonra da varlıklarını sürdüren Bask, Gal ve Breton dilleri; Fransızca, İtalyanca, Kastilyanca, Katalanca ve Portekizce gibi Latin lehçelerinden tedricen çıkmış olan diğerleri; Germence (Tötonik), Slavca, Fince ve Macarca gibi kabile türü "kaba" konuşmadan türemiş olan daha başka diller ve nihayet, İngilizce ismini verdiğimiz, Almanca ve Fransızca'nın kendine özgü karışımı vardı. Fakat bu yerli dillerdeki edebiyat üretimi başlangıçta nisbeten az miktardaydı ve millî olmaktan çok dinî muhtevadaydı; gerekli alfabeler ve harf biçimleri bile Latince'den, Doğu Avrupa'da da Yunanca'dan alındı.

Katolik Hıristiyanlığın kültürel bölgesi olan Orta ve Doğu Avrupa'da, Ortaçağlarda yaşayan bütün tahsilli kimseler, kendi yerli dilleri kadar Latince'yi de bilirdi. Meselâ, onaltıncı yüzyılın başlarının önde gelen bilgini olan Erasmus, doğum itibariyle bir Felemenk'ti (Dutchman) ve ana dili de Felemenkçe'ydi (Dutch), fakat Latince'ye olan hâkimiyeti onu oldukça kozmopolitleştirdi; tahsilli Fransız, İngiliz, İtalyan, Alman ve Belçikalıların içinde yaşadı ve hepsiyle de serbestçe Latince konuştu ve mektuplaştı; bir süre College de France'da Latince ders verdi; Papa'ya, İngiltere, Fransa ve İspanya kral-larına, Venedik'teki ünlü yayıncısına ve Avrupa'nın her tarafındaki çok sayıda eleştirmenine Latince mektuplar yazdı.

Ancak, Erasmus'un çağından önce—en azından onüçüncü yüzyıldan itibaren—Katolik Hıristiyan dünyasında sayıları giderek artan okul ve üniversiteler, yalnızca kilisede değil hukuk, tıp ve diğer laik mesleklerde mesleklere hazırlık olarak okur-yazarlığı ve resmî eğitimi yayıyordu. Böylece, yerli dillerde laik eserler için bir piyasa oluşturulmuş ya da genişletilmiş oldu. Buna İtalya'da erken ve dikkate değer bir tepki meydana geldi. 1200'lü yılların başlarında, İtalyan ozanlar II.

Frederick'in Sicilya'daki saraylarında aşk şiirleri yazarken, Assisi'li Francis Toskana'da kutsal ilahilerini yazıyordu, ki bu ilahileri kısa süre sonra azizin sevimli efsaneleri, yerli İtalyanca'nın edebî biçimi olarak Toskan lehçesine bir düzen kazandıran *Küçük Çiçekler*'i izledi. Bir asır sonra, Dante, tartışmalı siyasî yazıları için Latince'yi, buna karşılık, ölümsüz *İlâhî Komedya*'sı için Toskan İtalyanca'sını kullandı ve Petrark, risaleleri için gösterişli Latince'yi, ünlü soneleri içinse yerli İtalyanca'yı kullandı. 1500'lere gelirken, Machiavelli, Boccaccio, Ariosto ve Tasso baş eserlerini İtalyanca yazdılar.

Bu esnada, benzer yerli edebiyatlar, İngilizler (Chaucer Dante'nin, Shakespeare ise Tasso'nun çağdaşıydı), Almanlar, Fransızlar, Provens-Katalanlar, Kastilyalılar, Portekizliler, Norveçliler [Norse] arasında filizleniyor ve Çeklerle Polonyalılar arasında başlıyordu. Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıldaki üç olay bu süreci ilerletti. Bunlardan ilki, Rönesans hümanistlerinin Latince'yi, onu daha çok basitleştiren Ortaçağ gelişmelerinden "arındırma"ya ve kadim klasik Latince'yi çapraşık cümle yapısına ve karmaşık dilbilgisine yeniden kavuşturmaya çalışmasıydı. Bu teşebbüs özü itibariyle bilgiçceydi ve uzun dönemde Latince'nin yaşayan bir edebiyat dili olarak kullanımına ket vurulmasına ve onun okul dersleriyle, kilisedeki ibadetlerle ve bir zaman da teolojik ve bilimsel eserlerle sınırlı kalmasına yol açtı.

Yerli dillere ikinci yardım, onbeşinci asrın ikinci yarısında, matbaanın keşfi ve Katolik dünyasında hızla yayılmasından geldi. Bu ortak konuşma dillerini kalıba sokmaya her birisi için bir edebî kullanım kuralı tesbit etmeye ve belli bir milliyet dâhilindeki yerli edebiyatın daha ucuz ve daha geniş dolaşımının sağlanmasına yatkındı. Aynı amaca hizmet eden üçüncü yardımı, onaltıncı asırdaki dinî çalkantı yaptı. Bu dönemde, Protestan Reformcular İncil çevirileri, broşür propagandası, müdafaa ve tenkit yazıları için yerli dilleri kullanarak halk desteği aradılar; Katolikler de onlara aynı şekilde cevap verdiler.

Yerli edebiyatın gelişimi milliyeti yüceltti; zira iyi eğitim görmüş bir kişinin bile konuşulan bütün dilleri bilmesi beklenemezdi; zaten Avrupalıların büyük çoğunluğu yalnızca kendi milliyetinin diline âşinaydı. İngilizce yazanlar, tabiî olarak İngiltere'ye özgü olanlar üzerinde duruyor, Fransızlar aynı şeyi Fransa, İtalyanlar da İtalya için yapıyordu. Millî karakterler hayalen tasvir ediliyor ve millî arzular dile getiriliyordu. Onaltıncı asırda, İtalyanlara belağatlı millî hitaplarda bulunuyor, Kamoën'ler Portekizlilerin ihtişamlı millî sömürülerini kutluyor; Luther Almanlara duyguları kamçılayıcı vatansever mektuplarla sesleniyor; Cervantes, Don Kişot ve Sançe Panço gibi hayali İspanyol karakter tiplerini canlandırıyor ve Shakespeare İngiltere'ye hamd ve senalarda bulunuyordu:

"Bu mutlu insan soyu, bu minik dünya,
Gümüş denize kurulu bu nadide ada."

Shakespeare'in döneminden günümüze dek, "küçük dünya" destan, kaside, tarih, deneme ve romanlarda yankılandıkça yankılandı. Millî edebiyat, her yerde, daha geniş kültürel gruplaşmaların veya dünya genelinin özelliklerinden ziyade bir dil grubuna özgü şeyleri dile getiriyordu.

2. Millî Devletler ve Millî Ekonomiler

Milliyetlerin edebiyattaki farklılaşmasına, yakın çağların başlarında Avrupa'da ve özellikle de Batı Avrupa'da, siyasi farklılaşma, yani hükümran millî devletlerin kurulması eşlik etti. Bu, öncelikle, İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, İskandinavya ve (dar anlamda, bir monarkın değil burjuvanın destek verdiği bir asi prensliğin bulunduğu) Dutch Hollanda'sındaki yetenekli ve ihtiraslı monark hanedanlarının başarısıydı. İngiltere'de Tudor hanedanı, Fransa'nın Valois ve Burbon kralları, İspanya'daki Habsburg'lar, Portekiz'deki Avize'ler, İsveç'teki Vasa'lar, Hollanda'daki Orange ailesi, kendi memleketlerinin hâkimi olmaya azmetmişlerdi. Bir taraftan, yabancı imparatorluğun hiçbir tahakkümünü ka-

bul etmeyecek ve dışardaki bir dinî otoriteyi, reddetmeseler bile, sınırlayacaklardı. Diğer taraftan ise, feodal derebeylerini —dükleri, kontları ve baronları— ve merkezî hükümetin diğer hasımlarını bastıracaklardı. Hedeflerini gerçekleştirirken, ateşli silah kullanımının neden olduğu savaş yöntemlerindeki değişimden, Roma medeni hukukunun ihyasından ve bunun sonucunda hizmetlerinde daha üstün yasal yeteneklerinden ve teb'alarının çoğunun bu konudaki işbirliğinden yararlandılar. Sonuç, Batı Avrupa'da oldukça büyük, nisbeten türdeş ve tamamen bağımsız devletlerin —İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, İsveç, Danimarka ve Hollanda— kurulması ve takviyesi oldu.

Bu devletlerin milliyete dayalı oluşu, monarkların tasarısından ziyade şansa bağlanabilir. Onbeşinci asırdaki İngiliz monarklarını Fransa'daki hâkimiyetlerinden vazgeçmeye ve enerjilerini Britanya'ya hasretmeye mecbur bırakan şey, bir savaşın cilvesiydi. İspanya'yı Ferdinand ile İsabella yönetimi altında birleştiren şey ise bir evlilik ittifakıydı ve bir diğer evlilik de Bretanya (Brittany) ile Fransa'yı birleştirmişti. Genel anlamda, onaltıncı, onyedinci ve onsekizinci asır Avrupa monarkları, çoğunlukla ailevî nedenlerle, yani ya belli bir kraliyet ailesinin üyesini bir başka ülkenin tahtına geçirmek, ya da hanımları ve çocukları için daha zengin miraslara konmak amacıyla savaş açtılar. İhtiraslarını kendi dillerinden ve milliyetlerinden olan halklarla sınırlama hususunda hiç de titiz değillerdi. Sık sık, "yabancılar"ın yaşadığı toprakları işgal ettiler ve halkları hayvan sürüleri gibi oraya buraya sürüklediler.

Böyle milliyet ve hanedanlık dışı muamelelere rağmen, Batı Avrupa monarşilerinin hepsi de hâkimiyetinin özünü ve başta gelen unsurunu teşkil etmek üzere ortak bir dili konuşan, ya da onu kullanmayı öğrenmiş bir halkı içine alıyordu. Meselâ, İspanya'da, krallığın vesayetindeki Kastilyanca, millî dil haline geldi; Katalan, Bask ve Galikyan dilleri tali diller ya da "lehçeler" konumuna indirgendi. Fransa'da, Fransızca, Provens ve Breton dillerinin rağmına öne çıkarıldı. Britan-

ya'da, İngilizce, Gal ve Kelt dillerine tercih edildi. Bütün bunlarla birlikte, krala sadakat, popüler milliyetçilik şuuruna eşlik etti ve onu uyarıcı bir unsur oldu.

Ortaçağların bitimine yakın ortaya çıkan Avrupa ticaret ve ekonomisinin okyanus ötesi büyük yayılışının Atlantik kıyısı boyunca millî devletlerin yükselişiyle yakından ilişkili olması anlamlıdır. Keşif yolculuklarını himaye eden, Amerikan kıt'alarını ve diğer uzak yerleri kolonileştiren, en çok denizaşırı ticaret ve sömürüden para kazanan, Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin yönetici ve vatandaşlarıydı. Ayrıca milliyetlerin ekonomik farklılaşması ve millî vatanseverliğin kabarmasının etkileri çarpıcı olmuştur.

Belirttiğimiz gibi, daha öncesinde ekonomik hayatın aslî birimleri millî devletler değil, şehir-devletlerdi. Şimdiyse, bu tür yörecilik millî merkantilizm adı verilen ekonomik milliyetçiliğin teorisi ve uygulamasına boyun eğiyordu. Her millî devletin hükümeti kendi kendine yeterli bir ekonomik varlık haline gelmeye çalışıyordu ve bu amaçla çeşitli tedbirler alındı. İthalat yasaklandı ya da korumacı vergilere tâbi tutuldu. Dâhilî üretim ihsanlarla veya diğer araçlarla beslendi. Koloniler bulunmaya çalışıldı ve ana ülkenin tekelci ticarî sisteminin içine çekildi. Millî donanmalar kurularak millî ticaretin korunması ve zorla genişlemesi için kullanıldı. Millî merkantilizm, millî vatanseverliğin desteğini aldı ve sonuçta o da onu yükseltti, arttırdı. Bu durum, rakip millî devletlerin hoşnutsuzluğunu ve kıskançlığını besledi tabiî; 1615'de zengin bir Fransız tüccarının İngiliz ve Hollandalı rakiplerini küçültücü şu sözleri de bu gerçeği göstermektedir: "Bu yabancılar" diye yazıyordu Fransız tüccarı, "sülük gibidir, Fransa'ya yapışır, en zengin kanını oburca midelerine indirirler, sonra da düşerler. Onlar bit gibidir, Fransa'nın hayat suyunu çatlayıncaya kadar emerler..."[1] Aynı şekilde, bu durum, bazı milletler arası ticaret ve koloni savaşlarına neden oldu. Canterbury'li bir Anglikan başpiskoposunun onyedinci yüzyıldaki ilginç

1. Aktaran Charles W. Cole, *French Mercantilist Doctrines Before Colbert*'de (1930).

gözlemiyle: "Dünyanın bu köşesinde son yıllarda çıkan tüm mücadelelerde ve ihtilaflarda gördüğüm o ki, bahane güzel ve ruhanî de olsa, nihaî hedef ve asıl maksat, Altın, Büyüklük ve Dünyevî İhtişam'dı."

Gerçekten de, Avrupa'daki sıradan hanedan savaşlarına engin denizlerde ve bu denizlerin ötesindeki büyülü topraklarda süregiden çarpışmalar katıldıkça, millî vatanseverlik yeni ve kuvvetli bir uyarıma mukabelede bulundu. Her millî devletteki insanlar için bir millî kahramanlar topluluğu çıktı: gözüpek leventler, cesur kâşifler, fâtihler ve papazlar, kaçakçılar ve korsanlar, cesur deniz eşkıyaları, deniz ve kara cengâverleri. Monarka, saraylılara ve diğer ayrıcalıklı bireylere akan malî kârlar bile bir bütün olarak milletin kazancı gibi farzedildi; ayrıca ülke dışında girişilen başarılı ekonomik faaliyetler vatanseverce alkışlanmalı ve millî devlet tarafından cebren korunmalı görüşü haklı bulunuyordu.

3. Dinî Ayaklanma ve Reform

Son olarak, modern milliyetçiliğin gelişmesinde belirleyici bir etken olarak, onaltıncı yüzyılda dinî çalkantılar yaşanıyordu. Milliyetçiliğin giderek artan itibarı, kısmen Protestan Devriminin sonucuydu ve o kadar olmasa dahi Katolik Reformu da millî ruhu uyardı. Luther'in Almanlara, John Knox'ın İskoçlara, İngiltere ve İskandinavya krallarının halklarına millî vatanseverlikten yararlanarak seslenmesini farketmeden, dinî reformcuların nasıl olup da sayıca çok ve yaygın popüler izleyiciye kavuştukları anlaşılamaz. Keza, papalığın millî hükümdarlara, bilhassa İspanya, Portekiz ve İspanya'nınkilere tanıdığı ayrıcalıkları bilmeden, Katolik Kilisesinin bu kadar çok halk üzerinde hâkimiyetini nasıl koruyabildiği anlaşılamaz.

Bu çalkantının millî sonuçları etkileyiciydi. Katolik Kilisesini ikiye bölen Protestan Devrim, Hıristiyan camiasını öz ve biçim itibariyle millî farklılaşmalara tâbi tutarak, Avrupa

halklarını uzun süre bir arada tutan entellektüel ve manevî çimentoyu büyük ölçüde çözdü. Aynı zamanda, bu gelişmeler, o gün için üstü örtülü biçimde, her bir halkın tek başına katışıksız bir inanca ve ilahî göreve sahip olduğu anlayışını dinî yönden teyid etti. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllardaki sözde din savaşları, ne neden ne de sonuç itibariyle münhasıran dinî olmalarına rağmen, popüler nitelikteydiler; çünkü bu savaşlar din adına ve güya millî din ideali için yapılıyordu ve şüphesiz ki daha canlı bir millî vatanseverlik duygusunu vücuda getirdiler. İspanya'nın Katolik kralına isyan ederek Kuzey Hollanda'yı birleştiren Kalvinist Reform inancını izlemeleri ve kralla giriştikleri uzun çatışma, Hollandalılara yalnızca bağımsızlığı değil, güçlü bir Hollanda milliyetçiliğini de kazandırdı. Keza, İskandinavyalıların Lutherciliği kabul etmesi, Danimarka'nın ve İsveç'in millî monarklarını mevkice yükseltti ve İsveç'i kıtadaki özel Haçlı elebaşısı haline getirdi. İngiltere'de Protestanlık, baştan beri millî bir biçim almıştı. Anglikan Kilisesini millî monarklar kurmuş, millî vatanseverlik yaşatmıştı. Dinî olduğu kadar ekonomik ve siyasî bir dizi nedenden ötürü, İspanya'nın II. Philip'i Büyük donanmasını 1588'de İngiltere'nin üstüne yollayınca, İngiliz halkı "Good Queen Bess"in imdadına fedakârca koştular ve o zamandan beri Donanma'nın mağlub edilmesi İngiliz Protestanlığı ve İngiliz milleti için aynı derecede görkemli bir zafer olarak selamlanageldi.

Protestan ülkelerdeki Katolikler vatansever olmaktan uzak görülüyorlardı, çünkü yurtdaşlarının çoğunluğunun dinî inanç ve ibadetine iltifat etmiyorlardı. Bu, Katoliklerin Protestanların eliyle zulme uğrama nedenlerinden biriydi, aynı şekilde Katoliklere Protestan ülkelerde neden zulmedildiğinin de. Zira, Protestanlık İngiltere ya da İsveç'te millî vatanseverliğin ne kadar sembolüyse, Katoliklik de İspanya ve Fransa için öyleydi. Üstelik, tam da İngilizlerin Protestanlığa geçtiği sırada İrlandalıların Katoliklik inancını muhafaza etmesi, iki milliyet arasındaki farklılığın büyümesine yol açtı; İngilizce'nin yaygınlaşması ve Gal dilinin gerilemesi ise arada köp-

rülük kurmayı vaadediyordu. Polonyalılar da batıdaki Almanlara ve doğudaki Ortodoks Ruslara karşı millî farklılıklarının devamının teminatını Katoliklikte buldular. Rus milliyetçiliğinin canlandırılması ise, Çar'ın 1859'da Moskova'da, İstanbul'daki "ekümenik" Yunan patrikhanesinden bağımsız bir millî Ortodoks patrikhanesi kurmasıyla gerçekleşti.

Onaltıncı yüzyıldaki dinî çalkantılar gelişmekte olan milliyetçilik üzerinde bazı özel sonuçlar gösterdi. Bu sonuçlardan birisi Spaniardlar arasında II. Philip, Don Juan ve Alba; İngilizler arasında Elizabeth, Drake ve Raleigh; Hollandalılar arasında Orange'lı William; Fransızlar arasında Navarre'li Henry; İsveçliler arasında Gustavus Vasa Gustavus Adolphus; Polonyalılar arasında ise Jan Sobieski gibi dinî-millî kahramanların popüler kültüydü. Bir diğer sonuç, kilise arazilerinin kamulaştırılması, daha önce papalık tarafından kullanılan yetkilerin kullanılması, mahallî din adamları üzerinde denetim kurulması suretiyle millî monarkların gücünü arttırmasıydı. Üçüncü özel sonuç, ikincisiyle yakından bağlantılı olan "sekülerleşme," ya da Fransızların deyimiyle étatisme idi. Bu, kilisenin devlete boyun eğmesi, isimde Katolik Makyavelli'nin ve Protestan Erastus'un onaltıncı yüzyılda savundukları üzere, eğitim ve hayır işlerinin sorumluluğunun kiliseden devlete devredilmesi —öncelikle Protestan milletlerde gerçekleşen bir devir— idi.

4. İngiltere: Modern Milliyetçiliğin Beşiği

Demin tartıştığımız dört etkenin —dille ilgili, siyasî, ekonomik ve dinî etkenlerin— hepsi de Hıristiyan dünyasındaki ülkelerde ve Hıristiyan milliyetler arasında eşit güçte iş görmedi. Meselâ Almanya'yı ve Almanları ele alalım. Burada bir yerli millî edebiyat gelişti, ama bir millî devlet veya millî ekonomi ya da kuşatıcı millî bir kilise gelişmedi. Lutherci Protestanlığın yükselişinde çokça millî ruh sergilendi; fakat Alman halkının yalnızca yarısı Protestan oldu, bunlar da Luthercilik

ile Kalvinizm arasında bölündü, halkın diğer yarısı ise Katolik kaldı. Uzatmalı dinî iç savaşlar onyedinci yüzyılda sona erdi: İmparatorun bir Alman millî devleti kuramayışı, Alman prenslerinin ise sayıları üçyüzü aşan sayıdaki devletlerinin fiilî bağımsızlığını —ki bu devletlerin her birisi kendi ekonomisine ve yöneticisinin emrettiği bir dine sahipti— tesiste başarılı olmalarıyla, dinî iç savaş onyedinci yüzyılda sona erdi. Ondokuzuncu yüzyıla gelirken, Almanya bir bütün olarak milliyetçilikle değil, prenslerin taşracılığı, aydınların kozmopolitçiliği ve kitlelerin yöreciliği ile şekillenmişti.

İtalya'da ortak bir yerli dilin yanında, ortak bir din de vardı; fakat ayrı ayrı şehir devletlerinin ve dükalıkların güçlü geleneği bu yarımadanın millî ekonomiye sahip olan millî bir devlet halinde birleşmesinin aleyhine tepki gösterdi ve millî bir rejime tâbi olmaktan korkan papalık da aynı şeyi yaparak, icabında Almanların, Fransızların ve İspanyolların dış müdahalesine taraftar olarak bir güç dengesi kurmaya çalıştı. Fransa ve İspanya'da da edebî ve dinî cemaatler ve millî monarşi biçimleri vardı; fakat gerçek milliyetçiliği imparatorluk girişimleri, taşra duygusu ve mahallî gümrük vergisi engelledi.

Onyedinci yüzyılda ve onsekizinci yüzyılın başlarında, millî vatanseverlik başka ülkelere nisbeten İngiltere'de daha geniş ve kuvvetli biçimde gelişmişti—Fransa ve İspanya'dan ve İsveç'ten daha fazla; İtalya, Almanya veya doğu Almanya'dan ise çok daha fazla. Gerçekten de bugün bildiğimiz şekliyle modern milliyetçiliğe ilk beşikliği İngiltere'nin yaptığını tasdik edebiliriz.[2] Batı Avrupa'da millî şuurun ihyası ve yüceltilmesinde rol oynayan dört etken burada özellikle faaliyet gösterdi ve hepsi birlikte iş gördü. İngiltere'nin tamamında ve İskoçya'nın aşağı kısımlarında kendisine özgü bir İngilizce konuşuluyordu ve bunu İngiltere krallarının Galler ve İrlanda'yı istilası izledi. 1360'larda, Kral III. Edward, İngiltere mahkemelerinde Latince ya da Fransızca yerine İngiliz-

2. Bu nokta, *Idea of Nationalism, a Study of Its Origins and Background* (1943), IV. bl., s. 155-183, isimli eserinde Hans Kuhn tarafından güzel geliştirilmiştir.

ce'nin kullanılmasını emretti ve aynı sıralar Chaucer İngiliz halk edebiyatına önayak oldu. Bu edebiyatı daha sonra *Piers Plowman*, Sir Thomas Malory, Cranmer'in Ortak Dua Kitabı ve Elizabeth dönemi şair ve oyun yazarları devam ettirdi.

Ortaçağ İngiliz monarkları İngiliz olduğu kadar Fransızdı da ve Fransa üzerinde hâkimiyetlerini icra etmek için uzun süren gayretler göstermişlerdi. Ancak, Yüzyıl Savaşı'nda uğradıkları nihaî yenilgi, onların hâkimiyetlerini Britanya ile sınırlayarak İngiltere'ye gerçek anlamda millî bir monarşi kazandırdı ve bu monarşi, onaltıncı yüzyıldaki Tudor hükümdarlığında güçlü ve çok vatansever bir millî monarşi haline geldi.

VII. Henry, soyluluğu itaata indirgedi ve millî ekonomiyi—millî gemicilik ve keşifçiliği, millî sanayi ve merkantilizmi—teşvik etti. VIII. Henry, "İngiltere memleketi bir imparatorluktur" şeklinde; yani, Blackstone'un daha sonra "Bir İmparator İmparatorluğunda ne kadar hükümran ve bağımsızsa, Kralımız da kendi mülkünde o kadar hükümran ve bağımsızdır," sözlerinde anlamını bulan bir ferman çıkardı. Herkesin bildiği gibi, VIII. Henry'nin Roma'da ayırdığı Anglikan Kilisesini, kızı Elizabeth millî devletin Protestan bir "Sonradan" ilâvesi haline getirdi. Elizabeth hiç de dindar bir Hıristiyan sayılmazdı; fakat zeki olduğu kadar kararlı ve vatansever olduğundan II. Philip'e ve Katolik İspanya'ya karşı Protestan önderliği rolünü oynayarak İngiltere'nin bağımsızlığını ve ticarî kârını teminat altına aldı.

Onyedinci asırda, İngiltere uzun süren bir iç mücadeleyle hırpalandı. Stuart krallarının uyguladığı mutlakiyetçi monarşiye, parlamenter hükümet taraftarları ve Roma Kilisesi'nden belki bir gömlek daha az şeytani gördükleri Anglikan Kilisesi'nin piskoposluk örgütüne ve "bâtıl" merasimlerine hücum eden ve "Reform'u reforma tâbi tutmak" isteyen köktenci Protestan grupları—Püritenler—karşı çıkıyordu. Bu mücadele esnasında, bir kralın boynu vuruldu; bir diğeri tahtından indirilerek sürgüne gönderildi ve yüzyılın ortalarında, Cromwell'in Püriten diktatörlüğünde, Anglikanizm geçici bir süre Presbiteryenizm ya da Congregasyonalizm lehine bastırıldı.

Ancak, çatışmanın iki tarafı da tamamen İngiliz vatanseverliğiyle doluydu Kraliyet İngiltere'si bir "İmparatorluk" idiyse, Püriten İngiltere de bir "Milletler Topluluğu"ydu (Commonwealth). Cromwell, ekonomik milliyetçiliği izlemede ve deniz aşırı koloniler kurulmasını teşvik etmede, Stuart'larla rekabet ediyordu. Stuartlar, İngiliz Amerika'sında Jamestown, Carolina, Maryland ve New York'a isimlerini ya da ünvanlarını verdiler. Cromwell de denizcilik kanunları çıkardı ve Hollanda'ya ticaret savaşı açtı; Stuart, II. Charles'ın ihya ettiği faaliyetlere devam etti. Üstelik nasıl Katolik Shakespeare Elizabeth ve I. James'in zamanında İngiltere'yi ihtişamlı şiirlerle övdüyse, Cromwell'in zamanında da Püriten Milton, İngiltere'ye methiye olarak mutantan nesirler yazdı.

Areopagitica'da, vatansever bir mübalağayla şöyle diyordu Milton: "İngiltere'nin lordları ve avamları! Hangi milletten olduğunuza ve hangi milletin yöneticileri olduğunuza dikkat edin: hımbıl ve miskin değil, tezcanlı, mahir, nafiz bir ruhu olan; keşifçilikte keskin, hitapta latif ve dirayetli, insaniyetin yükselebileceği en yüksek noktanın altına düşmeyen bir milletin yöneticilerisiniz siz. O yüzden, onun en derin bilimlerindeki araştırmalar o kadar eskiye gider ve aramızda öyle mümtazdır ki, çok eski zamanların muhakemeli yazarlarının vardığı sonuç şudur ki, Pisagor okulu ve Pers hikmeti dahi bu adanın eski felsefesinden gelmedir. Bir zamanlar burayı Sezar adına yönetmiş olan bilge ve medenî Romalı Julius Agricola, Britanya'nın tabiî fikirlerini Fransızların meşakkatli araştırmalarına tercih etmiştir. ... Şimdi, bütün işaretlerin bir araya gelmesiyle... Allah yeni ve büyük bir dönemin başlamasını emrediyor... Öyleyse, O, kendisini kullarına ve âdeti olduğu üzere önce, İngiliz kullarına tecelli ettirmekten başka ne yapar?"

Dolayısıyla, İsrailoğulları nasıl geçmiş zamanların Allah'ın "seçilmiş kavmi"yse, İngilizler de, ya da en azından ehl-i takva Püriten İngilizler de, modern zamanların "seçilmiş kavmi"dir. Cromwell de aynı inancı besliyordu."Büyük Britanya'nın toprağı" diye ilan ediyordu, "...Dünyanın en iyi Halk ile

süslenmiştir... Bu Halk'ın içinde, çok daha aziz, Allah'ın nazarında çok değerli olan bir halk vardır; ...Onun emniyeti ve muhafazası altında olan bir halk; dinsizlerin seslenmediği Rabbin Adına seslenen bir halk; Allah'ı bilen ve Ondan korkan bir halk. Onun eşini benzerini, bütün dünyada dahi bulamazsınız! ...Allah, dehşetli şeyleri adaletle... aramızda hârikulâde kıldı." Cromwell, İngiliz siyasî ve dinî birliği uğruna İrlandalı Katolikleri keserek ve İngiliz ticarî üstünlüğü için Hollandalı mezhebdaşı Protestanlarla savaşarak bu "adalet"e hizmet etti.

"Seçilmiş halk" olma fikri sadece Milton ve Cromwell gibi Püriten İngilizler tarafından dile getirilmiş değildir. Onların ülkedaşları arasında ve denizaşırı İngiliz göçmenleri arasında da derin bir kabul gördü. Çoğu günümüzde haşin Eski Ahit Hıristiyanlığını kudurmuş bir milliyetçilikle birleştiren Güney Afrika'daki Hollandalı Boer'ler olmak üzere, diğer birçok halk tarafından benimsenmiş ve örnek alınmıştır. Buna, üzerinde hâlâ şu Latince kitabeyi taşıyan çok sayıda kiliseyi ilâve edebiliriz: "Allah başka hiçbir millete bukadar çok iltifat etmemiştir."

İngiltere'de, kralla Parlamento arasında onyedinci yüzyılda vuku bulan çatışma, yüzyılın sonuna doğru, Parlamento lehine duruldu. Bundan böyle kral artık göstermelik bir şahsiyet, bir tür canlı bayrak oldu. Fakat bu, ne İngiliz vatanseverliğini azalttı; ne de İngiliz milliyetçiliğinin ilerleyişini durdurdu. Otokratik monarşi, İngiltere'deki millîleştirici fonksiyonunu çoktan başarmıştı. Bir krala duyulan popüler sadakat, onun kanununa sadakate dönüşmüştü, şimdi ise tamamen millî devlete sadakate dönüştü; Bir Whig olan John Locke'un siyaset felsefesi ile bir Tory olan Lord Bolingbroke'un siyaset felsefesi birbirinden olsa olsa vurgu ve ayrıntıda ayrılabilir; ama, İngiliz milletini ve "İngiliz Anayasası"nı yüceltmede değil.

Yeni popüler milliyetçiliğin yolunu İngiltere açtı. Amerikan Devrimi onun Yeni Dünya'daki İngiliz sömürgecileri arasındaki zuhurunu işaretleyecek; Fransız Devrimi ise onu yarı-dinî bir taassupla Avrupa kıt'asına sokacaktı.

5

Milliyetçiliğin Devrim Fransa'sında Bir Din Haline Getirilişi

1. Deist ve Klasik Oluşum

Onsekizinci asrın son on yılında meydana gelen büyük Fransız Devrimi, modern milliyetçiliğin tarihinde önemli bir işaret taşıdır. Sadece milliyetçiliğin İngiltere'den Avrupa kıt'asına geçişini değil, aynı zamanda demokratik ve esas itibariyle dinî biçimiyle doğuşunu işaretler. Bunun yolunu, Batı Avrupa'da birbuçuk asır önce gerçekleşen iki entellektüel gelişme açtı. Bu gelişmelerden biri Aydınlanma, diğeri ise Pietizm'di.

Aydınlanma, "semavî" ya da "tabiatüstü" dine, bilhassa da Hıristiyanlığa karşı akılcı bir şüpheciliği getirdi. Bu Reform döneminin teolojik çekişmelerine ve dinî taassubuna karşı bir tepkiyi temsil ediyordu. Aynı zamanda, Hıristiyan olmayan halklara ve dinlere; din adamı veya itikadı olmadan, tabiî fazilet ve mutluluk içinde yaşayan Amerika'daki çıplak savaşçılara; Hıristiyanlığın yardım eli dokunmadan felsefî olarak hayatlarını sürdüren Çin ve Hindistan'daki yüksek kültürlü yerlilere uzaktan uzağa duyulan bir gıptayı yansıtıyordu. Fakat akılcı şüpheciliği kışkırtan en önemli şey, çağdaş buluşlar ve tabiat bilimlerindeki spekülasyonlardı. Çünkü kâinat eğer tabiat kanununa göre işleyen dev bir makineden ibaretse, o kâinatta ta-

biatüstü bir dine yer kalır mıydı? Zaten, din de, tıpkı fizik gibi tabiî değil miydi? Newton'ın çekim kanununu keşfetmesi gibi, gerçek din de, "vahy"e veya "otorite"ye başvurulmadan insan aklı tarafından keşfedilemez miydi?

Bu görüşün ilk dönemlerdeki şampiyonlarından birisi, bir İngiliz soylusu, Cherbury'li Baron Herbert'ti. İki incelemesinde —1624'de basılan *On Truth as it is distinguished from Revelation* (Vahiy'den Ayırdedilmiş Haliyle Hakikat Üzerine) ve 1663'de ölümünden sonra yayınlanan *On Religion of the Heathen* (Dinsizin Dini Üzerine)— Allah'a, fazilete ve ölümsüzlüğe imandan oluşan "tabiat dini"nin, aklın ve sağduyunun emrettiği şey olduğunu ve dinî vahiylerin papazların uydurması olduğunu ileri sürüyordu. Herbert'i, laik devletin kadiri mutlaklığını savunan, materyalist siyaset felsefecisi Thomas Hobbes izledi; Hobbes'u da, onsekizinci yüzyılın başlarında yaşayan ve edebî yeteneklerini "geleneksel Hıristiyanlık"a saldırmak ve millî vatanseverliği yüceltmek için kullanan Tory (muhafazakâr) siyasetçi Lord Bolingbroke izledi.[1] Millî marşın yazılışında Lord Bolingbroke'un da hissesi vardı:

> *"Hükmet, Britanya, hükmet dalgalara;*
> *Britonlar köle olmayacaklar asla."*

Bu İngiliz şüphecilerine göre, bir Allah vardı, ama sadece tabiat kanununun ilk sebebiydi o; aklı, tabiî hakları ve ilerleme saikini en başta verendi.

Başlangıçta işleri muhteşem bir tarzda başlatarak faaliyet göstermiş; fakat sonrasında, insanlar ve yıldızlar için koyduğu tabiat kanunlarıyla zincirlenmiş; mucizeler göstermekten ya da duaları dinlemekten aciz düşmüş; maddî dünyanın çaresiz bir fazlalığı haline gelmeye mahkûm olmuştu. İngilizler, bu "tabiat" dinine "Deizm" adını verdiler ve 1710'larda kurdukları Hürmasonlukta ona bir çeşit kilise sağladılar.

Hürmasonluğun da katıldığı Deizm, İngiltere'den Kıt'aya ihraç edildi ve özellikle Fransa'da, Voltaire gibi zeki ve velud

1. Bolingbroke'u, birazcık saygısızca, "The Philosopher Turned Patriotism," *Essays in Intellectual History Dedicated to James Harvey Robinson*'da tartıştım (1929).

bir taraftar bularak üst ve orta sınıfların büyük kısmının tam anlamıyla dini haline geldi. Bu ülkede, birkaç kişi daha ileri gitti ve Holbach gibi, hiçbir Allah'ın mevcut olmadığını, bir Tabiat Tanrısı'nın dahi bulunmadığını ileri sürerek Ateist oldu ve *Christianity Unveiled* (Peçesi İndirilmiş Hıristiyanlık) ve *Priests Unmasked* (Maskeleri Düşürülmüş Papazlar) gibi başlıklar taşıyan saldırgan propaganda yazıları kaleme aldı.

Genel itibariyle, Deist Aydınlanma, Batı Hıristiyan âleminde hoşgörü ve reformcu ruhun gelişmesine katkıda bulundu. Dinî eziyet (Cizvitlere yapılan hariç) sona erdi ve hapishaneler ile hukukî uygulamaları reformdan geçirmek, yahudileri ve zencileri hürriyetlerine kavuşturmak ve milletlerarası barışa kuvvet vermek; tek kelimeyle, insan toplumunu "rasyonalize etmek" için, insancıl hareketler başlatıldı. Kimi zaman, Deizm'in geleceğin dünya dini olduğunu hayal eden bazı kimseler, her türlü millî vatanseverliği dahi reddetti. Meselâ, sıkı bir Deist olan Alman Lessing, "Ülke sevgisi kahramanca bir kusur olmaktan öte geçemez ve ben bu kusurdan âzâde olmaktan çok memnunum" diye itirafta bulunmuştu. Çok daha belağatlı bir Deist olan Thomas Paine ise "Ülkem dünya, kardeşlerim insanlıktır" diye övünüyordu.

Ne var ki, sınıflar arasında Hıristiyanlığa karşı kuşkuculuğun kabarışını yaşayan Aydınlanma döneminin dikkat çekici bir gerçeği, aynı dönemin başka bir yüceltmeye, laik ve özellikle de millî devletin yüceltilmesine—tabiri caizse takdis edilmesine— şahit olmasıydı. Bolingbroke bir İngiliz kilisesi istiyordu, ama bu kilise "batıl inanca ya da ilahiyata dair hiçbir şeyle uğraşmamalı"ydı; millî devletten bağımsızlık iddiası gütmemeliydi; "İngiliz Anayasasının lafz ve ruhuna sıkı sıkıya uyarak din adamlarının kamu ve özel nüfuzunu yönlendirmesi gerekiyordu ve bu kilisenin hizmetkârları, kendilerini diğer insanlara karşı Tanrı'nın elçileri taslayanlardan daha gerçek anlamda Tanrı'nın elçileridir." Bolingbroke'a göre önde gelen vatanseverler Devlet Kilisesinin ermişleri olmalıdır—büyük ölçüde Westminister Abbey'de gerçekleştirilen bir öğüt. Ya da, ünlü bir Fransız Deisti ve vatanseveri Abbé Raynal'ın daha sonra açıkladığı gibi: "Devlet din için değil, din devlet için ya-

pılmıştır... Devlet herşeyin üstündedir. Dünyevî iktidarla ruhanî iktidar arasında ayrım yapmak düpedüz saçmalıktır..."

Aydınlanma mensuplarının aldığı klasik eğitim şu anlayışı besliyordu:

Vatanseverlik soylu bir fazilettir, onun asıl hedefi kişinin ülkesi ve devletidir ve meyveleri de hürriyet sevgisi ve istibdat nefret duygusudur. Şüphesiz, kadim Yunanlıların ve Romalıların yücelttiği vatanseverlik millî vatanseverlik değildi; Yunanlılarınki şehir vatanseverliği, Romalılarınki ise önceleri şehir, sonraları ise imparatorluk vatanseverliğiydi.

Fakat onyedinci ve onsekizinci yüzyılın insanları tereddütsüz bunu kendi milletlerine uyguladılar. Plutarch'ın *Lives*'ı son derece etkili oldu; asıl dili olan Yunanca'da ve daha çok da çevirilerinde pek çok baskı yaptı; 1664'de *Lives* üzerine Fransızca bir yorum yayınlandı, bu yorumda İspartalıların vatanseverlik şarkısı, *Marsilya*'yı andıran biçimde tarif ediliyordu. D'Aguesseau'nun, 1715'de XIV. Louis'nin ölümü üzerine yazdığı kaside, kadim vatanseverliğe dair ima ve hatırlatmalarla doluydu. Önde gelen İtalyan dramacı Alfieri, klasik popüler hürriyet temasını müstebide karşı omuz omuza olmak üzerine kurdu. Prusyalı Büyük Frederick, vatanseverlik üzerine, dili Fransızca, üslubu ve ruhu ise Atinalı, daha doğrusu İspartalı sayılabilecek bir kitap yazdı. Amerikan bağımsızlığının babalarının dilinde, klasik vatanseverlik mısraları geziniyordu ve Patrick Henry'nin, Brütüs'ün *Sic semper tyrannis*'ini andıran aşırı duygusal "Bana ya hürriyetimi verin, ya da ölümü" mısrası devrimci Virginia'nın vecizesi olarak benimsendi.

Fransız devrimi olduğunda, bu devrimin tüm elebaşıları klasiklerde ve çoğu da Deizm'de oldukça ileri gitmişlerdi. Meselâ, Grondistler—Brissot, Vergniaud, Roland'lar, vd.—kadim cumhuriyetçi fazileti yiğitçe savundular ve onların klasik hitabetlerini ancak giyotin susturabildi. Hébert-Chaumette grubunun ise ateist olduğu doğruydu; ama Deist olan Robespierre onları giyotine gönderdi.

2. Pietist ve İlk-Romantik Oluşum

Aydınlanma süresince, pek çok Avrupalı aydının dinî kuşkuculuğuna, Hıristiyanlığa coşkulu bir şahsî iman besleyen; bununla birlikte, genel olarak geliştirilmiş, düşünülüp ortaya konmuş teolojiye karşı çıkan çok sayıda insan arasındaki Pietist hareket eşlik etti. Pietizm, dindeki duygu ve şevke; ferdin günahkârlıktan ermişliğe "dönüştürülmesi"ne; dolayısıyla din adamları ile onların dışında kalan sade insanlar arasındaki ayrımın—kalkmasına değilse bile—zayıflamasına önem veriyorlardı.

Hareket, birçok biçime girdi ve bilhassa Protestan ülkelerde dikkat çekti. İngiltere'de—ve İngiliz Amerika'sında—bu hareketi Congregasyonalistler, Baptistler ve konformist olmayan diğerleri George Fox, William Penn ve Quaker'lar; Vesley'ler temsil ediyordu ve Metodistler de, "kutsal yazarlar"ıyla "diriliş toplantılarıyla" ve alt sınıflara ilahiler okuyarak seslenmeleriyle bu harekete katıldılar. Almanya'da bu hareketi, Philip Spener, onun Lutherciler arasındaki sayısız takipçisi ve Mennonitler gibi mezhepler vaz etti. İskandinavya'da, bir bilim adamı olarak ün kazanan Swedenborg, 1710'da "cennetin kapılarını kendine açtırmıştı" ve mistik "vahiy"lerinden Yeni Kudüs Kilisesi doğmuştu.

Pietizm, Katolik ülkelerde de gösterdi kendisini. Flanders'te ve Fransa'da püriten Jansenizm; İspanya ve Fransa'da Quietizm şeklinde ortaya çıktı. Pascal ilkine; Fénélon ise diğerine meyletti. İki hareket de Kilisenin tel'ininden kurtulamadı. Fakat bu türden bir eylem, sadece tel'in edilenlerden değil, kuşkucu tarzı izleyerek entellektüellere yanaşan, kilisenin merciliğine, hele hele papalığa karşı eleştirilerini arttıran kişilerden de, uzun süren bir muhalefetle karşılaştı.

Şüphesiz, haddizatında Pietizm dar anlamda dinî bir meseleydi ve kimi liderlerinin hiçbirisi muhtemelen başlangıçta milliyetçilik gibi bir gücün farkında değildi. Ne ki, bu hareket, milliyetçiliğin gelişimi için elverişli bir ortam hazırladı. Duyguya, farklılığa ve ferdiyete, popüler okul eğitimine önem vermesi, pekâlâ milliyetçiliğe de uygulanabilirdi, zaten onyedinci yüzyılın Pietistleri de bunu yaptılar. "Tanrı her

halka" diye ilan ediyordu Schleiermacher, "yeryüzünde ona mahsus görevini göstermiş ve o halka özgü ruhu ona üflemiştir; böylece O, her bir halk tarafından ve o halkın özel tarzı tarafından tesbih ve tazim edilecektir."[2]

Pietizm de, neredeyse bir safhası sayılabilecek ölçüde, sanatta ve halet-i ruhiyede klasisizmin "yapaylık" ve "yapmacıklığı"na karşı bir tepkiyi temsil eden "ilk-romantizm"le örtüşüyordu. Bu ilk-romantizm, vurguyu (şahsî ve millî) ferdiyete ve ortak manzaralara ve avâma yapıyordu. Bir "tabiata dönüş" hareketiydi bu. "Tabiî güzelliği," klasik Roma ya da Yunanistan'da değil; Alplerde, İngiliz göllerinde, İskoç yaylalarında, Norveç'in fiyordlarında ve Amerika'nın balta girmemiş ormanlarında, sade manzaralarda, türbelerde ve salkımsöğütlerde buluyordu. "Tabiî his"si ayağa kaldırıyordu; ki bu duygu, Almanya'daki edebî *Sturm und Drang* hareketinin, İngiliz Göl şairlerinin, İskoçya'da Robert Burns'ın, Jean Jacques Rousseau'nun yaptığı gibi, kolaylıkla millî duyguya tahvil edilebilirdi.

Rousseau; bir romantik, bir siyasî demokrasi filozofu ve bir eğitim reformcusu olarak tanınmış birisidir. Onun aynı zamanda bir milliyetçilik şampiyonu olarak tanınması gerekir. 1772'de, Polonyalı bir soylunun talebi üzerine, bir halkın —ki, bu örnekteki halk Polonyalılardı— millî vatanseverliğini nasıl kuvvetlendireceği tavsiyesinde bulunan bir deneme yazdı. Hz. Musa'nın özel kanunlar ve ayinler sayesinde Yahudileri "bir millet halinde" nasıl kaynaştırdığını anlattıktan sonra, Rousseau "Bir halkın dehasını, karakterini, beğenilerini ve âdetlerini biçimlendiren ve hararetli bir ülke aşkını ilham eden, millî kurumlardır" diyordu. Millî vatanseverliği hızlandırmanın araçları olarak, methe lâyık vatandaşların özel payelerle ödüllendirilmesini, millî adetlerin canlandırılmasını, millî oyunlar düzenlenmesini, millî tiyatro oyunlarının temsil verilmesini ve "vatanseverlik solunan" bayramlar kutlanmasını sayıyordu. Bu araçların en önemlisi ise millî okul eğitimi olacaktı: "Göz-

2. Koppel S. Pinson, Pietizmle milliyetçilik arasındaki ilişkiyi *Christendom*'daki bir makalesinde fevkalade başarıyla değerlendiriyor, c. 1, s. 266-280 (Kış 1936). Yazarın bu konuda bir de monografisi bulunmaktadır.

lerini açan bir çocuk *la patrie*'yi görmeli" ve ölümüne dek başka şey görmemelidir; herkesin "ülke aşkıyla, yani hürriyet ve kanun aşkıyla" eğitilmesi gerekir. Ayrıca millî eğitimin hemen ardından millî bir milis gelmelidir: "Her vatandaş ödev gereği bir asker olmalıdır." Rousseau, Fransız Devrimi başlamadan onbir yıl önce öldü; fakat Devrim'in önderleri ve gidişatı üzerinde onun fikirleri ve va'z ettiği hususlar büyük etki meydana getirdi. Bunların en önemlisi de milliyetçilikti.

3. Amerikan Devriminden Fransız Millet Meclisine

Amerika'da 1775'den 1789'a kadarki devrimci hareketi gerek Pietizm ve Aydınlanmanın, gerekse romantizm ve klasisizmin, uygulamada milliyetçiliğin payandalar olduğunu ortaya koydu.[3] Burada, New England'lı Pietistler ile Franklin ve Jefferson gibi Deistler arasında ve Washington gibi "aydınlanmış" Anglikanlar ile Maryland'li Carrolls gibi Katolikler ve Haim Salomon gibi Yahudiler arasında işbirliği yapılıyordu. Tabiî hukuka atıflar yapan ve tabiî hakları onaylayan bir Bağımsızlık Beyannamesi vardı. Burada, ilk yazılı anayasalardan birisine sahip millî bir birlik doğuyor, monarşi ve aristokrasi kaldırılıyor, kilise ile devlet birbirinden ayırt ediliyor ve Haklar Bildirgesi ve Yüksek Mahkeme ile ferdî hürriyetler teminat altına alınıyordu.

Şüphesiz, burada, "cumhuriyetçi fazilet"in yanısıra, sade "tabiî insanlar"ın bilgeliği de sözkonusuydu.

"Amerika Birleşik Devletleri," 1789'daki nüfusu, sanayii ve kültürü itibariyle nisbeten önemsiz bir millet için nereden bakılsa iddialı bir ünvandı. Ancak, bu yeni millet Avrupa'da, özellikle de Fransa'da, büyüklüğünü ve gücünü aşan bir merak ve etki uyandırdı. Amerika'nın bağımsızlığının tesisinde, Fransa'nın ittifakı ve silahlı yardımı belirleyici olmuştu. Bin-

3. Atlantik'in iki ucundaki devrimci hareketin ufuk açısı ve ustaca yazılmış bir değerlendirmesi için, bkz. Robert P. Palmer'ın *The Age of the Democratic Revolution, 1760-1800* (1959).

lerce Fransız askeri ve denizcisi bağımsızlık için Amerikalılarla omuz omuza çarpışmıştı. Milyonlarca Fransız frankı bu amaç uğrunda harcanmıştı. Ki, bu harcamalar Fransız devriminin doğrudan bir nedeni oldu.

1789'a gelindiğinde, Fransız kamu maliyesi bir kargaşa içine girmişti. Bir asır boyunca, ard arda gelen büyük savaşlara müthiş miktarda paralar harcanmıştı. Augsburg Birliği Savaşı (1689-1697), İspanyol Taht Savaşı (1701-1713), Polonya Taht Savaşı (1733-1735), Avusturya Taht Savaşı (1740-1748), Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) ve son olarak Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1778-1783). Son derece karmaşık bir idare mekanizmasına olduğu kadar saraya ve arpalık memuriyetlere yapılan gizli harcamalar —ve borçlanmalar— giderek yığılıyordu. Aynı sırada, "ayrıcalıklı sınıflar"ın —yani, soylular ve din adamlarının— muaf tutulması yüzünden gelirler külliyatlı miktarda azaldı. Ne tembel XV. Louis, ne de iyi niyetli ama aciz XVI. Louis gerçek bir reform gerçekleştirdi. XVI. Louis, ayrıcalıklı sınıfları malî yükü paylaşmaya teşvik etmek suretiyle iflasın önüne geçebileceği ümidiyle 1787'de bir "Soylular Meclisi" topladı. Meclis ise krala yüz yetmiş beş senedir hiç toplanmamış olan Genel Sınıflar'ı toplamasını tavsiye etmekle yetindi.

Kralın çağrıları, çoğul bir ifadeyle, "halklarıma" diye sesleniyordu. Sonra seçimler Ortaçağdaki usul üzere dolaylı ve sınıf esasına göre yapıldı. Din adamları (Birinci Sınıf) ve soylular (İkinci Sınıf) üçyüzer temsilci, kralın özel izniyle de avam (sıradan insanlar) 600 temsilci seçti. Her seçim biriminden, bir *cahier*, yani "şikâyetler listesi" hazırlaması istendi ve bu listeler üzerinde yapılan incelemeler millî ruhun, genelde en fazla Paris ve civarında, buralar kadar olmasa da Bretanya, Picardy, Alsace, Provense ve Navare'nin başta gelen vilayetlerinde belirgin olduğunu gösteriyor".[4]

4. Bkz. Beatrice Hyslop, *French Nationalism in the General Cahiers of 1789*, ve "The National Idea in France Before the Revolution," *Journal of History of Ideas*, I, 95-111 (1940). Devrim'in çeşitli milliyetçi yönlerine ışık tutması için, Glyndon Van Deusen'in *Sièyes*'ine; James M. Eagan'ın *Robespierre*'sine; Georgia Robison Beale'nin Revellière-lépeaux'una; Leo Gershoy'un *Political Science Quarterly*'deki "Barère" başlıklı makalesine (XLII, 419-30); ve Huntley Dupre'nin *Carnot, Republican Patriot*'una başvurulabilir.

Genel Sınıflar, 1789 Mayıs'ında Versay'da toplandı ve seçim usulü hakkında çabucak ortaklaşa bir karar alındı. Ne var ki Üçüncü Sınıf, bir bütün olarak milleti kendisinin temsil ettiğini iddia ederek bu seçim âdetine karşı çıktı; kendisini "Millet Meclisi" ilân ederek diğer sınıfları kendisiyle kaynaşmaya davet etti, ki bu mecliste bütün üyeler sınıf esasına göre değil, birer fert olarak oy kullanacaklardı. Devrimdi bu, fakat kral biraz tereddüt ettikten sonra, 1789 Temmuz'unun sonuna doğru kabul etti bunu ve Genel Sınıflar'ın Millet Meclisi'ne dönüşümünü onayladı.

Burada 1789'dan 1799'a kadarki devrimci Fransa'nın ayrıntılı hikâyesini tekrar anlatmayacağız. Daha çok, önemli milliyetçi gelişmeleri belirtmekle yetineceğiz. "Millet Meclisi" isminin benimsenmesi, sözkonusu gelişmelerin ilkiydi onu Meclis'in "İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi"ni ilan etmesi izledi; bu beyannamenin üçüncü maddesinde şunlar yazıyordu: "Tüm hâkimiyet ilkesi esas olarak millettedir, hiçbir kurum ya da kişi doğrudan milletten alınmamış bir yetkiyi kullanamaz."

Ardından, 1789 Ağustos'unda başlayan bir milliyetçi tesviye süreci geldi. Feodal kalıntılar, serflik, sınıf ayrıcalıkları, yargıçlığın babadan oğula geçmesi, üniversite korporasyonları ve loncalar kaldırıldı. Kraliyet ordusuna ilaveten, "millî muhafızlar" teşkil edildi. "Milletin iflastan kurtarılması" ve Protestanlara ve Yahudilere tam bir hoşgörü gösterilmesi amacıyla Kilise'nin malları elinden alındı. Dahası, millî eşitliği ve birliği sağlamak için eyalet sınırları ve eyalet "hakları" kaldırıldı; yerine tek tip idarî bölgeler, *département*'ler konuldu.

Fransa'nın tarihî eyaletlerinin millîleştirilmesi aleyhine yapılan protestolara, millî muhafızlar ve diğer vatanseverlerin düzenlediği "federasyon" gösterileriyle karşılık verildi. Kasım 1789'da, Languedoc ve Dauphiné'den gelen 12.000'e yakın şehirli ve köylü Rhone'daki Etoile'de toplanarak, ciddiyet ve vakarla "Millet Meclisi'nden çıkan kanunlara destek olmak için eyaletlerimizin her türlü rütbesinden vazgeçerek, silahlarımızı ve servetimizi *la patrie*'ye teslim ederek, bu ödevleri yerine ge-

tirmek için birbirimize elimizden gelen her yardımı yapacağımıza; Parisli kardeşlerimizin ya da hangi şehirden olursa olsun hürriyet davasında tehlikeye düşen kardeşlerimizin yardımına koşacağımıza yemin ederiz" diyorlardı. 1790 Ocak'ında Anjou ve Bretanya Millî Muhafızları toplanarak benzer bir yemin ettiler. Dijon şehri ise Lyons ve Franche-Comté'ye benzer bir gösteri yapmak için Burgundy'ye çağrıda bulundu. Mayıs ayında Lyons'da büyük bir federasyon toplandı ve Haziran ayında, Paris belediye başkanı ve komününün isteği üzerine Millet Meclisi, Genel Federasyon'u toplantıya çağırdı. Tarih olarak da, kraliyet mutlakiyetçiliğinin sembolü olan Bastil'in halk tarafından yıkılışının ilk yıldönümü seçildi.

Böylece, 14 Temmuz 1790'da, Champs de Mars'da, muazzam bir milliyetçi açık hava eğlencesi düzenlendi. Katılanlar arasında, kral ve kraliçe, Fransa'nın her tarafından gelen 50.000 delege, 14.000 millî muhafız, 160.000 oturan, 150.000 ayakta insan vardı. Piskopos Talleyrand, ikibin papazın yardımcılığıyla, kitle ayinini icra etti. Yirmibin müzisyen çaldı. Kırk top atış yaptı. Herkes federasyon andını içti. O gün, Kelt Bretanya'sının yarı-Flaman Picardi'nin, yarı-İspanyol Roussillon'un, neredeyse tamamen Alman Alsace ve İtalyan Korsika'nın temsilcileri, Fransızlarla kardeşlik—*fraternité*—yemini ettiler. 14 Temmuz ülkenin millî bayramı haline geldiğine şüphe duyulmaz.

Champs de Mars'daki muazzam şenliğin arefesinde, Avignon papalık topraklarında yaşayan bir grup insan, Fransa'ya ilhak edilmeleri için Millet Meclisi'ne arz-ı halde bulundular. Avignon ondördüncü asırdan beri papalığa aitti; fakat Temmuz 1791'de, papalığın şiddetli protestolarına rağmen, Millet Meclisi şehre Fransız askerlerini soktu ve göstermelik bir halk oylamasının akabinde, burasını ilhak etti. Böylece, yeni ve devrimci "millî kendi (kaderini kendi) tayin" ilkesi, yani halkın sadece kendi kendilerini yönetme hakkını değil, aynı zamanda bir hükümranlıktan diğerine geçebilme hakkının da olduğu şeklindeki ilke yürürlüğe konmuş oldu. Bu ilkenin Avignon örneğindeki uygulamasının sonucunda, Avusturya, Sardinya ve Britanya gibi, Fransız devrimcilerinin Hollanda ve Savoy'da yapabileceği şeylerden endişele-

nen komşu güçler teyakkuza geçti. Milliyetçi Fransa'nın 1790'larda Belçika Hollanda'sını, Savoy ve Nice'i ve Rhineland'ı ilhakla yoluna devam etmesi ve Dutch Hollanda'sında, İsviçre'de ve İtalya'nın tamamında uydu rejimler kurmasıyla, bu teyakkuzun haklı olduğu ortaya çıktı.

Fransız devrimcileriyle birlikte, milliyetçi propaganda bir güzel sanat haline geldi. Bu "güzel sanat"ı; Mason locaları, Jakoben ve Cordelier gibi kulüpler, federasyonlar ve millî muhafızlar, mahallî komünler (özellikle Paris komünü) ve hepsinden önemlisi, entellektüellerden ziyade, yarım yamalak eğitim almış kitlelere cazip gelecek kadar ucuz, demagog gazete ve broşür seli icra etti. Aynı gayeyle, bütün Fransız vatandaşlarına "merkezî ya da millî dil"i (yani, Fransızca'yı) kullanma mecburiyeti getiren ve "bozma diller"in (Breton, Flaman, Provens, Bask, vd. dilleri) kullanımını cezalandıran bir kanun çıkarıldı.

Devrimden önce, çoğu ülkelerdeki okul eğitimi özel ve tercihe bağlı olup, bir azınlığın ayrıcalığıydı ve bu eğitimde din ve maneviyat telkin ediliyordu. Millet Meclisinin 1791'de tamamladığı Anayasa'da farklı bir milliyetçi eğitimi ihsas eden bir madde vardı. "Bütün vatandaşlara şamil, bütün insanlar için elzem olan konuları içine alan bir kamu öğretim sistemi kurulacak ve düzenlenecektir," diyordu bu madde. "Krallığın tamamının ihtiyacına göre çeşitli sınıflarda okullar sağlanacaktır. Fransız Devriminin hatırasının korunması, bütün vatandaşlar arasında kardeşlik ruhunun geliştirilmesi ve onların Anayasa'ya, Vatan'a (*la patrie'ye*) ve kanunlarına bağlanması maksadıyla kutlama günleri düzenlenecektir." Diğer bir deyişle, okul eğitimi bundan böyle kamusal nitelikli, parasız, herkese şamil bir hak ve kesinlikle milliyetçi olacaktı. Talleyrand'ın başkanlığını yaptığı bir komite tarafından aynen böyle bir plan hazırlandı ve bu plan 1791 Eylül'ünde Millet Meclisi'ne sunuldu.

Millet Meclisi o sıralar, geliştirmiş olduğu sınırlı anayasal monarşiyi yürürlüğe koymakla uğraştığından, eğitim planını kendisinden sonra gelen Yasama Meclisi'ne devretti. Bu organ da, filozof Concordet'nin başkanlığını yaptığı yeni bir komite tayin etti. Bu komite tadil edilmiş ve çok daha milliyetçi bir

plan hazırladı. Ne var ki, bunun için gerekli para yoktu. Dış savaş başlıyordu ve o sırada milleti silah başına değil de okula göndermek, pek o kadar faydalı gözükmüyordu.

Mecburi millî eğitim bir ideal olarak kaldı, fakat gerçekleştirilmesi ertelendi. Mecburî askerlik ise hem bir ideal ve hem de bir gerçeklik haline geldi—Fransız Devrimi'nin inkişaf ettirdiği milliyetçilik dininin (Haçlıvari) savaşçı yönüydü bu.

4. Dinî Simgeler ve Savaşçı Taassup

Fransa'da milliyetçiliğin devrimci ilerleyişine, yarı-dinî simgeler eşlik etti. 1789'da, Paris'in kırmızı ve mavisi, Burbon krallığının da beyazı alınıp üç renkli millî bir bayrak teşkil edildi. Her yılın 14 Temmuz günü, hem Bastil'in yıkılışının ve hem de Paris Federasyonu şenliğinin yıldönümü olarak kutlandı. 1792'de Rouget de Lisle tarafından bir millî marş—heyecan verici Marsilya—bestelendi ve bu marşı ilk defa, monarşiyi yıkmak için Marsilya'dan Paris'e gelen asker bandosu çaldı. Diğer simgeler de ortaya çıktı: hürriyet kasketleri, Firikya kasketleri, Roma asâları, hürriyet ağaçları, vatanseverler için uzun pantolonlu üniformalar (sans-culottes), anavatana sunaklar.

İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi, bir millî ilmihal muamelesi gördü ve 1791 Anayasası tarafından ona iman edilmesi emredildi. Onun üzerine yemin etmeyi reddedenler, sivil aforozla cemaatten atıldı ve ona sadakat yemini eden yabancılar mü'minler safına kabul edildi ve azizler kominyonuna dâhil edildi. Millet Meclisinin 1791 güzündeki ilk oturumunda, "Oniki yaşlı adam Anayasa Kitabı'nı araştırma âyinine girdiler. Başlarında, iki eliyle kitabı tutup göğsüne bastıran arşivci Camus olmak üzere, yavaş ve ölçülü adımlarla Fransızların yeni Kutsal Kitab'ını taşıyarak döndüler. Bütün milletvekilleri ayağa kalkarak şapkalarını çıkardılar. Camus, vecdle gözlerini aşağıya indirdi."[5] Aynı Meclis, "Bütün komünlerde, anavatana bir kurban taşı dikilmesini ve üzerine de Haklar Beyannamesi'nin ve

5. A. Mathiez, *Les origines des cultes revolutionaires* (1904), s. 27.

'Vatandaş *vatan* için doğar, vatan için yaşar ve vatan için ölür' yazısının yazılmasını" emretti. İki yıl önce, Strasburg'da, bir papaz, piskopos ve haham tarafından bir "medenî vaftiz" ayini yapılmıştı. Bunun ardından, "medenî nikâhlar" ve "medeni cenaze merasimleri" geldi ve nice asker vatandaşın mezar taşına şu kitabe koyuldu: *Mort pour la patrie*—"Vatan için öldü"!

Öncelikle yeni milliyetçilik diniyle Fransa'nın geleneksel Hıristiyan dinini—Hıristiyanlıktan taviz vererek—uzlaştırma teşebbüsünde bulunuldu. Devletin mali faydası nedeniyle kilise mülklerinin müsaderesi, teorik olarak telafi edildi ve 1791'de yürürlüğe konulan Din Adamları Sivil Tüzüğü ile Kilise millî devlete zincirlenmiş oldu. Sivil Tüzük'e göre, papaz ve piskoposlar halk tarafından seçilecek, maaşlarını devlet verecek ve Papa'ya yalnızca ismen bağlı olacaklar ve yeni düzenlemeye bağlılık yemini edeceklerdi.

Ancak, bu uzlaştırma başarıya ulaşamadı. Kilise mülkünün müsaderesini, manastırların ezilmesini, Avignon'un işgalini protesto etmiş olan Papa VI. Pius, Sivil Tüzük'ü kınayarak Fransız din adamlarının kendilerinden istenen yemini etmelerini yasakladı. Yemini edenler—yani, "yeminli" papazlar—aforoz edildi. Yemin etmeyi reddedenlere—yani, "yeminsiz" papazlara—maaş verilmedi ve hapsedilmekle tehdit edildiler. Böylece, Fransa'daki Katolik Kilisesi ikiye bölünerek ve Hıristiyan aleyhtarı devrimcilerin saldırısına maruz kaldı. Sivil Tüzük'e muhalefet etmiş ve ancak baskı altında imzalamış olan kral, Paris'teki fiilî mahpusluğundan boş yere kaçmaya çalıştı. Geri getirildi ve bir yıl kadar sonra, dış savaşın ve Paris ayaklanmalarının ortasında, devrimci Cumhuriyetçiler tarafından tahtından alaşağı edilip idam edildi.

Yeminsiz papazların umacakları hiçbir merhamet kalmamıştı artık: ya giyotine gönderildiler ya da yurt dışına kaçtılar. Yeminli din adamları bile zan altındaydı. 1793 Eylül'ünde, Hıristiyan Pazarı'nın kutlanmasını gözden düşürmek maksadıyla, Cumhuriyetçi Milli Konvansiyon, her ayın onuncu gününün tatil günü ve yıl sonundaki beş günün de millî bayram haline getirildiği yeni bir takvimi hükme bağladı.

1793 Kasım'ında, şair Marie-Joseph de Chénier, Konvansiyona, devletin dini olarak resmî milliyetçilik kurumunun kabul edilmesini teklif etti. "Cumhuriyetin evlatlarını tepelerine binen teokrasi boyunduruğundan kurtarın" diyordu de Chénier, "...Peşin hükümsüz ve Fransız milletini temsile layık olan sizler, tahtından indirilmiş bâtıl inançların enkazı üstünde, ne mezhep ve ne de esrar barındıran, tek dogması eşitlik olan, vaizleri kanun koyucularımız ve piskoposları da hâkimler olan; insanlık ailesinin tütsüsünü ancak —herkesin annesi ve ilâhı olan— sunağında yaktığı yegâne evrensel dinin nasıl kurulacağını sizler bileceksiniz." İki gün sonra, Paris Katolik Piskoposu, "Hürriyet ve kutsal eşitliğe ibadetten başka hiçbir toplu ibadetin artık kalmaması gerekir," açıklamasını yaparak, Hıristiyanlıktan irtidat ettiğini duyurdu. Üç gün daha sonra ise, Notre Dame katedralinde büyük bir coşkuyla 'Akla' tapınma ayinleri başlatıldı.

Aklın; sürekli millî tapınmaya mazhar olamayacak denli soyut, fazlasıyla ateistik, devrimci Fransa'daki cereyan eden olaylardan fazlasıyla uzak olduğu ortaya çıktı. Buna karşı çıkan Robespierre'in etkisiyle, onun yerine, deistik bir Yüce Varlık kültü koyuldu. Robespierre'in düşmesinden ve Direktorya'nın kurulmasından sonra, bir çeşit törensel "etik kültürü," "Theophilanthropy" ünvanıyla resmi din haline getirildi. Fakat sözkonusu dinî tecrübe çeşitlerinin ve sapkınlıklarının hepsinde bir canlılık emaresi varsa, bu, milliyetçilik diniyle kaynaşmalarına bağlanabilir.

Milliyetçilik dininde bulunan ana saik kavranmadan, Fransız devrimcilerinin dış savaşlar açmadaki haçlı savaşçısı coşkunluğu anlaşılamaz. 1792 Nisan'ındaki ilk savaş ilanının, Avusturya imparatoru ve onun tarafını tutan Prusya kralının tehdit edici tutumundan kaynaklandığına şüphe yok. Fakat, buna aynı zamanda, hem idealist ve hem de propagandacı nitelikte, uzun ve garip bir bildiri eşlik etmişti: "Anayasasının koyduğu, 'istila etme maksadıyla savaşa girmeme ya da bir halkın hürriyeti aleyhine kuvvet kullanmama' ilkelerine ina-

nan Fransız milleti, ancak ve ancak kendi hürriyeti ve bağımsızlığını korumak için silaha sarılır; girmek zorunda bırakıldığı bu savaş milletin millete karşı savaşı değildir...; Fransız milleti hiçbir zaman kardeşleriyle gerçek düşmanlarını birbirine karıştırmaz; savaş felâketini hafifletecek hiçbir şeyi ihmal etmez, mülkiyeti aziz bilir ve korur ve savaşın kaçınılmaz sonucu olan tüm musibetlerin hürriyetine kastedenlerin başına gelmesine neden olur; düşmanlarının dâvâsından vazgeçen bütün yabancılara önce o kucak açar, onları bayrakları altında safına katar ve gösterdikleri gayretleri hürriyetin savunmasına adar ve elinden gelen bütün vesilelerle onların Fransa'da yerleşmesini teşvik eder..."

Heyhatki, (Belçika Hollanda'sındaki bir azınlık hariç) kayda değer sayıda hiçbir yabancı, Avusturya imparatorunun ve Prusya kralının davasından vazgeçmedi. Bu hükümdarların orduları Fransa'yı işgal etti ve ancak Eylül 1792'de Valmy'de durduruldular. Bu, Paris'teki Eylül katliamlarına, Cumhuriyetçi Milli Konvansiyon'un toplanmasına ve iki ay sonra, savaşla ilgili yeni ve tamamen farklı bir bildirinin yayınlanmasına denk geldi:

"Fransız milleti, hürriyet ve eşitliği reddederek veya terkederek, prens ve ayrıcalıklı sınıfları korumak, geri çağırmak veya onlarla antlaşma yapmak isteyen her halka düşman muamelesi yapacağını ilan eder;" deniyordu, "öte yandan, bu halkların, Cumhuriyet askerlerinin topraklarına girmesiyle, hükümranlıkları ve bağımsızlıkları kuruluncaya ve halk eşitlik ilkelerini benimseyip, hür ve demokratik bir hükümet kuruncaya dek, hiçbir antlaşmaya girmeyeceğine ve silahlarını bırakmayacağına söz verir."

Fransız orduları, o sırada, Savoy ve Nice'in ve Belçika Hollanda'sının devrimci Fransa'ya katılmasını sağlarken, karşılarındaki Avusturya ve Prusya'ya Sardinya, Büyük Britanya, Dutch Hollanda'sı ve İspanya da katılıyordu. Aynı esnada, Fransa'da, özellikle de Lyons'da, La Vendée ve Bretanya'da, muhafazakârların ve Katoliklerin ayaklanmaları patlak verdi.

Devrimcilerin cevabı ise, Dehşet Sultası, seferberlik ve topyekûn savaş oldu. Ağustos 1793'de bir emirle, onsekiz ilâ yirmibeş yaş arasındaki bütün Fransız erkekleri askere çağrıldı; bu emre şu talimat da eklenmişti: "Genç erkekler çarpışmaya gidecektir; evli erkekler silah yapacak ve erzak taşıyacaktır; kadınlar çadır ve giysi imal edecek ve hastanelerde hizmet edecektir; yaşlılar ise umumi yerlere giderek savaşçılara cesaret verecek, krallara nefret uyandırmak ve Cumhuriyet'in birliğini savunmak için konuşmalar yapacaktır."

Dört ay sonra, genç bir savaşçı, François Xavier Joliclerc, annesine şöyle yazıyordu: "Ülke bizi kendisini savunmaya çağırdığında, güzel bir yemeğe nasıl atılıyorsam öyle ileri atılmalıyız. Hayatımız, mallarımız, yeteneklerimiz bize ait değildir. Bunların hepsi, millete, *Vatan*'a aittir... Ülke aşkının, hürriyet aşkının, Cumhuriyet aşkının ilkeleri sadece kalbime nakşolmuş değildir; onlar orada kutsanmıştır ve Yüce Varlık bana nefes aldırdığı sürece orada kalacaklardır."

Genç Joliclerc'in üslubunun esasen dinî nitelikli olan coşkusu, nice hemcinsini canlandırmış olmalıdır. Cumhuriyet rejiminin vahşi inadı, komutan Carnot'nun örgütçü dehası ve cephedeki devrimci generallerin yeteneğinin yanısıra bu dinî coşkunun da sayesinde, ayaklanma bastırıldı ve yabancı düşman ittifakları bozuldu. Prusya, Sardinya, Dutch Hollanda'sı ve İspanya 1795'de, Avusturya 1797'de, Büyük Britanya ise 1801'de yenilerek barış yaptı. Milliyetçi Fransa, görünüşte ezici düşmanlarına rağmen, XIV. Louis'nin yirmi senede yapamadığını beş senede yaparak "tabiî sınırlar"ına kavuştu ve bundan başka bir dizi uydu devlet elde etti. Milliyetçi Fransa, aynı zamanda, Napolyon Bonapart'ı meyve verdi.

I. Napolyon'dan III. Napolyon'a Milliyetçiliğin Avrupa'da Yayılışı (1800-1870)

1. Birinci Napolyon Döneminde

Napolyon Bonapart, en azından Fransız Devriminin üvey oğluydu. Başlangıçta, Korsikalı bir vatansever olarak Fransız devrimci milliyetçiliğine ve şaha kalkan şahsî ihtiraslarını birleştirmeye koyuldu. 1796'daki ilk İtalyan seferinden 1815'de Waterloo'daki son çarpışmaya dek süren heyecan verici yükselişinde, sırayla general, Cumhuriyet Konsülü, Fransız imparatoru oluşuyla, devrimci ve milliyetçi ilkeleri şahsında somutlaştırdı. O, Fransızlar için, teoride bile olsa, millî demokratik egemenlik ilkesini ve hürriyeti değilse bile eşitlik ve kardeşlik ilkesini savundu. Üç renkli millî bayrağı ve "Marseillaise" millî marşını muhafaza etti. Yaptığı vatanseverce konuşmalarla orduları coşturdu, vatansever törenlerle halkı etkiledi ve vatansever Şeref Kıt'asını kurdu. Devrimin sosyal reformlarını, abidevî Napolyon Nizamnamesi'ne dâhil ederek bu reformların yerleştirilmesine süreklilik kazandırdı.

Talleyrand'ın ve Concordet'nin önermiş olduğu devrimci değişimleri gerçekleştirdi; meselâ, milleti devlet okullarına sokmayı başardı. Bununla da yetinmeyerek, milleti (ve muhtemel tüm müttefikleri) cephede de omuz omuza getirdi. Bonapart, sonrasında Kilise'nin hürriyetini kısıtlamasına ve papayı hapsetmesine rağmen, papalıkla bir "concordat" müzakere ederek Katolik dini ile Fransız milliyetçiliği arasındaki çatışmayı yumuşattı.[1]

1792'de, devrim savaşları başladığında, Fransa dışında, Avrupa kıtasındaki kitleler arasında nisbeten zayıf bir milliyetçi ruh vardı. Fakat savaşlar sürdükçe, özellikle de Napolyon yönetiminde, bu ruh uyandı ve çeşitli vesilelerle yayıldı. Evvelâ, geniş bölgeler (Belçika Hollandası, Alman Rhineland'ı ve Savoy ile Nice'in İtalya'ya ait kısımları) Fransa'ya ilhak edildi ve bu bölgeler yirmi yıl boyunca Fransa'nın devrimci mirasını yakından paylaştı. İkinci olarak, bağımlı ve müttefik topraklar silsilesi —İtalyan yarımadası, Hollanda (Dutch Netherland), Almanya'nın neredeyse yarısı ("Rhine Konfederasyonu"), Danimarka, Polonya ("Büyük Varşova Düklüğü"), "Illyrian vilayetleri" (Adriyatik boyunca uzanan şerit, şimdiki Yugoslavya) ve (bir ölçüde) İspanya ve Portekiz—Fransa'nın vesayeti altına girdi. İsveç'te bile Napolyoncu Marshal, Bernadotte tahta varis seçildi. Üçüncü olarak, Fransa'ya yakın halklar ve Avusturya ve Rusya gibi uzak ülkeler defalarca Fransız ordularının seferine ve konaklamasına şahit oldular ve bu askerlerin vatansever merasimlerini farketmiş olmalılar. Zamanla çok sayıda yabancı asker—meselâ Alman, İtalyan, Polonyalı—müttefikler olarak, Napolyon'un milliyetçi Fransız askerlerinin arasına katıldı.

Milliyetçiliğin yayılışında en önemli şey, yabancı yazarların, devlet adamlarının ve nihayet halkların Fransa'nın sertliğine, Devrim'e ve Napolyon'a karşı gösterdikleri tepkiydi. Tahmin edilebileceği gibi, bu tepki İngiltere'de, Edmund Bur-

1. Concordat'nın milliyetçi geçmişi ve özellikleri Henry H. Walsh tarafından mükemmel bir monografide ortaya konmuştur (1933).

ke'ün Fransız Devrimine ünlü hücumu ve Britanya'nın "geleneksel" milliyetçiliğini savunması ile 1790 gibi erken bir tarihte kıvılcımlandırdığı ülkede başladı.[2] Sadece İngiltere'de değil, kıta'da da, monarkların, aristokratların ve din adamlarının üzerinde büyük etkinliği vardı Burke'ün. Devrimci Fransa ile savaşa girilmesi için inatçı bir kampanya yürüttü ve ölümünden dört yıl sonra, yani 1793'den 1815'e dek, devrimci ve Napolyoncu Fransa'ya karşı saf tutan Avrupalı güçlerin tüm koalisyonlarının merkezi ve payandası İngiltere oldu. Britanya, kıt'ada "mazlum halklar"ın daimî şampiyonu olsa da, ilk dönemlerindeki millî kahramanlarına ve "demi-god"larma(*) şimdi de Pitt'i, Nelson'ı ve Wellington'ı ekliyordu.

Üstelik Burke tarzı geleneksel milliyetçiliğe, çeşitli devrim karşıtı Fransız muhafazakârları çekilmişti. Bunlardan birisi olan Vicomte de Bonald 1796'da sürgünde Fransız dili, dini, tarihi ve "seciye"sine parlak bir methiye yazdı. Beş yıl sonra, romantik Chateaubriand Katolik Hıristiyanlığı lehinde ünlü bir savunma yazısı kaleme aldı; bunun nedeni ona göre Katolik Hıristiyanlığının hak oluşu değil; güzelliği, Fransız millî vatanseverliğini ulvileştirmesi, "hürriyet, eşitlik, kardeşlik" gibi modern devrimci ilkelere temel teşkil etmesiydi. Eğer Fransızlar Devrim'le ikiye bölünmüşse; "sağ," milliyetçilik duygusunda eninde-sonunda "sol"la yarışabilir ve onu geçebilirdi.

Alman milliyetçiliği taraftarlarının sayısı ve gürültüsü giderek artıyordu. 1790'larda Jena'da felsefe profesörü iken, Johann Gottlieb Fichte, Fransız devrimcilerinin "yoldaş"ı olmuş ve onların başarılarını alkışlayarak üniversitesindeki öğrencilere "hürriyet, eşitlik, kardeşlik" ilkelerini telkin etmişti. 1806'da Jena'daki Prusya yenilgisi Fichte'yi değiştirdi. Artık, Napolyon'un ve Fransızların azılı bir düşmanı, Alman birliğinin ise gayretli bir taraftarıydı. Aşırı milliyetçi *Alman Milletine Hitaplar*'ını yeni kurulmuş olan Berlin Üniversitesinde bir

2. Burke, Bonald ve Schlegel'in "geleneksel" milliyetçiliğini *The Historical Evolution of Modern Nationalism*'de (Modern Milliyetçiliğin Tarihî Evrimi) ele aldım, s. 84-119.

(*) Demi-god: Yarı-insan, yarı-ilâh olduğuna inanılan bir varlık. (ç.n.)

kürsüye atanması izledi. Öte yandan, "Alman Cumhuriyeti" başlığını taşıyan bir broşürde geleceğin "millî kilisesi"ndeki ibadeti romantik bir dille şöyle tasvir ediyordu: "Pazar sabahı... bütün semt sakinleri geldiğinde kilise kapıları ardına dek açılır ve usul usul çalan bir müzik eşliğinde cemaat içeri girer... herkes yerine oturduğunda sunağın büyük perdeleri iki yana çekilir ve o mahallenin cephanesini teşkil eden top, tüfekler ve diğer silahlar ortaya çıkar. Her Alman genci yirmisinden ölümüne kadar askerdir. Daha sonra, bayrağı açan topluluğun huzurunda barışın adaleti belirir..." 1814'de Kurtuluş Savaşında askerlere hastabakıcılık yaparken, Alman milliyetçiliği uğruna şehit düşerek koleradan ölmesi, Fichte'ye pek uygun bir sondu.[3]

Protestan köylü menşeli Ernst Arndt ve Coblenz'li varlıklı bir Katolik aileden gelen Joseph von Görres de Fichte gibi önceleri Fransız devriminin coşkulu taraftarlarıydılar. Ancak, savaşta yağmalanan Rhine'deki şatoların halini görünce büyük üzüntü duyan Arndt da, tekrar Katolikliğe geçen ve onu Ortaçağların tarihî Almanya'sına hürmetle birleştiren Görres de Napolyon'un aleyhine döndü. İkisi de tüm kabiliyetlerini milliyetçi gazetecilik ve propagandaya adadılar.[4]

Friedrich Schleirmacher, kişilerin ve milletlerin ferdiyetini yücelttikten sonra Jena'daki Prusya yenilgisiyle değişim geçirdi ve neredeyse mutaassıp bir vatansever oldu. Milliyetçi hutbeler vaaz etti. Luthercilerle Kalvincilerin millî Almanya kilisesi halinde birleşmesini ileri sürdü. Ayrıca vaiz, pedagog, cimnastikçi, "Boy Scouts"un ve "Davy Crocketts"ın haşin ve acayip öncüsü Jahn—"Vater" Jahn— vardı.[5]

Napolyon emperyalizmine karşı, Alman devlet adamları da milliyetçilik silahına sarıldılar. Alman Avusturya'sında

3. Müteveffa H. C. Engelbrecht, Fichte'nin milliyetçiliği konusunda faydalı bir eser bıraktı (1933).
4. Arndt'ın milliyetçiliği için bkz. Alfred G. Pundt'un monografisi.
5. Hans Kohn Vater Jahn üzerine, *Review of Politics*'de, XI, 419-432 (1949) ve Arndt üzerine, *American Historical Review*'da, LIV, 787-803 (1949) yazılar yazdı.

millî ruhu uyandırmak için, Habsburg imparatoru bir propaganda bürosu kurdu ve başına romantik Friedrich von Schlegel'i getirdi.[6] Jena'daki felâketin ardından Prusya'da serfliğin kaldırılmasını ve Kurtuluş Savaşına hazırlığı Baron vom Stein üstlenirken, kamu öğretim bakanı Wilhelm von Humboldt Berlin Üniversitesini kurdu ve burayı Alman milliyetçiliğinin merkezi haline getirdi. Gerek Stein, gerekse Humboldt, burada sayılan vatanseverler topluluğunun—Fichte, Arndt, Görres, Schleiermacher, hatta "Vater" Jahn'ın—propagandacı faaliyetlerinden yararlandı.

İtalyanlar arasında, önde gelen dramacıları Vittorio Alfieri devrimin başlarında Paris'te otururken Fransız Devrimine karşı derin bir nefret duyuyor ve Fransızların İtalya'yı işgaline şiddetle karşı çıkıyordu. 1799'da nesir ve şiir biçimindeki ateşli bir polemik olan *Misogallo*'su yayınlandı. *Misogallo*, İtalyanların Fransızlardan kat kat iyi olduğunu; daha üstün bir dile ve edebiyata ve görgüye sahip olduklarını; Fransızların sömürüsüne son vermek için İtalyanların mutlaka birleşmeleri ve mağrur olmaları gerektiğini ve bu hedeflere Fransızlara karşı yaygın bir nefretin tohumlarının ekilmesiyle ulaşılabileceğini ileri sürüyordu.[7]

Ayrıca, tek tip bir devlet okulu eğitimi yoluyla İtalyan millî şuurunun uyarılmasını savunan tarihçi ve eğitimci Vincenzo Cuoco'yu ve İtalya'yı birleştirmesi ve hürriyetini vermesi için belağatla, fakat boş yere Napolyon'a yalvaran ve daha sonra belağatını Fransızların aleyhine çevirdiği için susturulan ve İngiltere'ye sürgün gönderilmesiyle meslek hayatı sona eren şair Ugo Foscolo'yu da unutmamak gerek. Gariptir; gizli, devrimci ve milliyetçi "Kömürcüler" derneği (Carbonari) Napolyon'un kayınbiraderi Murat'ın Napoli'deki yönetimi sırasında ve belki de onun göz yummasıyla kuruldu.

---

6. Bkz. Walter C. Langsam'ın *Napoleonic Wars and German Nationalism in Austria* isimli eseri (1930).
7. Ayrıntılar için bkz. müteveffa Gaudence Megaro'nun *Alfieri, Forerunner of Italian Nationalism* isimli eseri.

Keza, dönemin Thaddeus Kosciusko ve Prens Adam Czartoryski gibi *Polonyalı* vatanseverlerinden ve *Yunanlı* vatanseverler Koraes, Rhigas ve İpsilantis'ten söz edilebilir.[8] Napolyon'a ve Fransızlara karşı milliyetçi tepkinin bilhassa çarpıcı bir örneğini "Sekiz Mayıs" (1808) *İspanyol* halk ayaklanması sergilemekteydi. Britanya buraya doğrudan askerî yardım sağladı ve ertesindeki Yarımada Savaşı Napolyon'un devrilmesinde önemli bir faktör oldu.[9] Savaşçı İspanyol vatanseverleri arasında şöhret bulan kişi ise, daha sonraları İspanyol-Amerikan milletlerinin devrimci "Kurtarıcı"sı olarak ün kazanan Venezuela'lı Simon Bolivar'dı.

Daha sonra da, Napolyon'un 1812'deki bedbaht Rusya işgalinin zirvesini teşkil eden Moskova'nın yanmasından sonra, duygusal Çar Alexander'ı, daha sonraları ifade ettiği gibi, Fransız imparatoruna karşı Haçlı seferinin liderliğini üstlenmeye sevkeden vatansever bir "aydınlanma" almıştı. Ertesi yıl Ekim ayında Leipzig'deki beş gün süren çarpışma, tam yerinde olarak Milletler Muharebesi ünvanını almıştır.

2. Viyana Barış Görüşmelerinden 1830'lara

Viyana Kongresi (1814-1815), yirmiüç yıl Avrupa'yı dehşete veren Devrimci ve Napolyoncu Savaşları sona erdiren milletler arası barış antlaşmasını kayda geçirdi. Bu antlaşmanın baş mimarı, milliyetçilikle ilgisi olmayan Prens Metternich'di.

Gerçekten de, Metternich milliyetçiliği sosyal güvenliği ve geleneksel Avrupa devlet sistemini yıkıcı; bilhassa da kendisinin hizmet verdiği Habsburg imparatorluğunun çok dilli

8. Koraes hakkında, Stephen G. Chaconas'ın faydalı bir monografisi bulunmaktadır (1941).
9. Bkz. Beatrice F. Hyslop, "French Jacobin Nationalism and Spain," *Nationalism and Internationalism*, yay. haz. Edward M. Earle (1951); ve Edward J. Goodman, "Spanish Nationalism in the Struggle Against Napoleon," *Review of Politics*, XX, 330-346 (1958), ve yine aynı yazarın *Nationalism in the Cortes of Cadiz* başlıklı Columbia tezi (1951).

mahiyetine muhalif ve genel olarak Avrupa barışı için tehlikeli birşey olarak görüyordu. Milliyetçiliğin zaferi neye hizmet edecekti ki? Metternich'in gözünde: viran edici milletlerarası savaşlara, sınırların kökten yeniden düzenlenmesine ve imparatorluğun taksimatına.

1815 görüşmeleri, esasen Metternich'in arzularına karşılık düşüyordu. Islah edilmiş bir "güç dengesi"nin uğruna, Fransa'nın (Savoy veya Nice değilse de, Alsace'ın dâhil olduğu) 1792 sınırlarını korumasına izin verildi, bununla birlikte Fransa'yı kontrol altında tutmak için Rhineland ve Westfalya Prusya'ya, Belçika da Dutch Hollanda'sına eklendi. Millî nitelik taşımayan Avusturya imparatorluğu desteklendi ve genişletildi: iki önemli İtalyan eyaletini (Venetia ve Lombardi) tümüyle ilhak etti ve yarımadanın yeniden bölündüğü diğer eyaletler üzerinde de hâkimiyet kurdu; birçok Alman eyaletini hegemonyasına soktu. Metternich'in bakış açısı milliyetçilik değil, Avrupa üzerine kuruluydu. Avrupa'da sayıları azalmaya yüz tutan kozmopolit devlet adamlarından birisiydi o.

Viyana'da milliyetçi arzuların, bilhassa da duygusal ve ihtiraslı Çar Alexander ve Prens Çartoriski, Polonyalı vatanseverler Stein ve Humboldt ve Prusyalı vatanseverler gibi Çar Alexander'ın maiyetindeki kişiler tarafından dile getirildiği doğru. Fakat bu kişilerin ümitleri çok az gerçekleşti. Polonya'nın sadece bir kısmı, çarın kral haline getirildiği anayasal monarşi olarak diriltildi. Bir Alman Konfederasyonu kurulduysa da, bu, sıkı bir Alman milli konfederasyonundan ziyade, başını Avusturya imparatorunun çektiği, prenslerden oluşan gevşek bir konfederasyondu.[10]

Maamafih, Viyana Kongresinin toplandığı sırada dahi ve sonraki birkaç yıl boyunca giderek artan, milliyetçilik, geniş çapta kışkırtma ve ayaklanmalara ilham veriyordu. 1814'de, Norveçliler kendi seçtikleri bir kralın yer aldığı ba-

10. Ayrıntılar için bkz. Hannah A. Straus'un *Attitude of the Congress of Vienna Toward Nationalism in Germany, Italy and Poland* başlıklı kusursuz monografisi (1949).

ğımsız bir millî devlet kurma teşebbüsünde bulundular. Bu teşebbüs başarıya ulaşamadı, fakat İsveç Kralı ülkeyi ilhak ettikten sonra Norveç'in anayasasına ve dâhilî muhtariyetine saygı göstermeye söz verdi.[11] Aynı yıl, Yunanlıların millî kurtuluşu amacıyla yarı gizli bir dernek olan Hetairia Philike kuruldu.

Osmanlı imparatorluğunun zaten mevcut dâhilî çöküşü Napolyon'un Mısır ve İlirya (Adriyatik denizinin kıyısı boyunca uzanan ve bugünkü Dalmaçya, Bosna-Hersek, Karadağ ve Arnavutluk'un bir kısmını içine alan eski bir bölge, ç.n.) vilayetlerindeki faaliyetleri yoluyla Batı milliyetçiliğinin ithali, İngilizlerin Yunan limanlarını ve İyonya adalarını işgal etmesi ve ayrıca Rusya'nın silahlı müdahalesi daha da hızlandırdı. Türklere karşı Sırp millî isyanı 1804'de başladı ve ardından mükerrer bastırmalar ve isyanların sonrasında, 1807'de bir Sırp prensin yönetiminde Sırbistan'ın muhtariyeti kuruldu. Peşinden, 1821'de Batı Avrupa'nın klasizmine ve romantizmine ve liberal hislerine seslenen Yunan ayaklanması başladı. Shelley ve Keats Yunanlılara ode'lar yazdılar. Delacroix onları savaşırken resmetti. Genç Alman vatanseveri ve daha sonra uzun süre Columbia College'de profesörlük yapan Francis Lieber onların safına katıldı ve beraberce çarpıştı. Lord Byron onlar için öldü. Metternich Avrupa'nın Büyük Güçlerine, tıpkı Sırplar gibi Yunanlıların da "Avrupa medeniyetinin dışında kendi kendisini harap etmesi"ne göz yummaları için boşu boşuna teklifte bulundu. Osmanlı imparatorluğunun küçük ama millî bir Yunan devletini tanımaya zorlanması için gayret gösteren Rusya'ya Büyük Britanya ve Fransa da katıldı.

1820'lerde İtalya ve İspanya'da liberal milliyetçi ayaklanmalar başgösterdi. Bu ayaklanmalar bastırıldı; fakat Amerikan kıt'alarındaki İspanyol kolonilerinin isyanı söndürülemedi. Bu defa milliyetçi Britanya Metternich'in "Avrupa İtti-

11. Bkz. John H. Wuorinen, "Scandinavia and the Rise of Modern National Consciousness," *Nationalism and Internationalism*, yay. haz. Edward M. Earle (1951).

hadı"yla işbirliğini reddetti ve ünlü "Monroe Doktrini"ni ilan ederek ABD'yi destekledi.

1830'da Fransa'da sembolik bir değişiklik vuku buldu. Napolyon'un devrilmesinin akabinde yeniden tahta geçirilen Burbonlar silsilesi, Fransız Devrimi'nin bazı ilkelerini kabul etmiş olduğu halde, bayrağını ve marşını yasaklamıştı. Şimdiyse Burbonların yerine Louis Philippe'nin şahsında kuvvet zoruyla geçirilen Oearlancı kolu devrimci üç renkli bayrağa ve "Marseillaise" marşına yeniden döndü ve uzun zaman önce yeni rejim Arc de Triumphe'nin imparatorun zaferlerinin şerefine debdebeli bir biçimde adanmasıyla ve kemiklerinin tâ St. Helena'dan alınarak Seine kıyısındaki Invalides (Oteli)'nin şapeline dinî merasimle taşınmasıyla, Napolyoncu bir dirilişi teşvik ediyordu.

Fransa'daki bu devrimci değişimi kısa sürede Belçika Hollandası'nın[12] Dutch krallarına ve Polonyalıların da Rus "kral"larına, yani çara karşı ayaklanmaları izledi. İlki başarıya ulaştı; çünkü arkasında Büyük Britanya ve Fransa vardı. İkincisi başarıya ulaşamadı; çünkü Rusya, Avusturya ve Prusya ona karşı birleşmişlerdi. Milliyetçiliğin kültürel olduğu kadar siyasî ve militan bir niteliğe büründüğü Batı Avrupa ile eski imparatorluk kurumlarının ve uygulamalarına Avusturya, Rusya ve Türkiye'nin örnek teşkil ettiği Doğu Avrupa arasında keskin çizgiler ortaya çıktı.

3. Kültürel Milliyetçiliğin Orta ve Doğu Avrupa'da Propagandası

O sıralar pek farkedilmemiş olsa da, liberal ve romantik hareketlerle atbaşı giden kültürel milliyetçilik, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında tüm Avrupa'da kararlı bir ilerleme gös-

12. Fransızca konuşan (Valon) nüfus Dutch'lara karşı isyanda ön saflardaydı. Belçika'nın koyu Katolik Flaman (Dutch) olan yarısı, isyana milliyetçi nedenlerden çok dinî nedenlerle katıldı. Flaman milliyetçiliğinin gelişimi üzerine, Shepard B. Clough'un kusursuz bir monografisi bulunmaktadır.

teriyordu. En etkili öncüsü ve vaizi; yarı sofu yarı akılcı bir Lutherci din adamı, Kant'ın şakirdi, Rousseau'nun ve İngiliz romantik edebiyatının hayranı olan Johann Gottfried von Herder'di (1744-1803). Herder'i, bilhassa, Macpherson adında bir İskoç'un 1760'larda ünlü bir üçüncü asır ozanı "Ossian"ın Galcesinden tercüme ederek İngilizce yayınladığı hamasî karakterdeki şiirler etkilemişti. Biliyoruz ki, Ossian efsaneydi ve bu şiirler Macpherson'un uydurmasıydı; fakat Herder ve pek çok çağdaşı bu şiirlere gerçekmiş gibi baktılar; Herder onlardan ilham alarak hayatı boyunca halk edebiyatına eğildi. Alman-Rus sınırındaki Riga'da beş sene papazlığı sırasında çeşitli dillerden halk şiirlerini toplamaya ve yayınlamaya başladı ve Weimar'da yerleştikten sonra da buna devam etti. Burada, Fransız Devrimi'nin başlamasından beş sene önce, ondokuzuncu yüzyıl kültürel milliyetçiliğinin gerçek bir belgesi niteliğindeki *İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üzerine Fikirler* ismindeki baş eserini meyve verdi.

Herder'e göre, milliyetler insan nev'inin en tabiî tarihî bölünümleridir. İnsanlar önce coğrafyanın ve iklimin kendine özgü şartlarıyla birbirlerinden farklılaştılar; daha sonra her biri kendi ayrı dilini, edebiyatını, eğitimini ve âdetlerini geliştirerek bir "halk (folk) karakteri," yani bir çeşit "millî ruh" taşır oldular. Böylece fertlerde, yabancı bir beldeye göç ettikten sonra kuşaklar boyu korudukları belli bir millî kültür tesis edildi. Herder, dünya halklarının karşılaştırmalı "fizyonomi"sinin tesisi için bilimsel tarih, antropoloji ve filoloji çalışmalarının yapılmasını teklif etti ve çeşitli millî dilleri, edebiyatları, dinleri, âdetleri, kıyafetleri ve kültürel milliyetçiliğin diğer tüm değerli unsurlara değer verip onları araştırmaları için aydınlara yalvardı.

Herder siyasete ya da siyasî milliyetçiliğe çok az ilgi gösterdi ve Napolyon'a karşı millî ayaklanmalar başgöstermeden önce 1803'de öldü. Buna rağmen, emperyalizme ve bir halkın diğerini ezmesine karşı çıktı; 1815'i izleyen onyıllarda eserleri Metternich'in Avusturya imparatorluğunda ve Orta

ve Doğu Avrupa'nın diğer yerlerindeki olgunlaşmamış milliyetçiler tarafından kutsal yazılar olarak görüldü.[13]

Herder'in yanısıra diğer genç Alman bilginleri ve yazarları kültürel milliyetçilik modasına katıldılar. Meselâ, Friedrich von Schlegel (1772-1829), dilin ırkı gösterdiğini ve milliyetin temelini teşkil ettiğini savunarak dilbilimsel araştırmalara hız kazandırdı. Jacob Grimm (1785-1829) bıkmadan usanmadan Alman masallarını yayınlayarak Richard Wagner'in tesadüfen yararlandığı eski Töton mitolojisini ihya ederek millî folkloru popülerleştirdi. Friedrich von Savigny (1779-1861) dilin yanında değer verilmesi gereken ayırdedici millî vasıflar olarak örfî (folk) hukuka ve halk geleneklerine dikkat çekti.

Aynı zaman zarfında, onsekizinci yüzyılda biçimde klasik, seslenişte ise evrensel olan tarihî yazıların çoğu sözde "bilimsel" ve kasten milliyetçi hale geldi.[14] Vatansever Baron von Stein'ın tasarladığı, aralarında Pertz, Savigny, Humboldt ve Jacob Grimm'in bulunduğu bir vatansever camiasının önayak olduğu Alman tarihi için kaynak malzemesi toplamaya yönelik abidevî çalışma bu hedeflere yardım etti. 1820'lerde İngiliz tarihinin kaynakları yayına hazırlanmaya başladı; Fransız tarihi için de François Guizot'nun kanatları altında 1830'larda.

Müzik de romantik milliyetçi duygunun önemli bir ifadesi haline geldi. Neler olduğunu anlamak için onsekizinci yüzyılın klasikleri Gluck, Haydn veya Mozart'la, daha sonraki dönemin İmparator Konçertosu'nun ve Dokuzuncu Senfoni'nin Beethoven'ını karşılaştırmak gerekir. Bu en açık ifadesini 1820'lerden 1840'lara Alman von Weber'de, Franko-Polonyalı Chopin'de, Rus Glinka'da ve Liszt'in Macarca Rapsodiler'inde ve Wagner'in Tannhauser'inde bulmuştur.

---

13. Herder'i *American Historical Review*'deki bir makalede uzun uzadıya ele aldım, XXXII, 719-736 (1927); daha doyurucu bir değerlendirme Robert R. Ergang'ın *Herder and the Foundations of German Nationalism* isimli eserinde bulunabilir (1931).

14. İngilizce örnekler için bkz. Thomas P. Peardon'un *English Historiography* 1760-1830.

1814'den itibaren, kültürel milliyetçilik Alman bilginleri ve sanatçıları arasında çok sayıda taraftar kazanmakla ve — tabiatıyla Batı Avrupa ülkelerinde— örnek bulmakla kalmıyor; Doğu-Orta ve Doğu Avrupa'da, özellikle de Slav halklarına sızıyor, yayılıyordu. Burada, meşgale veya hobi kabilinden soylulardan ve centilmenlerden himaye ve para yardımı gören küçük entellektüel grupları—kütüphaneciler, din adamları, özel profesörler—tarafından teşvik edildi.

Paradoksal biçimde, doğu Avrupa'da milliyetçiliği himaye eden bu kimseler genelde Alman milliyetindendiler ve bunun nihaî sonuçlarını önceden göremediler. Bundan dolayı belki mazur görülebilirler; zira günümüzün "vakıflar"ı da dâhil olmak üzere genelde cömert ruhlu kişiler para yardımı yaptıkları "entellektüeller"in çevirdiği işlerden habersizdi.

Orta ve Doğu Avrupa'daki çeşitli halklar arasında kültürel milliyetçiliğin öncülerinin ayrıntılı bir listesini vermek malumat-füruşluk kabilinden ve de sıkıcı olur.[15] İsterseniz bu kişiler ve eserleri hakkında bazı genellemelerle yetinelim. Bu kişiler arasında filolojiye —esasta köylü bir dili "arındırmak" ve onu millî bir edebiyatın vasıtası haline getirmek amacıyla sözlüklerin ve dilbilgisi kitaplarının derlenmesine— özel bir

15. Aşağıdakilerin sergüzeştleriyle ilgili başlıbaşına bir çalışma gerekir: Abbé Josef Dobrovsky (1753-1829), Josef Jungmann (1773-1847), ve Frantisek Palacky (1798-1876) Çekler arasında; Jan Kollar (1793-1852) ve Pavel Safarik (1795-1861) Slovaklar arasında; Nikolai Karamzin (1776-1826) ve Aleksander Puşkin (1799-1837) Ruslar arasında; Samuel Linde (1771-1847) ve Adam Mickiewicz (1798-1855) Polonyalılar arasında; Vuk Karadzic (1787-1864) Sırplar arasında; Bartholomaus Kopitar (1780-1844) Slovenler arasında; Ljudevit Gaj (1809-1871) Hırvatlar arasında; Ferenc Kazinczy (1759-1831) ve György Fejér (1766-1851) Macarlar arasında; George Lazar (1779-1823) ve İoan Radulescu (1802-1872) Romanyalılar arasında; Neophyt Rilski (1793-1881) Bulgarlar arasında; Ivar Aasen (1813-1896), Henrik Wergeland (1808-1845) ve Johan Welhaven (1807-1873) Norveçliler arasında; ve Elias Lönnrot (1802-1884) Finler arasında. Aynı dönemde, 1830'larda ve 1840'larda Leopardi'nin (1798-1837) ve Manzoni (1785-1873) eserlerinde ve Kont Cavour'un gazetesinde belirgin olan İtalyan(ca) Risorgimento vardı. Burada zikredilen Slavların bazıları Hans Kohn'un gıpta edilmeye değer eseri *Panslavism*'de (1956) tartışılmaktadır. Norveçliler ve Finler hakkında ise bkz. Oscar J. Falnes'in *National Romanticism in Norway* ve John H. Wuorinen'in *Nationalism in Modern Finland* isimli kitapları.

ilgi duyuluyordu. Keza, halk türkülerinin ve efsanelerinin toplanmasına ve yayınlanmasına ve Galli Ossian'ın tarzında millî destanları keşfetmeye ya da icat etmeye özel bir ilgi duyuluyordu; meselâ, Kollár'ın *Slavic Daughter of Slava*'sı ya da Lönnrot'un Fince *Kalevala*'sı (1835) bu türdendi. Sözkonusu ikinci eserin üslubu ve vezninden Longfellow, romantik Amerikan destanı *Hiawatha*'sında yararlandı. Benzer biçimde, halk tarihine, kaynak malzeme toplamaya, efsanevî ve millî kahramanların ve bir halkın Hıristiyanlık-öncesi ve Ortaçağ geçmişinin kutlanmasına ilgi duyuluyordu. Tüm bu ilgilerin yanısıra "eski güzel çağlar"ın ve artık uzaklarda kalmış şeylerin özlemle yadedildiği ve idealleştirildiği romantik bir melankoli atmosferi vardı. "Tara'nın salonlarında yayılan arp sesi" bunların tipik bir örneğiydi.

Başlangıçta o dönemin kültürel milliyetçiliği, yine fertlerden himaye gören, fertlerin eseriydi. Ancak çok geçmeden bilgin ve destekçi gruplar Antik Eserler, Dil ve Edebiyat, Tarih Akademileri kurdular. Bu akademiler daha sonra seviyeli yayınlar ve yarı-popüler dergiler çıkardı. Halk giysilerini teşvik eden; halk dansları ve halk sporlarını himaye eden ve halk bayraklarını ve ilahilerini modalaştıran çok çeşitli propagandacı vatansever cemiyetler ortaya çıktı.

4. 1848-1849 Devrimlerinde Milliyetçilik

Başta söylemiştim: Kültürel milliyetçiliğin ilmî taraftarlarının çoğu siyasî amaç taşımıyordu. Şu ya da bu milliyetin uzak ya da yakın bir geçmişte sahip olduğu siyasî bir devleti, meselâ "Alman milletinin" Kutsal Roma imparatorluğunu veya Stephen Dushan'ın 14. yüzyıldaki Yugoslav imparatorluğunu yüceltebiliyorlar; ama bir grup olarak güncel siyasetle ilgili görünmüyorlardı. Ancak, kültürel milliyetçilik hareketi kısa zamanda müstebid rejimlere karşı çıkan ve İngiliz modeline göre, şahsî hürriyeti teminat altına alan anayasal hükümetleri devrimci araçlarla kurmaya çalışan ve sayıları

giderek artan, Metternich destekli siyasî "liberaller" tarafından benimsendiler. Bu kişiler, her fert gibi her milliyetin de doğuştan hürriyet hakkına sahip olduğunu savunuyordu.

Bu tür "liberal milliyetçiler" bilhassa 1830'larda ve 1840'larda Almanya'da, Polonya'da ve İtalya'da belirginleşmişti. Genç İtalya'sı ve Genç Avrupa'sı ile Mazzini, liberal milliyetçilik dininin fanatik ve şişirme bir havarisiydi.[16]

Mazzini, mevcut devletlerin devrilmesi ve yok edilmesi gerektiğini; çünkü Allah'ın her halka bir milliyet emretmiş olduğunu ve bu emri yerine getirirken halkın —yani milliyetin— ilahî iradeyi tahakkuk ettirdiğini; İtalya'ya da yeni beşerî nizamı tesis gibi ilahî bir vazifenin düştüğünü ilan ediyordu.

1848'de Avrupa'da şiddetli bir liberal milliyetçilik fırtınası patlak verdi. Ayaklanmalar Paris, Milan, Viyana, Berlin, Roma'da yaygın; Dublin'de nüve; Londra'da ise tehdit edici bir mahiyetteydi. Viyana'dan kovulan Metternich, İngiltere'ye sığındı.

Almanlar, Çekler ve Macarlar için Habsburg imparatorluğunda; birçok İtalyan eyaletinde; Prusya'da ve diğer Alman eyaletlerinin çoğunda; Danimarka ve Hollanda'da çarçabuk liberal anayasal hükümetler kuruldu. Aynı sırada, Millî Meclis Almanya'nın birleşmesini sağlamak için Frankfurt'ta; Pan-Slavcı bir kongre ise Prag'da toplandı; bunların yanısıra İtalyan birliği ya da federasyonu için planlar ortaya atıldı.[17]

Ne ki, fırtına pek görünür bir iz bırakmadan geçip gitti. Doğurduğu en önemli sonuç, liberalizm ile milliyetçilik ara-

---

16. Mazzini için bkz. Gaetano Salvemini'nin (1956), ve E. E. Y. Hales'in (1956) tezat teşkil eden ama tamamlayıcı kitapları. *Prophets and Peoples in Nineteenth-Century Nationalism* (1946) isimli eserinde Hans Kohn Mill ve Michelet'le birlikte Mazzini'yi inceliyor. Benim *Historical Evolution of Modern Nationalism* (1931) isimli kitabımda liberal milliyetçilik araştırılmaktadır, V. Bölüm, s. 120-163. Elmer L. Kayser'in bir monografisinde (1932) tartışılan Jeremy Bentham'ın etkisi de gözardı edilmemelidir. Bu arada, "milletlerarasıcılık" (beynelmilelcilik/enternasyonalizm) kelimesini ilk ortaya atan Bentham'dır.

17. Hans Kohn'un *Pan-Slavism, Its History and Ideology* (1953) isimli eseri konuyu doyurucu biçimde ele almaktadır. Keza, *Prophets and Peoples* (1940) başlıklı kitabında Dostoyevski'nin (Rus) milliyetçiliğine dair bir tartışma yer almaktadır.

sındaki ihtilaftı. Meselâ, Habsburg imparatorluğundaki tüm devrimci yöneticileri sözde liberaller teşkil ettiği halde, millî meseleler üzerinde çekişmeye düştüler ve çatıştılar. Çok dilli Habsburg İmparatorluğundaki geleneksel Alman hâkimiyetini korumaya çalışan Avusturyalı Alman liberaller, kuvvetle ve başarıyla İtalyan liberallerinin ülkelerini birleştirme çabalarına karşı koydular. Macaristan'ın tarihî ülkesini bozulmadan korumayı amaçlayan Macar, liberaller yalnızca kendileri için millî bağımsızlığı talep ederken değil; Macar olmayan teb'alarının —Transilvanya'daki Romen liberallerin ve Hırvatistan, Slovakya ve Banat'taki liberal Slavik Çeklerin— muhtariyet iddialarını reddederken de aşırı vatansever Louis Kossuth'un liderliğine tâbi oldular. O zamana dek Viyana'daki liberal Alman rejimine düşman olan Avusturya kraliyet topraklarındaki liberal Slavik Çekler, sonrasında, Slavik Rusya'nın silahlı müdahalesiyle eceli çabuk gelen Kossuth'un liberal Macaristan'ıyla savaşında bu rejime katıldılar.

1849 yılına gelindiğinde, tıpkı Metternich yönetimindeki gibi, üniter Habsburg imparatorluğu restore edilmiş ve liberalizmle milliyetçilik zahiren ezilmişti. Vatansever ve tarihçi Çek Palacky'nin başkanlığında Prag'da toplanan Pan-Slavik Kongre'de traji-komik bir hadise cereyan etti. Farklı Slav dilleri konuştuklarından birbirlerini anlayamayan kendinden atamalı delegeler, Slavların sözde özgürlük sevdalısı millî karakterine ilişkin belağatlı bir beyanname hazırlayabilmek için, çareyi hepsinin bildiği Almanca'yı konuşmakta buldular. Bohemya'nın Alman askerî valisinin karısının ve çocuğunun sokak göstericileri tarafından vurulması üzerine Kongre çarçabuk ve meş'um bir şekilde sona erdi; vali belki de mazur görülebilir bir öfkeyle göstericilere misillemede bulundu ve Pan-Slavik delegeleri apar topar yurda gönderdi. Alman liberallerinin birleşik millî bir Alman devleti kurma gayretleri de başarıya ulaşamadı. Frankfurt Meclisi'nde, tasavvur edilen Alman imparatorluğu için milliyetçi bir "Alman Vatandaş Hakları Beyannamesi"ni ve liberal bir anayasayı benimsediler. Gelgelelim, liberal Almanya, Schleswig-Holstein vilayetlerinin sınırı yüzün-

den liberal Danimarka ile savaşa girdi ve ancak İngiliz-Rus müdahalesi tehdidiyle durdurulabildi; Frankfurt Meclisi'nde ortaya çıkan hezimet Prusya ile Avusturya arasındaki rekabetle daha bir pekişti ve nihayet bu iki büyük devlette muhafazakâr rejimlerin tekrar kurulmasıyla doruğa çıktı. Silahlı liberal muhalefetin kalıntılarını da 1849'da Prusya orduları sildi ve Alman devletleri arasındaki gevşek konfederasyon Avusturya'nın başkanlığında tekrar kuruldu.

5. Milliyetçi Üçüncü Napolyon Dönemi, 1848-1870

Az önce belirttiğim gibi; gerek liberalizm, gerekse milliyetçilik 1848'deki devrim fırtınasının arefesinde ezilmiş görünüyorlardı. Fakat bu hakikî değil, zahirî bir ezilmişlik idi; nihaî ve daimî değil, geçici ve mevziîydi. İtalya ve Almanya'da, yani Habsburg imparatorluğunda önde gelen taraftarlarının arzu ettiği siyasî hedeflere ulaşmamış olmasına rağmen; milliyetçilik, orta ve doğu-orta Avrupa'da ivme kazanmaya devam etti. 1848 devriminin peşinden baskıyla değil, cengâver bir milliyetçiliğin coşkunluğuyla giden bir kıt'a ülkesi, Fransa tarafından intibaha getirildi.

1848 Fransız devrimi, 1789-1799 Büyük Devriminin Jakobenizmini hatırlatan özelliklere sahipti. "Burjuva" kral, Fransız Burbon monarklarının sonuncusu Louis Philipe'yi tahttan indirerek, insanlık âleminin küllî tasvibiyle İkinci Cumhuriyet'i kurdu. Böylece, ilân edilen demokrasiye, milliyetçiliğin popüler bir dirilişi eşlik etti. Devrik kral ve onun başbakanı tam anlamıyla vatansever değildi. Devletin yeni başı, kısmen hukuk ve düzen rejimi vaad ettiği için, ama esasen Fransız kitlelerine millî bir ihtişamı çağrıştıran bir isme sahip olduğu için, demokratik seçmenlerin ezici çoğunluğu tarafından tercih edilmişti. Bu kişi, general ve imparatorun yeğeni ve imparatorun barış ve mazlum halklar adına giriştiği kahramanca gayretlere ilişkin St. Helena'ya yerleşmiş olan "Napolyon Efsanesi"nin varisi, Prens Louis Napolyon Bonapart'tı.

Yakın zamanlara dek, Victor Hugo'nun Louis Napolyon hakkındaki şarlatan ve "ufak" Napolyon şeklindeki değerlendirmesine katılmak âdettendi. Fakat prens bundan fazlasına lâyıktı. Dört sene İkinci Cumhuriyet'in Başkanı sıfatıyla, daha sonra ise onsekiz sene III. Napolyon adı altında Fransız imparatoru sıfatıyla devrim öncesi monarşi rejimlerinden daha uzun bir süre Fransa'ya hükmetti. Tam bir siyasetçi ve modern demokratik hükümet sanatlarının ve hilelerinin ilk uygulayıcılarından birisiydi. Dış savaşta yenilgiye uğrayıncaya dek, muhafazakârı-liberali, Katoliği-agnostiği, kapitalisti-işçisi ve köylüsüyle Fransızların büyük çoğunluğunun desteğini almayı kurnazca becerdi. Halkın milliyetçi duygularına sesleniyordu: Fransa için daha fazla refah ve daha büyük ihtişam.

III. Napolyon'un milliyetçiliği yalnızca Fransa ile sınırlı değildi. Fransa'nın vesayeti altında her milliyetin kendi kaderini tayin etmesi esası üzerinde, yeniden şekillenmiş bir Avrupa'yı düşlüyordu. Bu yüzden, tıpkı daha önce gerici hükümdarlar Metternich'den yardım beklediği gibi, kıt'anın dört bir yanındaki liberal vatanseverler de onun desteğini arıyordu. O da, bir milliyetçilik cengâveri gibi, bu taleplere tekrar tekrar cevap verdi. Fransız gururunu arttıracak ve imparatorluğunu güçlendirecek olan ülke ve itibar "karşılıklar"ını elde etmek amacıyla, idealist bir cengâverliği siyasî ihtirasla birleştirdi.

III. Napolyon'un hikâyesi defalarca ve inceden inceye anlatılmıştır.[18] Burada, onun yalnızca milliyetçilik sahasındaki önemli gayret ve başarılarını zikredeceğiz. Evvelâ, Büyük Britanya'nın müttefikliğinde, Kırım savaşını başlatarak Yakın Doğu'daki Rus saldırganlığını durdurdu ve sonra da Paris'teki barış görüşmelerini düzenleyerek Fransızların önceliğini bir kere daha gösterdi. İmparator, Kırım savaşı ile Romen halkına ilgi duymaya ve diplomatik faaliyetlere girmeye başladı; bu ilgi ve faaliyetler de bağımsız bir Romanya'nın kurulmasıyla sonuçlandı.

18. En iyi kısa değerlendirme müteveffa A. L. Guérard'a (1957) aittir.

İkinci olarak, Cavour ve diğer İtalyan vatanseverlerinin baskısıyla, Habsburg imparatorluğuyla savaşa girerek ordularını Lombardy'den çekti. Böylece, iki yıla kalmadan hür ve birleşmiş İtalya'nın vücuda geleceği, hızlı ve kararlı bir süreç başlatılmış oldu. III. Napolyon, ifa ettiği hizmetlerin "karşılığı"nda, Savoy ve Nice'i Fransa'ya ilhak etti.

Üçüncü olarak, İmparator, Polonyalıların millî emellerine yakınlık duyduğunu izhar etti. Prusya ve Avusturya Rusya'ya arka çıkmamış olsa, kendi kuvvetleri de o sırada büyük ölçüde Meksika'da bulunmamış olsa, Polonyalıların 1863'te Ruslara karşı giriştikleri isyanı belki de destekleyecekti.

Dördüncü olarak, Fransa için deniz aşırı bir sömürge imparatorluğunu yeniden tesis etti. ABD'nin muhalefeti yüzünden, Meksika'yı elinde tutmayı başaramadı. Ama Cezayir, Hindi-Çin ve Pasifik'teki bazı adalar üzerinde Fransa'nın denetimini kurmayı başardı. III. Napolyon'un bu millî emperyalizmi, 1870'den sonraki dönemde meydana gelecek şeylerin bir alâmeti; Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki milliyetçiliğin apaçık bir işareti ve bu arada milliyetçiliğin diğer kıt'alara ihracında başta gelen bir vasıtaydı.

Son olarak, III. Napolyon, I. William'ın ve Bismarck'ın öncüsü olduğu milliyetçi Hohenzollern imparatorluğunun kurulmasında son derece önemli bir katkıda bulundu. Gençlik eğitiminin bir Alman lisesinde geçmesi; içten gelen romantizmi; İtalyanlarla, Romanyalılarla ve Polonyalılarla alâkadar olmasında kendisini gösteren, milliyet ilkesine duyduğu genel ilgi; tüm bunlar Alman birliği davasına sempati duymasına zemin hazırladı. III. Napolyon, zafer kazanacak bir Prusya'nın Bismarck yönetiminde Belçika'yı veya Rhineland'ı veya en azından Lüksemburg'u ilhak etmesine razı olarak Fransa'ya "karşılık" vereceğini hayal ederek; 1856'da Prusya Alman hegemonyası için Avusturya'nın hesabını görmeye çalıştığı esnada, kenara çekilerek birşeye karışmadı. Artık yaşlanıyordu ve genç Bismarck her fırsatta onu zekâsıyla geçiyor ve muhalefet sergiliyordu. Sonunda Prusya'ya niyetini tüm

Fransızların halkının yaygarasıyla izhara razı olunca (ki Prusya anında Bismarck tarafından kışkırtıldı), akabinde 1870-1871 Fransız-Prusya savaşı geldi. Bu savaş, III. Napolyon'a felâket, Fransa'ya ise ıstırap getirdi. İmparator tahtını, Fransa Alsace-Lorraine'i kaybetti; bu sırada XIV. Louis'nin Versay'daki debdebeli sarayının Aynalı Salonunda Alman prensleri ve generalleri Prusya'nın Hohenzollern soyundan gelen kralı birleşik —ve oldukça milliyetçi—bir Almanya'nın imparatoru olarak selamlıyorlardı.

Genellikle bir müstebid görülse de III. Napolyon nisbeten ılımlı bir müstebiddi. Gençlik yıllarında, daha sonraki bütün devlet görevlerinde en azından sözde bağlı kaldığı, liberal ve demokratik fikirleri benimsedi. Özellikle millî ve demokratik kendi (kaderini) tayin (self-determinasyon) ilkesine bağlı kaldı ve Fransa dâhilinde esasa ilişkin meselelerde ve bir eyaletten diğerine toprak aktarımları konusunda halk oylamaları (plebisitler) düzenledi. İtalya'yla birleşirken ve Savoy ile Nice'i Fransa'ya ilhak ederken, mahallî halkın fikrinin sorulmasını ve bunun çoğunluğun oyuyla tasvip edilmesini sağladı. Keza, Schleswig düklüğünün Prusya'da mı kalacağını, yoksa daha önce onu almış olan Danimarka'ya mı döneceğini tayin etmesi amacıyla Prusya'nın 1886'da benzer bir plebisit düzenleme sözü vermesini sağladı.

III. Napolyon'un ve Fransa'nın devrilmesi gidişatı değiştirdi. Muzaffer Almanya Schleswig'de söz verdiği halk oylamasını görmezden geldi ve mahallî halka danışmadan ve üstelik onların şiddetli protestolarına rağmen Alsace-Lorraine'i ilhak etti. Avrupa'nın her köşesinde, daha fazla hır-gür, daha fazla hoşgörüsüzlük ve daha fazla cebrîlikle kendisini gösteren yeni bir dönem başlıyordu.

7

Güçlü Milliyetçilik ve Sanayileşmiş Toplum 1864-1914

1. Yeni Rekabetçi Askerî Düzen

Ondokuzuncu yüzyılın üçte ikilik bölümünde batı Avrupa'dan orta ve doğu Avrupa'ya gel-git dalgası gibi yayılan milliyetçilik, çağın romantik liberalizmi ile karışmış ve hafifçe onun rengini almıştı. Akımın siyasî savunucuları insanlığa –bir aralık gerçekleşebilir de görünen– canlı liberal bir vaatte bulundular; buna göre her millet kendini yabancı denetim ve emperyalizmden kurtarmalı, kendi halkına dayanan özgür milli devletini kurarak kendi kaderini tayin etme hakkını kullanmalı idi ve böyle olacaktı da. Böylelikle her vatandaşın şahsî özgürlükleri garanti edilecek; meclise dayalı hükümet kurulacak; eğitim, kamu yatırımları ve kamu sağlığı teşvik edilecek ve maddî refah ve kalkınmışlık artacaktı. Geleceğin bir yüzü de özgür millî devlet ve halklar arasındaki ikili ve çok taraflı mutlu barış tablosunu içeriyordu. Serbest ticaret, serbest seyahat ve göç, iyi işlerde dostça rekabet, silahlarda indirimine gidilecek ve uluslararası ihtilaflara hukukî çözümler bulunacaktı. Dönemin taşbasması resimlerinde ve amatör çizimlerinde

en gözde tema, aslanla barış içinde yanyana yatan kuzu idi. Tennyson, 1842'de kendisinin meşhur "ticarete ve zamana gıyabi hitab"ını da içeren *Locksley Hall*'ı yazdı.

> *"İnsanlık Meclisinde ve dünya Federasyonunda*
> *Savaş davulları vurulmuyor ancak, sancaklar da dürüldü."*

Halbuki on yıl kadar sonra Tennyson Kraliçe Viktorya'nın Baş Şairi sıfatıyla Kırım Savaşı esnasında Hafif ve Ağır Tugayların hücumlarındaki İngiliz kahramanlıklarını kutlayan ve Lucknow'da Hint askerlerine karşı savaşan İngiliz müdafilerini anlatan mısralar kaleme alıyordu:

> *"Bir avuç insandık, ama kalpte ve dudakta İngilizdik*
> *Emredici, itaat edici ve dayanıklı ırkın gücü ile güçlenmiştik."*

Ve uzun yaşamının sonunda, *Altmış Yıl Sonra Locksley Hall*'da barış, ilerleme ve İnsanlık Meclisi hakkındaki yanılgısını itiraf etti:

> *"O zaman 'İleri' diye haykırmıştı sesler, tek yürek olmuşçasına.*
> *Şimdi gelin susturalım bu 'İleri' çığlığını on bin yıllığına."*

1848-1849 yıllarındaki gelişmeler de, dünya federasyonu bir tarafa, kuzuyu aslandan kurtarmak için güç kullanmak gerekeceğine işaret ediyordu. Orta ve doğu Avrupa haritasının millet esasına göre yeniden çizimi kolayca ve barışçıl kendi kaderini tayin ile değil, savaşla ve mükemmel olmayan bir biçimde gerçekleşecekti. 1854-1856 arasındaki Kırım Savaşı Romanyalılara bağımsız ve bütünlüğü olan Millî bir devlet kazandırırken; 1859 Fransız-Avusturya Savaşı da İtalyanların benzer bir devlete ulaşmasını sağladı. Ayrıca gördüğümüz gibi, her iki devletin de başlıca mimarı III. Napolyon bir demokrat, sıradan bir liberal ve kendi Millî kaderini tayin etme hakkının bir sembolüydü.

Napolyon'dan sonraki kuşağın en önde gelen devlet adamı ise böyle biri değildi. Otto von Bismarck farklı bir Milliyetçiydi ve onun olup, güçlü bir Alman İmparatorluğu kur-

ma ve yaşatma doğrultusunda kullandığı araç ve metodlar 1864'ten 1914'e kadar uzanan yarım yüzyılda güçlenen Milliyetçiliğin ton ve karakterini belirledi. Bismarck liberal ve birleşik bir Almanya yaratmaya çalışan, ancak başarısızlığa uğrayan 1848 Frankfurt Meclisi'nden nefret ediyordu. Muhafazakâr Prusya'nın hâkim olacağı ve Avusturya'nın da dışlanacağı millî bir Alman devletinden yanaydı. Amaçlarını gerçekleştirme yolunda, halkoylamalarına değil, Prusya ordusuna güvenecekti.

Böylece Bismarck, Alman liberallerinin muhalefetine rağmen, Prusya militarizmini destekledi. Sağlıklı tüm Prusyalılara zorunlu askerlik yükümlülüğü getirdi ve kurduğu güçlü orduyu üç saldırı savaşında başarıyla kullandı. İlkinde, yeni 1864 Savaşında Danimarka Schleswig-Holstein düklüklerinden atıldı. Sonrasında 1866 Yedi Hafta Savaşında Avusturya'nın başını çektiği ve diğer Alman devletçiklerinin çoğunda desteklenen Alman Konfederasyonu dağıtıldı ve genişletilmiş Prusya'nın hâkim olduğu daha sıkı bir federasyon bunun yerini aldı. Nihayetinde 1870-1871 Fransız-Prusya Savaşıyla da sadece III. Napolyon'un Fransız İmparatorluğu sona erdirilmekle kalmadı, aynı zamanda Güney Alman devletçiklerini içine çekerek ve Fransa'dan da Alsace-Lorraine topraklarını ele geçirerek Prusya Hohenzollern'lerinin idaresindeki Milliyetçi Alman İmparatorluğu'nun temelleri atıldı.

"Başarı kadar geçerli birşey yoktur." 1864'teki en istenmeyen Prusyalı bakan Bismarck, 1870'lerde Alman milletinin kahramanı oluverdi. Gerçi Sosyalistler, Katolikler, Radikal Demokratlar, Polonyalılar ve Alsaslılar gibi Alman İmparatorluğu içindeki azınlık gruplardan onun yöntem ve politikalarına ilişkin kimi hoşnutsuzluk ve eleştiriler gelmeye devam etti; ne var ki "Millî Liberaller" ve "Serbest Muhafazakârlar" gibi kitle partilerinin yüksek sesle dile getirdikleri desteği çoktan almıştı. Militarizmi, önceleri içerlenilmesine rağmen, şimdi gerek içeride ve gerekse dışarıda hem savaş ve hem de barış dönemleri için kabul görüyordu. Yeni kurulmuş Alman

İmparatorluğu'nun Avrupalı büyük güçler arasındaki itibarını ayakta tutmak ve Fransa'nın girişebileceği herhangi bir "intikam savaşı"na karşı korunmak için, Bismarck silahlı kuvvetlerin büyüklüğünü ve etkinliğini artırarak sürdürmek gerektiğinde ısrarlıydı ve böyle de davrandı.

1866'da Prusya tarafından yenilgiye uğratılarak Almanya ve İtalya'dan çıkarılan Avusturya İmparatorluğu, gürültülü Milliyetçi Macarları merkezî bir devlet olmaktan çıkarak "ikili monarşi'ye dönüşmeleri için ikna etme yolunu tuttu, buna göre Habsburg hanedanı (Çek ve Slovenlerin tabi olacağı) Alman Avusturyasının imparatoru ve Macar kralı da (Hırvat, Slovak ve Romanyalıların tabi olacağı) Macaristan'ın kralı olacaktı. Bu ortaklık, Slav Milliyetçiliğinin yıkıcı etkilerine karşı bir Alman-Macar ittifakını temsil ediyordu ve Avusturya-Macaristan İkili Monarşi'sinin kabul ettiği ilk yasalardan biri birleşik ordular için Prusya usulü zorunlu celp sistemi oldu.

Prusya Almanyası elinden uğradığı hezimetin bir neticesi olarak Fransa, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti ile III. Napolyon'u devre dışı bıraktı. Ancak Cumhuriyetçi Fransa İmparatorluk, Fransa'sı kadar Milliyetçi idi: Alsace-Lorraine'yi Almanya'ya kaptırdıktan sonra Almanya'dan Prusya ordu sistemini aldı. Kağıt üzerinde kalsa bile, Rusya ve İtalya da 1870'lerin başında Alman örneğini izledi ve herkesi kapsayan askerî celp sistemini benimsedi.

Önde gelen Avrupa devletleri arasında yalnızca Büyük Britanya profesyonel askerlik sistemine bağlı kaldı. Ne var ki dönemin başbakanı barışçı Goldstone bile, Fransız-Prusya Savaşı sonrasında kıtayı istila eden militarizme kayıtsız kalamadı. Hükümetin yetenekli savaş bakanı Lord Cardwell profesyonel orduda hırslı ve köklü reformlara giderken, İngiltere'nin deniz üstünlüğü de artırılarak korundu. Yükselen İngiliz Milliyetçiliği 1874 genel seçimlerinde kendini gösterdi ve bu seçimle Gladstone'un yerine yayılmacı ve bağnaz Milliyetçi Disraeli seçildi. Disraeli'nin düşüncesine göre, eğer

Prusya kralı imparator olabiliyorsa, o halde neden İngiltere Kraliçesi bir İmparatoriçe olmasındı? Böylelikle hem İngiltere'nin şanı ve hem de hanımefendiye yağcılık için Victoria, Hindistan İmparatoriçesi ilan edildi.

Her ne kadar 1871'den 1914'e kadar Avrupalı büyük güçler aralarında "silahlı bir barış"ı devam ettirmeye başardılarsa da, bu dönem güçler dengesini etkileyen ve millî rekabeti körükleyen Milliyetçi savaşların sıkça görüldüğü bir dönem oldu. 1875'te Bulgarlar ve Bosnalı Sırplar Osmanlı İmparatorluğuna karşı silahlı ayaklanmaya giriştiler. 1877-1878 Türk-Rus savaşı neticesinde de Rusya Beserabya ve Kafkaslar'da yayılmaya devam ederken, Sırbistan ile Romanya'nın tam bağımsızlıkları ve Bulgaristan'ın özerkliği kabul edildi ve teselli armağanları mahiyetinde Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ve İngiltere'nin de Kıbrıs'ı işgaline göz yumuldu.

1897'de Yunanistan Girit'i almak için Türklerle savaştı. 1898'de İspanyol-Amerikan savaşından sonra, 1899'dan 1902'ye değin İngiliz ve Hollandalılar Güney Afrika'da savaştı. 1899 ve 1907 Lahey Uluslararası Barış Konferansları başarısızlıkla neticelendi. Bunun yerine birbiri ardına 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı, 1912-1913'te iki Balkan Savaşı ve 1914-1918 arasındaki korkunç I. Dünya Savaşı patladı.

Taraftarları zaman zaman aksini iddia etmiş olsalar da, militarizm barışı koruyamadı. Aksine Avrupa'da ve tüm geleneksel Hıristiyan dünyasında Milliyetçi ateşi korkunç biçimde körükledi ve canlı tuttu.

2. Sanayi Devriminin Etkileri

Çağdaş Milliyetçilik tarım ve ticaretin hâkim olduğu bir toplum düzeninde doğdu. İlk öncüleri toprak asilzadeleri ya da tüccar, hukukçu, devlet memuru, aydın ve gazetecilerden oluşan orta direk profesyoneller arasından çıktı. Kitleler açısından ise, kırsal kesimdekiler iletişimin nispeten daha kolay

olduğu ve propaganda imkânlarının daha fazla olduğu şehir merkezlerine göre daha az tepki verdiler. Bu durum onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar İngiltere'si ve onsekizinci yüzyılın son dönemi devrimci Fransa'sı açısından ilgi çekicidir. Yine hemen bütünüyle aynı sosyal yapı, ondokuzuncu yüzyılın ilk altmış yıllık bölümünde Orta ve Doğu Avrupa'da yayılan kültürel ve sonrasında siyasi Milliyetçiliğin mayasını teşkil etti.

Yüzyılın son otuz-kırk yıllık bölümünde ise –"Sanayi Devrimi" dediğimiz– teknolojik gelişme ve büyük hacimli makine sanayii, Avrupa toplumunun geleneksel yapısını dönüştürdü ve Milliyetçiliğin şaha kalkışının temelini attı. Şunu belirtmeliyiz ki, daha onsekizinci yüzyılda devrim İngiltere'de rayına girmişti, 1848 itibarıyle de Avrupa kıtasını –ve ABD'yi– buhar gücüyle çalışan fabrikalar ve lokomotiflerle, demiryolları ve telgraf hatlarıyle döşemeye başlamıştı. Ne var ki İngiltere dışında devrimin millî ve sosyal sonuçları 1860'lar ve 1870'lere kadar yaygın ve derin biçiminde hissolunmadı. Sonrasında nüfusun tarladan fabrikaya, taşradan kente ve çiftçiden işçiye akması ve dönüşmesi süratli bir olgu haline geldi. Bunu aynı hızla ulaşım ve iletişim imkanlarının gelişimi ve toplumların ekonomik avantaj için rekabete girişmeleri izledi.

Tüm bunlar dönemin Milliyetçi mücadeleleri üzerinde tesir bıraktı. İngiltere'yi Devrim ve Napolyon Fransa'larına karşı galip getiren, ayrıca en azından bir yüzyıl sonrasına kadar sahip olduğu güçlü prestijde başlıca faktör bu ülkenin sanayi üstünlüğü idi. Dahası Napolyon'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadarki yüzyıllık devrenin en uzun süren ve en yıkıcı boğuşması olan 1861-1865 Amerikan İç Savaşı daha fazla sanayileşmiş ve böylelikle daha zengin olan Kuzey tarafından kazanıldı; bu savaş yalnızca "Birliği" korumakla kalmadı, aynı zamanda eyaletler üzerindeki baskıcı üstünlüğünü de perçinledi. Aynı şekilde, daha fazla sanayileşmiş Almanya 1870-1871'de Fransa'yı yenilgiye uğrattı ve Alsace-Lorraine eyaletlerini ele geçirdi. Öte yandan yayılarak artan sanayi-

leşme olmasaydı, büyük devletlerin 1860'lar ve 1870'lerden beri sürdürdükleri silahlanma yarışı devam edemezdi. Sanayileşen milletler şimdi gerçekten "büyük güç" olma yolundaydılar. Sanayide geri kalma ise gerçekten felaket demekti, buna 1877-1878 ve 1911-1913'te Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1898'de İspanya'nın ve 1899-1902'de Güney Afrika Boer'lerinin peşisıra gelen hezimet ve kayıpları örnek teşkil etti.

Birçok Liberal'in düşündüğü gibi, Sanayi Devriminin yayılışının milletler arasında ticarî ilişkiyi teşvik edeceği ve artıracağı, böylelikle halklar arasında serbest ticaret ve daha geniş işbirliğinin yaygın kabul göreceği farzedilebilirdi. Kuşkusuz Sanayi Devrimi milletlerarası temas ve ticareti artırdı. Ancak Devrimin Millî dahilî ticaret ve gelişmeye katkısı daha fazla oldu. Sanayileşmiş bir ülkenin ithalat ve ihracat hacmi değer olarak aynı ülkedeki iç ticaret hacmine ulaşamadı. Kredi ve bankacılık işlemleri milletlerarası düzeyden çok daha fazla millî düzeyde işlev gördü. Sendikalaşmış ve hatta sosyalist emek, milletler tarafından örgütlendi; milletlerarası bağları olsa bile emek millî menfaatler çerçevesinde ele alındı, bu çerçeveye indirgendi. İç seyahat hacmi milletlerarası seyahat hacminin çok üstünde gerçekleşti. Basındaki iç haberler de dış haberlerden çok daha fazlaydı. Eğitim yine, milletlerarası değil, millî temel esas alınarak düzenlendi.

Şayet tüm dünya eşzamanlı ve tek tip bir sanayileşme geçirseydi ve her yerde aynı yaşam standardı hakim olsaydı muhtemelen millî farklılıklar vurgulanmayabilir, "barış ve evrensel kardeşlik" vaadinde bulunan tam ekonomik liberalizm gerçekleştirilebilirdi. Ne ütopik bir rüya! Gerçekte ise, hiçbir zaman herhangi iki ülke tümüyle aynı sanayileşme seviyesinde olmadığı gibi özellikle, 1880'den sonra kısmen sanayileşmiş her ülke Milliyetçilik duygularını ve Millî hükümetin gücünü kullanarak gümrük ve teşviklerle kendi sanayisini yabancı rekabete karşı koruma, çalışma yasaları ve yabancı göçünü kısıtlama yoluyla da kendi halkının yaşam standardını yükseltme yolunu tuttu.

Bu, *iktisadî Milliyetçilik* olup, Bismarck Almanyası ve iç savaş sonrası ABD'sinin ciddi bir şekilde izlediği politikadır.[1] Bu tarihten sonra, da hemen her milletin ortak politikası haline geldi. 1880'lerde Almanya'nın, 1900'lerde İngiltere'nin, 1930'larda ABD'nin ve en katı biçimiyle, Komünist Rusya'nın yürürlüğe koyduğu "refah toplumu" uygulamalarının temelinde bu politika vardır.

Açıkçası, Sanayi Devrimi Milliyetçiliğin yayılması ve güçlenmesine birçok şekilde katkıda bulundu. Başladığı ve asıl gelişmesini gösterdiği Avrupa ve Amerika'da Millî devletlerin güç ve zenginliğini artırdı. Aralarındaki ekonomik rekabeti keskinleştirirken, nihayetinde Asya ve Afrika'da Milliyetçi tepkilere yol açan rekabetçi sömürgeciliğe katkıda bulundu. Bu ülkeler içindeki teb'aların yanısıra, Avrupa dışındaki "geri kalmış" ülkelerde Sanayi Devriminin meyvesi makineler, demiryolları ve diğer şeyler Batının sanayileşmiş ve sömürgeci milletlerini örnek alarak millî bağımsızlık ve ekonomik Milliyetçilik yoluyla kalkınma ve güçlenme hırsı uyandırdı ve teşvik etti. Bu arzusunu ilk ve öncelikle gerçekleştiren ülke Japonya oldu. Burada 1870'lerden itibaren gerek maddi sanayileşme ve gerekse Milliyetçi ruh Avrupa'dan ithal edildi ve o denli başarıyla özümsendi ve uygulandı ki şaşırtacak kadar kısa bir sürede Japonya "büyük güç" oldu. 1894-1895'te Çin'i ve 1904-1905'te Rusya'yı hezimete uğratacak güce ve millî iradeye ulaşmıştı.

Büyük hacimlere ulaşan malî kaynaklarla sanayileşmiş Millî devletler 1880'den itibaren, zamanında Fransız Devriminin Jakoben Milliyetçilerinin hayal ettikleri ve denedikleri belli gelişmeleri tahmin edilmez boyutlarda gerçekleştirmeye başladılar; mesela: eşitlikçi demokrasi, yaygın eğitim, kitlelerin askeri eğitimden geçmesi; ucuz halk gazeteciliği; propagandası yapılabilen etkili dernekler, v.s. Şimdi bunlara değineceğiz.

1. Sözkonusu iktisadi Milliyetçiliği *Historical Evolution of Modern Nationalism*'inde (1931) VII. Bölümünde incelemiş bulunuyorum.

3. Kitle Göçü, Demokrasi ve Okur-Yazarlık[2]

Sanayi Devriminin çarpıcı bir sonucu, kitlelerin alt-üst olmasıydı. Önceki tarım toplumunda kitleler beden ve zihince nispeten yerleşiktiler. Şimdi ise sanayinin talepleri ve yarattığı fırsatlar, insanları adeta çingene benzeri göçerler haline soktu. Ülkeden ülkeye, taşradan şehire, şehirden şehire, bir semtten diğerine geçer oldular. Gittikçe artan sayıda insan Fransızların *déracinés* dediği, baba toprağından, yerleşik âdet ve geleneklerden koparılmış kişiler haline dönüştü. Dahası bu göçmenlerin birinci ve ikinci kuşağı umumiyetle olağanüstü bir iktisadî güvensizlik tecrübesi yaşadıklarından, psikolojik uyumsuzluk sorunu ile karşılaşabildiler. Şimdi çoğu aşırı kalabalık kentlerde sıkışmış bu insanlar yalnızca şu veya bu şekilde demagogların hedef tahtası haline gelmekle kalmadılar, aynı zamanda kendi nasiplerini iyileştirme uğrunda belli imkân ve araçlar da ele geçirdiler.

Bunların en önde geleni sendikacılık, İngiltere'de sanayi işçileri arasında doğdu —makine sanayiinin gelişmesine, Avrupa ve Amerika'da şehirlerin büyümesine paralel olarak gelişti. Grevler, grev tehditleri ya da hükümetler üzerinde kitlesel baskılarla ücretlerin artması, çalışma saatlerinin kısaltılması, bir rekabet unsuru olarak kadın ve çocuk emeğine başvurmanın kısıtlanması ve daha iyi çalışma şartları için mücadele etti. Örneğin 1871'de İngiltere'de ve 1884'te Fransa'da olmak üzere, dereceli biçimde tam yasallaşma hakkı elde etti. Hepsinin ötesinde sendikacılık ondokuzuncu yüzyılın ortalarında ekonomik liberalizmden yana olan kamuoyunun yüzyılın son çeyreğinde ekonomik Milliyetçilikten yana dönmesi sürecinde önemli bir faktör oldu. Sendikacılık, gerçek bir kent kitle hareketi, kitlesel demokrasi ve kitlesel eğitimin de güçlü bir savunucusu oldu.

2. Bu ve izleyen kısım, yayıncının izniyle *Generation of Materialism, 1871-1900* Harper & Brothers, 1941) adlı eserimden kısaltılarak alınmıştır.

Etkisi bundan aşağı kalmayan bir diğer hareket de sanayileşmenin beslediği kooperatifçilikti. Kooperatif dükkânları, "dostluk dernekleri" ve kardeşlik cemiyetleri, kooperatif kredi bankaları ve finans kuruluşları ve kooperatif mandıraları çoğalarak yayıldı. Bunlar vasıtasıyla çiftçiler ve orta direğin alt kademesi, yanısıra sanayi işçileri yarar sağladılar ve daha yakın, daha yardımlaşmalı bir ilişkiye geçtiler.

1870 sonrası döneme, kitlelere oy hakkı uzantısıyla birlikte siyasî demokrasi damgasını vurdu. Bunun ortaya çıkışı değişik sebeplere dayalıydı: sendikacıların ve kooperatifçilerin eylemleri; siyasi partiler ya da grupların daha geniş kitle desteği için rekabet içinde olmaları; "ilerleme" kavramı ve sloganının cazibesi; ferdiyetçilik ve insancıllık gibi liberal ve Hıristiyan prensiplerin mantıksal uygulanışı gibi. İngiltere'de Muhafazakârlar ve Liberaller 1867-1885 arasında tüm erkeklere oy hakkı sağlayacak yasaların çıkması için çekiştiler. ABD'de iç savaş sonunda kölelik ortadan kaldırıldı ve 1870'te zencilere en azından teorik olarak oy hakkına kavuştu. 1848'den beri tüm erkeklere bir şekilde oy tanıyan Fransa, 1871'den itibaren Üçüncü Cumhuriyet idaresi altında bunun teyid edilerek uygulanmasını sağladı. Muhafazakâr Bismarck bile yeni kurulmuş olan Alman İmparatorluğu'nun avam meclisi (*Reichstag*) için demokratik seçimlerin yapılmasını onayladı. Diğer Avrupa ülkelerinde de artan sanayileşmeyle beraber tüm erkeklere oy hakkı verilmesi benimsendi: 1894'te Belçika'da, 1898'de Norveç'te ve 1907'de İtalya, Avusturya, İsveç ve İspanya'da bu adım atıldı. 1904-1912 yılları arasında Rus ve Osmanlı İmparatorluklarında, İran'da, Portekiz, Meksika ve Çin İmparatorluğunda demokrasi devrimci hareketlerin hedefi idi. Öyle ki, dünya çapında "geleceğin dalgası" olacağa benziyordu. 1917'de ABD savaşa Woodrow Wilson'ın tarihe geçen ifadesiyle "dünyayı demokrasi açısından güvenilir kılmak için" giriyordu.

Kitlelere oy hakkı verilişini, okur-yazarlığm artışı izledi. Gördüğümüz gibi, Fransız Devrimi herkesin ilköğretimden geçirilmesi için planlar yapmış ve Napolyon da bunları uy-

gulamaya koymaya başlamıştı.[3] Ancak daha sonraki bu çabalar, savaş şartları ve yeterli malî kaynak bulunamayışından yarıda kaldı. Kitleler için ücretsiz okulların inşa ve idamesi ağır kamu harcamaları gerektirdiğinden, bir milletin zenginliği, Sanayi Devrimiyle maddi olarak birkaç kat artmaksızın gerekli maliyeti karşılaması mümkün değildi.

Özellikle, 1870'den sonra ise bu hedefler ülkelerde birbiri peşisıra gerçekleşmeye başladı. Tâ 1860'lara kadar İngiltere'nin yetişkin nüfusunun üçte-biri ve Fransa'nın da beşte-ikisi okuyup yazamıyordu, yine A.B.D.'de zencilerin hemen tamamı ve beyazların da önemli bir kısmı aynı durumdaydı. Ancak 1914 itibarıyle her ülke, sanayileşmesi ölçüsünde, ilk ve orta dereceli okullar sistemine ve genellikle okuma-yazma bilen bir nüfusa sahip olmuştu.

Dönemin yönetici sınıflarını kitlesel eğitimi himaye etmeye ve bunun için gerekli olan vergilendirmeyi yapmaya sevkeden şey yalnızca insancıl bir güdü değildi. Değişik saikler vardı: mesela, politikacının kitlelerin taleplerine verdiği cevaplar; liberal ferdî haklar öğretisinin mantıkî uygulanışı; kitlelerin yönetime mekûl katılımı için eğitimden geçmeleri gerektiği yolundaki demokrat inancı ve reformcu ve ahlâkçıların Guizot tarafından "Bir okul açan bir hapishane kapatır" şeklinde ifade edilen anlayışları gibi. Tüm bunların üzerinde ise Milliyetçi bir dürtü vardı. Buna göre aralarındaki iktisadî, sosyal, meslekî ve dinî farkları en aza indirme, Millî lisanlarını vurgulama ve ortak Milliyetçi vatanseverliğin aşılanması ile halk birleştirilecekti.

Kitlelerin resmî okul eğitiminden geçmesinin sonuçları hesaba çekilebilir belki, ama bunun Milliyetçi gayeye hizmet ettiğine şüphe yok.[4] Okul eğitimi, vatanseverlik öğretimi ve

3. Bkz. yukarıda s. 92.
4. Bkz. Jonathan Scott'un *Patriots in the making* (1916); E.M. Earle'nin derlediği *Nationalism and Internationalism'de* (1951) W.C. Langsam'ın "Nationalism and History in the Prussian Elementary Schools Under William II"; C.J.H. Hayes'in *France, a Nation of Patriots* (1930) s. 35-63, 343-408; Bessie Pierce'nin *Citizens, Organizations and the Civic Training of Youth* (1933).

talimi ile dopdolu olup çoğu ülkelerde de okuma-yazma oranının yükselmesiyle, sorgusuz sualsiz Millî sadakatin sorgulanmaması arasında bir doğru orantı gözleniyordu. I. Dünya Savaşında Rus ordularındaki erlerin çoğu okur-yazar değilken, er ya da geç savaştan bıkmış, subaylarına itaati terketmiş, silahlarını atarak evlerinin yolunu tutmuşlardı. Rus askerlerinin büyük çapta okur-yazar olduğu II. Dünya Savaşında ise Millî liderlere itaat ettiler ve nihai zafere kadar cepheden cepheye kahramanca savaştılar. Tabiatıyla, ikinci örnekte Millî heyecanın yanısıra, Komünizme kurtarıcı olarak sarılmanın Rus kitlelerine verdiği canlılık da önemli bir rol oynamış olabilir. Her halükârda 1940'ların Rus askeri, babasının aksine, okuyabiliyor ve yazabiliyordu ve böylece daha tek tip telkine maruz kalmışlardı. Böylelikle tek tip fikri telkine daha hazır hale gelmişti.

Kitlelerin okul eğitiminden geçmesiyle birlikte, kitlelere dönük gazetecilik de gündeme geldi. 1880 öncesinde Avrupa'da çıkan gazeteler genelde birkaç sahifelik; şahıs ya da parti görüşlerini temsil eden, orta ve üst sınıftan yerel dar bir alıcı grubu bulunan küçük çaplı girişimlerdi; ayrıca fiyatları da nispeten yüksekti. İçlerinden çok azı, mesela Londra'da *Times*, Paris'te *Temps* veya *Journal des Débats*, Viyana'da *Neue Freie Presse*, ya da New York'ta *Tribune* Millî ve hatta milletlerarası isim yapmıştı; ne var ki bunlardan hiçbiri bugünkü tirajları düzeyinde değildi.

1880'den sonra ise gerçekten ucuz ve kitlesel gazeteciliğin ortaya çıkışı, (1) haber toplama ve baskı imkân ve tekniklerinin iyileşmesi, (2) sanayi ilanlarından elde edilen gelirlerin artması, (3) basına serbestlik tanıyan yasaların çıkması ve (4) en önemlisi, okuma-yazma oranı yükselen kitlelere okunacak malzeme sağlanışı, gibi sebeplere dayanıyordu. Aradan fazla geçmeden (1880-1900), başta sanayinin ve okuma-yazmanın arttığı ülkeler olmak üzere, Avrupa'da gazete sayısı ikiye katlandı. 1900 itibarıyle Paris'te çıkan *Le Petit Journal* iki milyon, Berlin'de çıkan *Lokal Anzeiger* bir milyon ve Londra'da çıkan

Daily Mail ile Daily *Express* birer milyonun üzerinde tiraja ulaşmışlardı. ABD'de Hearst'ın *American*, Pulitzer'in *World* isimli kitapları ABD'de kitlesel okuyucu için çekişiyordu, bu arada her ikisi de Amerikan kamuoyunu İspanya'ya karşı savaşa kışkırtmada oldukça önemli rol oynamıştı.[5]

Mümkün olan en fazla sayıda okuyucuya ulaşmak için yeni tip gazete kitlelerin anlamayabileceği uzun cümlelerden ve büyük kesimleri rahatsız edebilecek tartışmalı konulardan kaçınıyordu. Olgulardan ziyade sansasyona yöneldi: düz, sıkıcı haberlerden ziyade spor, mizah ve dizi yazıları; yabancı ya da milletlerarası gelişmelerden ziyade, yerel ve millî gelişmeler öne çıkarılmaya başlandı. Keskin vatanseverlik, hatta yobaz Milliyetçilik politikası işe yarıyordu. Bu rolüyle basın millî devlet okullarını takviye ediyoruz ve onlara güç katıyordu.

Kitle gazeteciliği ve okulların yanısıra, vatansever derneklerin bolluğu ve yaptıkları propaganda katkısı da hayrete şayandı! Sanayileşmiş ülkelerde bir mali destekçi ("finansör") bulmak ve bir büroyu daktilo, telefon, sekreter, teksir makinesi ve dosya dolabı ile donatmak herhangi bir derneği organize etmek ve başkanlığına geçmek için yeterliydi; zamanla üye sayısı büyük rakamlara ulaşırken maddi olarak da dernek kendine yeter bir hale geliyordu. Gazi dernekleri, gazilerin oğulları ya da kızlarına yönelik dernekler ve vatanseverlik ile Millî amaçlara uygun akla gelebilecek her türlü dernek kurulmuştu.[6]

Sanayileşme, kitle göçü ve okuma-yazma oranının yükselme çağında popüler takipçiler edinen ve popüler propaganda yürüten tek ideoloji Milliyetçilik değildi. Barışçılık, milletlerarasıcılık ve değişik biçimlerde insancıllık da sözkonusuydu. Özellikle Avrupa'nın sanayi şehirlerinde, Marksist sosyalizm yerinden yurdundan edilmiş, kaynayan işçilerin yanısıra, ortadireğe mensup "entellektüel" gruplar arasında da yaygın bir

5. Bkz. Walter Millis, *The Martial Spirit* (1931).
6. Janet H. Robb, *Primrose League* (1941) adlı eserinde bu olgunun İngiltere'deki yüzünü eğlendirici bir dille kaleme alır.

yer edinmeye başlamıştı. Bu bizzat bir tür din gibiydi ve öğretisi itibarıyla da kozmopolitti, Milliyet karşıtıydı. Ancak 1900'e gelindiğinde, "reformist" sağ kanadın tesiri altında, batı Avrupa'da devrimci değil demokratik bir güç olmaya doğru giden Marksist sosyalizm vatanseverlik işaretleri veriyordu.[7]

4. Milliyetçilik ve Materyalizm

1870'den 1914'e kadarki dönemde bilim ve teknolojinin belli felsefi gözden kaçırmamalıyız. Dönemin başında telgraf dışında elektriğin hiç bir pratik kullanımı yoktu; ne dinamo, ne telefon ve ne de telsiz vardı. Küçük fotoğraf makineleri ve filmler mevcut olmadığı gibi; benzinli motorlar ve dolayısıyle otomobil, uçak ya da askerî tanklar da yoktu; petrol ve kauçuğa dayalı sanayi henüz pek gelişmemişti ve çelik üretimi nispeten düşük seviyedeydi. Bugün bizim için son derece temel ve hayati önem taşıyan bütün bunlar 1870 sonrası ve I. Dünya Savaşı öncesi kuşak tarafından geliştirildi.

Üstelik tüm bunlar makine olarak geliştirildi, ya da bunları geliştiren makineler oldu. Şaşırtacak kadar kısa bir sürede Avrupa, –Amerika ve Japonya– bir makine dünyası oldu. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde de, sıradan insanın zihni mekanik ya da teknolojik ilerleme fikri ile kuşatıldı. Bu, tarihî ya da doğaüstü bir dine nazaran, şu gün için önem taşıyan ve bir milletin pratik refahı için daha fazla ümit vaad eden bir fikir olarak görüldü.

Belli bilimsel doktrinlerin moda olmasıyla, özellikle entellektüeller arasında, materyalizm ve dinî şüphecilik arttı. Bu doktrinlerden birisi, "madde"yi, evreni oluşturan ve basit mekanik yasalarına göre hareket eden, katı ve cismanî birşey gibi kabul eden onyedinci yüzyıl Newton fiziğinin işlenmesiydi.

7. Bkz. örneğin, müteveffa Harold Weinstein'in *Jean Jaurès, a Study of Patriotism in the French Socialist Movement* (1936) adlı eseri, ya da benim *American Historical Review*, XXIII, 62-101 (1917)'de "German Socialism Reconsidered" adlı makalem.

Gerçi bu şekilde algılanan fizik bilimi daha sonra Einstein, Planck ve diğerlerinin çalışmalarıyla devrime uğrayarak çok daha karmaşık ve müphem bir hal aldı, ancak "yeni fiziğin" felsefi sonuçları çok yavaş ve eksik bir biçimde kavranıyordu. Evrene ve insan hayatına ilişkin katı bir mekanik ve maddeci anlayış fazlasıyla derin ve yaygın bir konuma getirilmişti.

Dönemin ikinci etkili doktrini, Charles Darwin ismiyle özdeşleşen biyolojik evrimdi. Gerçi genel evrim fikri yeni bir şey değildi; antik Yunanlılar, St. Augustine gibi bir Hıristiyan ilahiyatçısı ve J.B. Lamarck gibi bir "aydınlanmacı" bilim adamı hep aynı fikri işlemişti. Yanısıra Darwin'in "doğal seçim" ve "kazanılmış özelliklerin tevarüsü" prensiplerine dayalı evrim doktrini zamanla rahip Gregor Mendel'in deneyler yaparak test ettiği ırsiyet kanunları ve August Weismann'ın kalıtımı noktasında gündeme getirdiği şüpheler ışığında önemli ölçüde değişikliğe uğradı. Bununla birlikte, Darwin'in çağından beri evrim (değişikliklerle ya da aynıyla) insanın ve, daha doğrusu, tüm âlemin kökenine dair bir açıklama olarak gittikçe daha geniş kabul görür oldu. İyi bir hayal gücüne sahip koyu Darwinci Ernst Haeckel, 1898'de Cambridge Üniversitesinde bir bilimsel kongrede insana ilişkin; karbon moleküllerinden, yapısız basit asal hücrelere, şempanzeye ve ara insana (pithecanthropus erectus) kadar uzanan yirmialtı safhalık bir evrim çizgisini anlattı. Herbert Spencer'ın başını çektiği bir yığın felsefeci ve sosyolog da biyolojik olguların yanısıra sosyal olguları da Darwinizmle açıklama yolunu tuttular; "varoluş mücadelesi" ve "en sağlamın hayatta kalması" gibi korkutucu sloganları Darwinizmden onlar türetti ve kullandılar. Aynı zamanda insanlar herşeyin tabiî ve maddi süreçlerle düşük seviyeden yukarıya doğru evrimleştiğine iyimserlikle inandırıldılar.

Üçüncü bir doktrin ise, ilk defa Wilhelm Wundt'un gündeme getirdiği ve çok sayıda çömezi tarafından yayılan fizyolojik psikoloji idi. Buna göre, insan diğer hayvanlar gibiydi, "hayvan ruhu" dışında başkaca özel ya da belirgin bir "ruh"a

sahip değildi ve davranışları hayvan "refleksleri" ve "tepkileri" çerçevesinde laboratuar çalışmasıyla teyit edilebilirdi. Burada aklın küçümsenmesi sözkonusu idi, bu küçük düşürme daha sonra bilinç dışı ve cinsel güdüler üzerindeki vurgusuyla Freud psikolojisi tarafından daha da ileriye götürüldü.

Marksizm, bir sosyal adaletsizliği protesto eden bir hareketten ibaret değildi. Bilakis çağın materyalizminin bir yansıması ve somutlaşmasıydı. Karl Marks'ın önde gelen şakirtleri kendisinin "bilimsel" sosyalizminin (ya da komünizminin) "evrimci materyalizm"ini Darwin'in öğretisine benzetmeye çokça düşkündü.

Çağın materyalist ve mekanistik eğilimi büyüklük uygun bir ortam hazırladı; yalnızca iş büyüklüğü değil, milletlerin de büyüklüğüydü sözkonusu olan en büyük millet en yüksek kültüre sahip millet değil, en fazla maddî güce –en büyük zenginliğe, en büyük binalar, en büyük üretime, en büyük ticaret hacmine, en büyük kara ve ve deniz gücüne, en büyük sömürge imparatorluğuna– sahip olan milletti. Bunlarla gurur duyuluyordu. Bunlar bir milleti büyük güç yaparken kuvvet politikası oyununu oynamaya muktedir kılarken, çatışmacı ve yayılmacı Milliyetçiliğe de hız kazandırıyordu.

Fazlasıyla ateşli Milliyetçi propagandacılar, "kahramanlık meziyeti"ne övgüler düzmek ve gücün yüceliğini göstermek için "varoluş mücadelesi ve en sağlamın hayatta kalması" gibi sözde bilimsel genellemelere sarıldılar. 1912'de "en çok satan" kitaplardan birinde, Alman General Friedrich von Bernhardi şöyle yazıyordu: "Tabiatın hayatında, varoluş mücadelesi tüm sağlıklı gelişmelerin temelidir. Varolan herşey kendisinin, çekişen kuvvetlerin bir neticesi olduğunu gösterir. Böylelikle insanoğlunun yaşamında mücadelenin yalnızca yıkıcı değil, aynı zamanda hayat verici bir prensip olduğunu da anlıyoruz... Savaş biyolojik açıdan adil karar verir, zira verdiği kararlar bizzat eşyanın tabiatına dayanır... Millî Devlet fikrini insanlığın tümünü kapsayacak biçimde genişletmek ve böylelikle de bireye yüksek vazifeler emanet etmek,

yanlışa sürükler; zira bu durumda, tüm bir insan ırkı gözönüne alındığında, mücadele, yani en temel ve asli prensip dışlanmış olur. Devlet ve Milliyetçilik hudutları dışında tüm insanlık adına herhangi bir eylem imkânsızdır. Böylesi mefhumlar Ütopyanın geniş alanına aittir."

Yine aynı yıl basılan bir başka kitapta eski Alman İmparatorluğu başbakanı Bernhard von Bülow şöyle diyordu: "Milletler arasındaki mücadelede bir millet çekiç, diğeri örstür; biri muzaffer, diğeri mağluptur... Dünya tarihinde yüksek ve aşağı medeniyetler arasındaki savaş bir duragörsün, o andan sonra insanlığın daha fazla ilerleyeceğine inanmamız mümkün değildir... Moltke'nin sözlerini hatırlayalım: 'Kalıcı barış bir hayal, hem de hoş olmayan bir hayal', aksine 'savaş Allah'ın dünyaya ilişkin takdirinin asli bir unsurudur.' "[8]

Harvard'da psikoloji profesörü olan, Hugo Münsterberg adlı bir Alman-Amerikan çok daha duygusaldı. 1914'te kaleme aldığı eserinde inancını şöyle dile getiriyordu: "Beş bin yıllık tarihin temel yasası şudur: hayatın nihaî anlamda ihtiyaç duyduğu şey sağlıklı milletlerdir. Belirleyici olan bu kanundur...ülkelerin gücünü kendi iç gelişmelerinin değişen safhalarına göre ayarlayan tek şey savaştır... Kolaylıkla dile getirilen ve sıradan bir Amerikalının da belirtmekten hoşlanacağı gibi, nasıl fertler komşularının şahsi mülklerine saygı duymalı iseler, milletler de diğer milletlerin mülkiyetlerine saygı duymalılar. Ne var ki çok yüksek ahlâkiliği ifade eder görünen bu yargı, en büyük ahlâksızlık da olabilir... Zaferle biten bir savaş bir millete tam bir diriliş getirebilir –ahlâkî enerjiler uyanır, kötülükler bastırılır, yaşamlar korunur, eğitim canlanır, sağlık şartları iyileşir, bilim ülkeyi yeniden imar eder, refah artar, itidal ve kendine hâkim olma prensipleşir, aile hayatı bereketle genişler!"

8. 1912'de Bülow'un kendisinden alıntı yaptığı Moltke, 1858'den 1888'e kadar Prusya Genelkurmay Başkanı ve 1864'te Danimarka'ya 1866'da Avusturya'ya, ve 1870-1871'de Fransa'ya karşı girişilen ve zaferle neticelenen savaşların komutanı idi. 1891'de öldü.

Böylesi türküleri yalnızca Alman vatanseverler söylemiyordu. Mesela Londra Üniversitesi profesörlerinden İngiliz vatanseveri J.A. Cramb, Münsterberg'i de geride bırakıyordu. "Milletlerin dostluğu," diyordu 1914'te "boş bir sözdür; barış olsa olsa zamanın harp meydanında bir ateşkesten ibarettir; varoluş mücadelesi denen eski efsane ya da eski tarih artık ardımızda kaldı, şimdi artık güç mücadelesi var: imparatorluğunun sınırlarını kim belirleyecek veya ölçecek bir aleti kim icat edecek? Yeryüzüne hâkim olan Avrupa'da siyaset ya da din alanındaki tüm ilerlemeler savaşla gerçekleştirilmiştir... Hz. İsa'nın vaaz ettiği barış, savaşların sona erdirilmesi anlamında bir barış değil, ruhun içindeki barış, kişinin kendisiyle barışmasıdır; Hz. Muhammed'in kullandığı anlamda İslâm da, siyasi barıştan tamamen ayrı olarak, ruhî anlamda bir barıştır." Sonuç bölümünde İngiliz profesör mistik yükselişe geçer. "Savaşta ve savaş hakkında" der, "insan öyle bir vasfa sahiptir ki; bu vasıf dinin, sanayinin ve sosyal imkânlardan daha değerlidir; savaşta, insanın gözünde değer taşıyan öyle bir güç vardır ki, hayata hayattan daha yüksek bir anlam kazandırır insan ruhuna ideal uğrunda yol aldırır... ve aklı aşar."

Aklı aşar! İşte burada ruhi bir güç, tam bir din suretinde, savaşçı, yayılmacı ve müsamahasız Milliyetçilik kendini gösteriyor.

1870'lerden sonra geleneksel Hıristiyan dünyasında yayılan –başka bir yerde "bütüncül"[9] olarak nitelediğim– Milliyetçiliğin işte bu türüdür. Bu, çağın sanayiciliğine ve maddeciliğine, yanısıra yeni kitle hareketleriyle, yeni kitle eğitimi ve yeni kitle gazeteciliği ile milletlere yapılan sözde bilimsel propagandaya bir mukabeleydi. Gelecek bölümde ele alacağımız gibi, bu Milliyetçilik, Milliyetçi sömürgecilik ve müsamahasızlığa delalet etti ve bizzat onlara ilham kaynağı oldu. Daha sonraki bölümde göreceğimiz üzere, içinde bulunduğumuz yüzyıldaki dünya savaşlarına yol açtı.

9. *Historical Evolution of Modern Nationalism* (1931), böl. VI.

8

Milliyetçi Emperyalizm ve Hoşgörüsüzlük 1874-1914

1. Millî Emperyalizmin Patlayışı

1870'lerden I. Dünya Savaşına kadarki dönemde, yani milliyetçiliğin sanayileşme sayesinde yoğunlaştığı ve Avrupa ile Amerika'da gerçek bir kitle hareketi halini aldığı sıralar,[1] millî emperyalizmin olağanüstü patlayışı gerçekleşti. Avrupa'nın ilk ticaret ve koloni emperyalizmi 1860'larda çökmeye yüz tutmuş ve Cobden ve Bright gibi cesur İngiliz liberaller bunu tahmin etmişlerdi. Fransa, bir asır önce Amerika'da ve Hindistan'da uçsuz bucaksız bir koloni imparatorluğunu kaybetmiş; III. Napolyon'un Meksika'yı hâkimiyet altına alma tasarısı ise boşa çıkmıştı. Britanya da en yoğun nüfuslu ve en fazla ümit vaad eden Amerika'daki kolonilerini onsekizinci yüzyılda terketmek zorunda kalmış ve sonrasında da Kanada'nın, Avustralya'nın, Yeni Zelanda'nın ve Güney Afrika'nın kendi kendisini yönetmesini kabul etmek durumunda kalmıştı. Yeni Dünya'daki Portekiz ve İspanyol imparatorlukları da bağımsız milletler haline gelmişti.

1. Bu bölümün bazı kısımları, özet halinde ve yayıncının izniyle, *Generation of Materialism, 1871-1900 isimli* eserimden alınmıştır (1941).

Disraeli'nin Muhafazakâr bakanlığının Büyük Britanya'da ortaya çıkmasıyla, 1874'de emperyalist diriliş ve genişleme başladı. Fiji Egzotik adını taşıyan bir grup Pasifik adası alelacele Britanya imparatorluğuna dâhil edildi ve Malay yarımadasındaki yerli devletler üzerinde bir İngiliz vesayeti kuruldu. Ertesi yıl, Disraeli, İngiltere'nin Mısır'ı egemenliğine geçirmesinin ilk adımı olarak, sansasyonel biçimde Süveyş Kanalının kontrolünü eline aldı. İzleyen beş yıl içinde, büyük Bealucistan hanlığını İngiliz Hindistan'ıyla birleştirdi; Kıbrıs adasını Osmanlı imparatorluğundan aldı ve Asya'da Afganlılarla, Güney Afrika'da da Zulularla savaşa girdi. Bu son çekişmede, kaderin garip bir cilvesiyle, III. Napolyon'un oğlu ve varisi katledildi.

Fransa, 1880'lerin başlarında, Jules Ferry'nin önderliğinde İngiliz örneğini izledi. Pasifik'teki Tahiti adası ilhak edildi. Tunus ve Madagaskar üzerinde vesayet yönetimleri kuruldu. Fransız Hindi-Çin'i büyütüldü ve takviye edildi. Fransız Batı Afrika'sı ve Fransız Ekvator Afrika'sının kurulması için temeller atıldı.[2]

Bismarck, Almanya'nın denizaşırı emperyalizme girmesine başlangıçta karşıydı. Ancak, 1880'lerin ortalarında Alman kâşif, işadamı ve vatanseverlerinden gelen kamu baskısı sonucu, Batı Afrika'da Togoland ve Kamerun'ları, Güneybatı Afrika ve Doğu Afrika'da geniş toprakları, Yeni Gine'deki Malaya adasının bir kısmını (dindarâne ismiyle "Kayser Wilhelms Ülkesi"ni) ve diğer bir grup Pasifik adasını (yine aynı dindarlıkla konulan ismiyle "Bismarck Adalar Denizi"ni) içine alan geniş bir Alman ülkesi kurdu.

Yine 1880'lerde, Belçika Kralı II. Leopold geniş "Kongo Hür Devleti"ni temellük etti ve iki İtalyan devlet adamı, Depretis ve Crispi de bunu takiben Doğu Afrika'daki Eritre ve Somali topraklarını ülkeleri adına ele geçirdiler. Bu arada, Crispi'nin kadim Habeşistan krallığını İtalya adına fethetme girişimi, Adowa'daki savaşta başarıyla durduruldu. Burası,

2. Ayrıntılar için bkz. Thomas F. Powers, *Jules Ferry and French Imperialism* (1942).

Avrupa emperyalizmi için neredeyse eşi görülmemiş bir geri dönüş noktası oldu.

Aynı sıralar, aşırı muhafazakâr ve milliyetçi Çar III. Aleksandr Rus imparatorluğunun Kafkaslarda, Türkistan'da ve Çin sınırlarında yayılmasına önem veriyordu. 1890'larda Japonya ve ABD de denizaşırı emperyalizme katıldılar. Japonya Çin'den Kore ve Formoza'yı aldı. ABD, William McKinley'in yönetiminde ve Theodore Roosevelt'in (ve popüler, vatansever gazetelerin) gayretli destekleriyle Hawaii'yi ve Samoa'nın bir kısmını ilhak etti, Porto Rico'yu ve Filipinler'i ise zorla ele geçirdi.

Avrupalı (yanısıra Amerikan ve Japon) millî emperyalizm dalgası doruğuna sözü geçen tarihlerde ulaşmadı. Bu tarihler yalnızca onun kabarışını işaretliyordu. Bu dalga I. Dünya Savaşına kadar her geçen zaman daha büyük bir ivme ve güç toplayarak kabardıkça kabardı. Bu zaman zarfında, Afrika kıt'asının ve yerkürenin okyanuslarındaki adaların neredeyse tamamı ve Asya'nın çok geniş verimli milyonlarının çoğu, tam bir mal gibi, vesayetler veya "nüfuz alanları" olarak Avrupalı güçler arasında taksim edildi. Sonrasındaysa, sanki tüm dünya "Avrupalılaşma"ya mahkûm olmuş gibiydi.

Bilhassa Marksistler tarafından, 1874-1914 arasındaki yeni emperyalizmin ekonomik bir olgu olduğu, Sanayi Devrimi'nin ve onun hızlandırdığı kapitalizmin tabiî ve kaçınılmaz bir ürünü olduğu sık sık ileri sürülmektedir. Elbette ki, Devrim'in gelişmiş ulaşım, iletişim ve savaş araçları "geri kalmış" bölgelerin ele geçirilmesini ve elde tutulmasını kolaylaştırdı ve kuşkusuz ki büyük-ölçekli makineleşmiş sanayi fazla mamullerin satılabileceği, hammadde sağlanabileceği ve kârlı yatırımların yapılabileceği pazarların daha fazla araştırılmasını hızlandırdı.

Ne ki ekonomik izah tam anlamıyla ikna edici değil. İkisi de emperyal hâkimiyet furyasına girmelerine rağmen, ne Rusya'nın, ne de İtalya'nın elden çıkaracakları fazladan mamulleri ya da yatırım yapacak fazladan servetleri vardı. Al-

manya ihraç edilebilir bol sermayeye sahip olmazdan önce geniş bir koloni imparatorluğuna kavuşmuştu; keza Fransa, sınaî gelişimi Almanya'nınkinin ardında düşe kalka giderken çok daha büyük bir denizaşırı imparatorluk ele geçirmişti. Büyük Britanya, emperyalizm için iddia edilen ekonomik saiklerin —mamûl malların ihracı, hammadde talebi, artı sermaye arzı— hepsine çok öncesinden sahip olduğu halde, bunlar onu 1850'lerde ve 1860'larda değil de 1870'lerde ve 1880'lerde harekete geçirdi. Öte yandan, okyanus ötesi ticarette Britanya'nın ve Almanya'nın hemen ardından gelen Norveç, denizaşırı emperyalizmden sürekli uzak durdu.

Gelgelelim, milletlerin bu yeni emperyalizmden çok malî kâr toplayacaklarını ummalarına rağmen, onun için yaptıkları ordu, donanma ve idare harcamaları doğrudan ondan kazandıkları geliri aştıkça aştı. Tek tek tüccarlara ve yatırımcılara, hatta hatta bir Cecil Rhodes'a veya bir Kral Leopold'a bile artarak gelen servetin çoğunun, çok pahalı ve uzun dönemde dünyayı rahatsız eden ve yerli ülkelerde isyanları kışkırtan siyasî hâkimiyet olmadan elde edilemeyeceğini düşünebiliriz.

2. Milliyetçilik, Yeni Emperyalizmin Tohumu ve Meyvesi

Esas itibariyle, yeni emperyalizm milliyetçi bir olguydu. Güçlü bir Almanya'yı ve birleşmiş bir İtalya'yı kuran; Rus ordularını İstanbul önlerine getiren; Fransa'yı Alsace-Lorraine'den mahrum bırakan ve Britanya'yı korkutan millî savaşların ardından gelmişti. Devlet adamları açısından, millî itibarı korumak ya da yeniden kazanmak amaçlı psikolojik bir tepki ve coşkulu bir ihtirası ifade ediyordu. Fransa, Avrupa'da kaybettiklerini denizaşırı kazançlarla telafi etmeye çalışıyordu. Britanya, Avrupa'daki yalnızlığını ve içe dönüklüğünü, İngiliz imparatorluğunu genişleterek dengeleyecekti. Balkanlarda durdurulan Rusya, yeniden Asya'ya yayılacaktı. Almanya ve İtalya, millî birliklerini sağlamalarıyla Avru-

pa'nın dâhilinde kazandıkları itibarı, dışarıdaki emperyal sömürülerle arttırmaya çalıştıkları görülecekti. ABD, İspanya'ya ve uzaklardaki Filipinler'e karşı girilen savaşta Kuzey ve Güneyin birleşmesi ile İç Savaş'ının korkunç anılarının üstünü kapayacaktı. Portekiz ve Hollanda hâlihazırda sahip oldukları imparatorluklar konusunda canlı bir gurur göstermiş ve Hollanda yenilenmiş bir gayretle yönetilmiş olsa da, o sıralar büyük itibara sahip olmayan —belki Belçika haricindeki— küçük Avrupa güçleri, herhangi bir yeni emperyalizme girmeden ayakta kalmayı başardılar.

Halkın ve hükümetlerin desteğini emperyalizme çekmek için, çok sayıda vatansever cemiyetler ortaya çıktı veya kendi propagandalarını kendileri yürüttüler ya da milliyetçi gazetelerinkine yardım ettiler. Bu propaganda çeşitli "sebepler"in üzerinde duruyordu. En meşhur sebep, "koruma"ydı; milletinin bayrağını ve "şeref"ini koruma; tüccar olsun, misyoner olsun, ya da sırf serüvenci olsun milletdaşlarını koruma. Meselâ, Alman milliyetine mensup iki misyonerin Şantung eyaletinde 1897'de Çinli bir eşkiya çetesi tarafından öldürülmesi, ânında Alman denizcilerinin karaya çıkmasına; çılgın bağırtılar ve donanma komutanı Prens Henry ile kardeşi İmparator II. William arasında tumturaklı sözlerle kadeh tokuşturmalar arasında, Almanya'dan yardımcı bir donanmanın ve askerî sevkiyatın gönderilmesine yol açtı. İmparator şöyle diyordu: "Alman tüccarları veya üzerinde bulunduğumuz veya bulunacağımız toprakların sahibi yabancılar iyice bilsinler ki Alman Michael bu topraklara azimle ayağını basmış, kalkanını dikmiş ve İmparatorluk kartalını kuşanmıştır, kendisine her kim her ne zaman başvurursa onları korumayı bekliyor... Bize hakaret etmeye veya menfaatdar haklarımıza tecavüz etmeye yeltenenlerin başına demirden yumruk inecektir." İki ölü misyonerin intikamı fazlasıyla alındı. Çin, Kiyaoçov limanını Almanya'ya terk etmeye ve tüm Şantung eyaletini Almanya'nın "nüfuz alanı" olarak tanımaya mecbur bırakıldı. Kuşkusuz, Alman silahlarının gümbürtüleri, diğer Çin limanlarının ve bölgelerinin Rusya, Fransa ve

Büyük Britanya tarafından kendi millî menfaatlerini "korumak" için ele geçirilmesinin işaretiydi.

Yine millî emperyalizm yüksek medeniyet adına insaniyetperver bir hareketi savunuyordu. Sarı humma, kolera ve diğer insan felaketlerinin istilâ ettiği bölgeleri temizlemek ve geri kalmış halklara düzenin nimetlerini, sağlık şartlarını, okul eğitimini, bilimi ve maddî "ilerleme"yi getirmek; tek kelimeyle insanlığı "yükseltmek" beyaz adamın "vazife"si, diğer bir ifadeyle "aşikâr alınyazısı"ydı. Bilhassa İngilizler, emperyal hükümranlıklarının baş amacının yerli halkları kendilerini yönetecekleri bir hale getirmek, en sonunda belki de millî bağımsızlık için eğitmek olduğunu iddia ediyorlardı.

Sanayi Devriminin hemen ardından Avrupa'nın nüfusunun olağanüstü artışı hesaba katıldığında bir başka iddia da, denizaşırı sömürge imparatorluğunun bu artışın önemli bir kısmını kendisine çekebileceğiydi. Böylece Avrupalı göçmenler, kendi millî dillerini ve sadakatlerini kaybedecekleri bir ülkeden, meselâ ABD'den, onları koruyacakları sömürgelere yöneltilecekti. Bu tür delillere ve iddialara rağmen, nisbeten çok az göçmen fiilen Afrika'da yerleşti, Asya'ya ise hemen hiç yerleşen olmadı; büyük çoğunluk daha az heyecanlı ortamlarda ve daha büyük fırsatlar içindeki Amerika'yı vatan tutmaya devam ettiler. Bununla birlikte, şu ya da bu sömürge imparatorluğuna gidip yerleşenler, Avrupa'daki milletdaşlarına göre daha milliyetçi ve emperyalist olmaya yatkındılar. Bu yüzden, Cezayir'deki Fransız göçmenleri, komşu Afrika topraklarını Fransa'ya ilhakta Paris'teki hükümetten daha istekli ve gayretli çıktılar. Güney Afrika'daki İngiliz göçmenlerinin muhtemel bir yabancı saldırısına uğrayacakları konusundaki endişeleri neredeyse psikoza varıyordu ve kuzeye doğru gerçekleşen İngiliz yayılması esasen Londra'dan değil, onlardan kaynaklandı. Avustralya ve Yeni Zelanda sömürgeleri, Güney Denizi'ndeki adaları yabancılardan önce davranıp ele geçirmek için sürekli biçimde anavatandaki hükümete baskı yaptı.

Bir sömürge imparatorluğunun, sadece kendi göçmenleri ve idarecileri sayesinde değil, aynı zamanda İngilizlerin Hin-

distan'da, Fransızların Hindi-Çin'de ve Batı Afrika'da kurdukları gibi, eğitimli yerli askerler sayesinde, anavatanın savaş potansiyelini arttırdığı söylenebilir. Şurası muhakkak ki, denizaşırı emperyalizm savaş gemilerinin yapılmasına ve deniz kuvvetlerinde rekabete girilmesine özel bir itici kuvvet sağladı. Sömürgelerin savunması için savaş gemilerine ihtiyaç vardı, daha fazla savaş gemisi yapılıp daha uzaklara gitmeleri gerektikçe, yolları üzerinde "kömür istasyonları"na daha fazla ihtiyaç duyuldu; bu da sonuçta sömürgelere yeni sömürgelerin eklenmesi anlamına geliyordu.

Bazı durumlarda, Avrupalı emperyal güçlerin bayraklarının, tıpkı Amerikan bayrağının veya diğer bayrakların sonraları Kuzey ya da Güney Kutbu'ndaki buz kalıplarına dikilmesinde olduğu gibi, herhangi bir pratik mülahaza farklılığı göstermeden bir kâşif, millî bir spor yarışmasındaki gemi kaptanı tarafından asıldığı görüldü. İnsan, Sahra vahalarında ve Pasifik'in bronz mercan adalarında Fransız bayrağının ardarda dalgalandığını okuyunca, herşeyin *pour le sport national* olduğu canlı izlenimini ediniyor. Yeni millî emperyalizm ilgili güçlerce dünyanın fazlasıyla polisiye tedbirlerle düzene sokulmasını ve birçok savaşı netice verdi. Meselâ, 1870'lerde Cezayirlilere, 1880'lerde Burmalılara, 1880 ve 1890'larda Sudanlılara, 1890'larda Habeşistanlılara, yirminci yüzyılın başında da Çinli "Boxer'lara karşı sindirme savaşları yapıldı. Keza milletlerarası savaşlar çıktı: Fransız-Çin, Çin-Japon, İspanyol-Amerikan, İngiliz-Boer, Rus-Japon, İtalyan-Türk savaşları gibi. Hepsine de çokça jingoizm (aşırı milliyetçilik) eşlik ediyordu. Sadece tek bir örnek olayı, Amerikan propagandacı dergisi The Navy'yi zikredersek, 1914 Ocak sayısında bir ricada bulunuyordu bu dergi: Bayrağı hep dalgalandırın. Dergi, edebî inceliği bir tarafa bırakıp vatansever bir coşku gösterisiyle, "Daha birkaç yıl öncesinde" diyordu, "kruvazörlerimiz Monroe Doktrini'ni Pasifik denizlerinin yüreğine gömerken ve Filipinler'de, Hâkim Irk'ın tarih sahnesinden mi silineceğinin, yoksa nihaî egemenliğine mi erişeceğinin belli olacağı dünya çapında bir savaşı netice verebilecek bir savaşa girerken, Bayrak

kruvazörlerimizin silahlarının üstündeki dumanın içinde parlardı... Bugün ise Bayrak hür tacirlerimizin direğinden dalgalanarak, bir başka gücün (Japonya'nın) dışarıdan destek görerek yapılan gemilerine meydan okuyor ve onları ticaret ve imparatorluk savaşında yeniyor, çünkü bizim buharlı kalyonlarımızın güvertelerinde gezen adamlar, esas itibariyle, rakip gemilerin tatlı dilli ustalarından daha başarılıdır... Bizim (tüccarlarımız) sularda bir yol açtılar... Tâ ki bir gün asker taşıyan gemilerimiz ve dretnotlarımızla onları izleyebilelim, işte o gün arkadan gelenlere yolu gösterenler için gurur ve şükran duyacağız. Bayrak'a şapkalarımızı çıkaralım!" Dünya çapında savaş, bu makalenin yayınlanmasından altı ay geçmeden çıktı ve bir nesil bile geçmeden de Japonların Pearl Harbor'a saldırması ABD'yi II. Dünya Savaşının içine sürükledi.

Şurası dikkat çekici ki, 1878'den 1914'e kadarki kırk yılda Avrupa materyalizmi, Asya ve Afrika üzerinde, Hıristiyanlık'tan, yani Avrupa'nın geleneksel din ve medeniyetinin manevî veçhesinden çok daha fazla etki gösterdi. Evet, Katolik olsun, Protestan olsun, Hıristiyan misyonları o dönemde hiç görülmemiş şekilde yayıldılar ve çoğaldılar; ayrıca Afrika'da, Hindistan'da ve Doğu Asya'da çok sayıda insanı Hıristiyanlığa sokarak okulların, hastanelerin ve tıbbî bakımın sağlanmasında değerli bir hizmet gördüler. Ancak, onların vesile olmalarıyla dinlerini değiştirenler, yerli nüfusun küçük bir kısmını teşkil ediyordu ve pek çok Hıristiyan misyoneri gelmiş oldukları yabancı ortama kendilerini uydurmaktan ziyade Avrupaî veya Amerikan ortamı yansıtıyorlardı. Üstelik "putperest" ve "geri kalmış" topraklardaki birçok Avrupalı tacir, asker ya da idarecinin davranışları Hıristiyan misyonerlerine yardım etmekten çok engel teşkil ediyordu.

Tarihî Hıristiyanlığın dışındaki bölge ve ülkelerin cüz'î bir kısmının Hıristiyanlığı kabul etmiş olmasına ve inatla geleneksel yerli dinlerine, meselâ Hinduizm'e, Konfüçyusçuluk'a, Budizm'e, Şintoizm'e, İslâmiyet'e veya Afrika kabilelerinde olduğu gibi ilkel animizm biçimlerine sarılmaya meyletmesine rağmen, Avrupa ve Amerika'nın millî emperyaliz-

minden, diğer pek çok şekilde ve genişlemesine, etkilendi. Önde gelen ve en önemli örnek Japonya'ydı. 1860'ların başlarında, Amerikan savaş gemileri bu ülkeye Batıyla temas ve ticaret yolunu açtığında, Japonya dâhilî bir dönüş geçirerek Avrupa medeniyetinin sınaî, teknik, maddî ve askerî yönlerini ve dönemin yoğun milliyetçiliğini benimsedi. Japonya, böylece, yalnızca millî bağımsızlığını kazanmakla kalmayıp, 1890'larda karakteristik biçimde Avrupalı millî emperyalizm oyununa girmeyi ve Avrupa'daki altı ülke ile Amerika'daki ABD'nin yanında büyük güçler safına katılmayı başardı.

Milliyetçilik, sürekli genişleyen bir pazarın yanında, önemli bir Avrupa ihraç malıydı. Hindistan'da, Çin'de, Mısır'da ve diğer yerlerdeki önde gelen yerli halklar oradaki Avrupalılar —memurlar, tacirler, misyonerler, öğretmenler— sayesinde ve daha da fazlasıyla İngiltere, Fransa, Almanya veya ABD'deki üniversite ve kolejlere gitmeleriyle milliyetçiliği özümsediler. Yerli entellektüeller, kendileri milliyetçi iştiyakla doldukça, bunu kitlelere de ulaştırdılar. Gerek Hindu millî önderi ve Hindistan yerlilerinin kahramanı Mohandas Gandi ve gerekse günümüz Pakistan'ının müslüman kurucusu ve babası Muhammed Ali Cinnah, 1914'den önce İngiltere'de hukuk eğitimi görmüş ve baroya kabul edilmişlerdi. Yine, saygın Çinli milliyetçi Dr. Sun Yat-sen, ilk eğitimini Hawai'de, tıp eğitimini ise İngiliz Hong Kong'unda almıştı. "Siyah Afrika"nın dört bir yanında yeni kurulan millî devletlerin yerli liderleri de aynı şekilde Avrupa veya Amerikan okullarının ürünleridir.

Böylece, 1870'lerden 1910'a kadar Avrupalı (ve Amerikan) milliyetçiliğinin boy verişini işaretleyen yeni emperyalizm, zamanla, her tarafta teb'a halklar arasında milliyetçi tepkileri meyve verdi. Sonuçlar 1920'den sonra son derece tebarüz etti ve II. Dünya Savaşından sonra da en meş'um halini aldı.[3]

3. Konuya ışık tutucu malzemeler Bruce T. McCully'nin *English Education and Origins of Indian Nationalism* ve Cyrus H. Peake'in *Nationalism and Education in China* isimli eserlerinden sağlanmıştır. Rupert Emerson'un *From Empire to Nation* (1960) isimli eserinde, bilhassa s. 197-209, bu önemli konunun daha etraflı ele alınışına bakınız.

3. Dinî Azınlıklara Karşı Hoşgörüsüzlük

Yeni millî emperyalizmle aynı dönemde, çok yönlü bir milliyetçi hoşgörüsüzlük başgösterdi. Bunun arkasında, millî güç ve kudret peşindeki ateşli vatanseverlerin gayreti ve bir millet içinde ihtilafa ve bölünmeye hoşgörü gösterilmesinin o milleti ölümcül biçimde zayıflatacağına olan inançları yatıyordu. Bu nedenle, bir ülkenin bütün insanları eğitimden geçirilmeli, çoğunluktaki veya hâkim durumdaki milliyetin özelliklerine ve inançlarına uymaya yükümlü olmalıydılar. Uymayan azınlıklardan şüphe duyuluyordu; onlar mutlaka gerekli oranda millî vatanseverlikten mahrumdu ve bu yüzden de büsbütün hain muamelesi değilse bile aşağı, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye hak kazanmışlardı.

Şüphe ve zorlama hedefi olan azınlıklar arasında dinî azınlıklar sayılabilir. Katolikliğin millî bir gelenek ve devlet dini olduğu İspanya'da, İtalya'da ve Latin Amerika'nın çoğu kısmında, fertler agnostik ve ruhban sınıfına muhalif olabilir ve isterse kutsal Takdis Ayini'ne neredeyse hiç gitmeyebilirdi, ama muhtemelen Protestanlığa geçmez ve "yabancı", "gayrımillî" bir dinin getirdiği lekeye, sosyal ve hukukî engellere maruz kalmazdı.

Katoliklerin azınlıkta kaldığı yerlerde, hatta ruhban sınıfı muhalifi milliyetçilerin sayıca çok ve faal oldukları geleneksel Katolik ülkelerinde ise Katolik Kilisesi bir hücum hedefiydi. Buna rağmen, Katoliklik, gerek Protestanlıktan, gerek Doğu Ortodoksluğundan daha fazla milliyet-üstü (supranational) bir Hıristiyanlık biçimiydi. Milliyetle ilişiği olmayan papanın yönetiminde örgütleniyor ve disiplin altına giriyordu. Dili, milletlerarası resmî bir dil olan Latince'ydi. Okullar, üniversiteler, seminerler ve Roman kolejlerinden oluşan tamamen kendine ait bir eğitim sistemine sahipti. İnanç ve maneviyat konularında kesin ve belirli tavırlar alma alışkanlığı vardı. Giderek yoğunlaşan milliyetçilik çağında, Katoliklerin sadakatlerini milletle kilise arasında; son adımda da papa ile millî devlet arasında bölmekle suçlanmış olmasına pek az kişi şaşırmakta-

dır. Papa IX. Pius'un, 1864'de çıkan Günahların Hülasası isimli kitabında "ilerleme, liberalizm ve modern medeniyet"i açıkça kınamasıyla ve bir de 1870'deki Vatikan Konsülünde papanın yanılmazlığının kabul edilmesiyle, Protestanlar ve liberaller ve hararetli milliyetçiler (daha sonra anlaşıldığı üzere, tamamen gereksiz yere) büyük korkuya kapıldılar.

Almanya'da, Bismarck 1870'lerde ve 1880'lerin bir kısmında süren Millî Liberal ve Radikal partilerin Katolik Kilisesine karşı açtıkları sözde *Kulturkampf*'a ("medeniyet savaşı"na) destek verdi. Papalıkla ilişkiler kopartıldı, Cizvitler yasa dışı ilân edildi, papazlık için Almanya'daki laik okullarda okuma şartı getirildi ve buna uymayanlar para ve hapis cezasına çarptırıldı. Bir vakit, bütün Alman Katolik piskoposları ya hapishanede ya da sürgündeydi ve 1300'ün üzerinde kilisede Katolik ibadetine son verildi. Ancak, meşhur Merkez partisinin örgütlediği ve Bismarck'ın siyasetlerine muhalif çeşitli kesimlerin desteklediği Katolik halkın inatçı direnişi *Kulturkampf*'ı durdurdu. Buna rağmen, sonuç barış değil, ateşkes niteliğindeydi. I. Dünya Savaşından sonrasına dek bazı Katolik aleyhtarı tedbirler resmî olarak yürürlükte kaldı; daha sonra da çılgın Hitler ve onun gözü dönmüş Nazi'leri tarafından Katolik (ve aynı zamanda Protestan) aleyhtarı faaliyetler yeniden başladı. Başka yerlerde olduğu gibi, burada da Katoliklerin savunması kindar bir şekilde "siyasî Katoliklik" diye etiketlendirildi.

Fransa'nın cumhuriyetçi yönetimi, 1879'dan 1914'e kadar, Katolik Kilisesinin tarihî fonksiyonları ve hürriyetlerinin üzerine ağır ağır saldırdı.[4] Devlet okullarındaki dinî eğitimi kaldırdı ve kilise okullarını da ciddi biçimde engelledi. Cizvit ve diğer dinî tarikatları ve cemaatları yasaklayarak ülkeden çıkardı. 1905'de, Napolyon'un Papa'yla yapmış olduğu konkordat'ı feshetti, din adamlarından parasal desteğini çekti ve kilisenin bütün mallarını devlete verdi. Bu tedbirlerin destekçilerinden bazıları bunları siyasî sebeplerle, diğerleri entellektüel

4. 1877'den 1889'a kadarki on yılın sağduyulu bir incelemesi, Evelyn M. Acomb'un *Laic Legislation in France* isimli eserinde bulunabilir.

veya kültürel amaçlarla, daha başkaları ise sosyal veya ekonomik maksatlarla gerekli görüyordu. Bu tedbirlerin önde gelen taraftarları gerçek vatanseverler ve milliyetçilerdi: Gambetta, Ferry, Brisson, Combes, Viviani, Clemenceau gibi.

Diğer geleneksel Katolik ülkelerinde, benzer din adamlarının aleyhinde milliyetçi hareketler ortaya çıkmıştı. Fransa'da, İtalya'da, İspanya'da, Portekiz'de, Avusturya'da ve Latin Amerika cumhuriyetlerinde olduğu gibi kimi zaman az kimi zaman çok, Katolik Kilisesine hücum edildi. Pek çok durumda, bu hücumların kilise ehlinin mantıksız uzlaşmazlığı veya aşırı tutuculuğuyla büyüdüğü, şüpheye pek imkân bırakmıyor. Bunun büyük ölçüde yükselen milliyetçiliğin hem sebebi, hem de sonucu olduğuna ise hiç şüphe yok. Elbette, isimde "Katolik ülkeleri"nin çoğunda, Katoliklik tamamen silinmesi çok zor bir millî gelenek olduğundan, bazı taraftarları, onu kendi milliyetçilik markalarıyla aynileştirmeye ve tarafgirane siyasetlerine alet etmeye çalıştılar. Doğu Ortodoksluğunun devletin dini ve millî din olduğu Çarlık Rusya'sında Katoliklik ve Protestanlığa yabancı, "Polonyalı" ve "Alman;" "Batı" liberalizminin ve demokrasisinin maskeleri gözüyle bakıldı ve onlara karşı bir dizi ayrımcı ve baskıcı hüküm çıkarıldı.

İngilizce konuşulan ülkelerde, Katoliklik aleyhtarlığı yaygın milliyetçilik türünün bariz bir dayanak noktası olarak kaldı. Bu aleyhtarlık derin ve yaygın bir popüler duyguyu temsil ediyordu: Katolikler, "bölünmüş bağlılık"larıyla, tam anlamıyla sadık vatandaşlar olamazlar. Bu duygu, millî vatanseverlik adına, profesyonel kışkırtıcılar ve siyaset yazarlarınca ve Amerika'da bir örgüt silsilesi —"Hiçbir Şey Bilinmez Partisi," "Amerikan Korumacı Derneği," "Ku Klux Klan," "Protestanlar ve Diğerleri Birliği" vd.— tarafından desteklendi ve propagandası yapıldı. Aslında, Britanya'daki ve ABD'deki Katolik azınlık, medenî yükümlülüklerin ifasında veya millî sadakatin beyanında diğer yurttaşlarından geride kalmadı; milletlerinin girdiği savaşlarda en azından sayılarıyla orantılı olarak can ve mal kaybettiler. Yine de, İngilizler,

hükümranlıklarının ve bakanlarından bazılarının "inançlı Protestan" olması gerektiğine dair kanunî hükmün korunmasının önemli olduğunu düşünüyordu, aynı şekilde Amerikalıların çoğunluğundan Katolik bir Başkan seçilmesine karşı olmaları beklenebilirdi.

4. "Irkî" Azınlıklara, Bilhassa Yahudilere Hoşgörüsüzlük

1870'den sonraki dönemde, milliyetçi hoşgörüsüzlük yalnızca dinî değil, aynı zamanda ırkî nitelikteydi. İlk milliyetçiler, "ırk" kelimesini, bilimsel isabetlilik göstermeden kaypak bir biçimde, sık sık kullanmışlardı. Friedrich Schlegel'in ondokuzuncu yüzyılın başlarında diller sayısınca ırklar bulunduğu şeklindeki hükmü verdiğinden beri, Alman ırkından, Fransız ırkından, Slav ırkından, Kelt ırkından, Anglo-Sakson ırkından vd. söz etmek moda olmuştu. Çoğu kişi için, bu, ırkın milliyetle eş-anlamlı beylik kullanımından başka birşey değildi.

"Sosyal Darwinizm" modasıyla, yani Darwin'in "varlık mücadelesi ve en sağlıklının hayatta kalması"na ilişkin biyolojik doktrininin beşerî meselelere de teşmil edilmesi ve 1860'larda, 1870'lerdeki millî mücadelelere uygulanmasıyla, ırkçılık yeni ve daha meş'um bir anlam kazandı. Peki, bir milleti sıhhatli yapan neydi? Darwin'in tamamlayıcı nitelikteki "kazanılmış özelliklerin kalıtımı" anlayışından ilham alan bazı bilim adamları, sözde-bilim adamları —ve milliyetçiler— bunun "kan", "soyaçekim" ve "ırk" olduğunu söylediler.

Farklı insan ırklarının birbirinden nerede ayrıldığı ve hangisinin "hayatta kalmak için sağlıklı" olduğunun anlaşılması problemi, iki yöntemin birleştirilmesiyle çözülmüş gibi görünüyordu. Bu yöntemlerden ilki, zihnî ve manevî özelliklerine göre ırkları üstün ve aşağı ırklar diye ayırmak, sonra da bir insanın davranışlarını ve zekâsını ölçerek onun hangi ırka mensup olduğunu bulmak şeklindeydi. Diğer yöntem ise ırkları fizikî görünümlerine göre ayırıyordu. Görünüşe göre, bu yön-

temlerin bileşimi, yakın zaman önce Fransızlar karşısında zafer kazanan Almanların nev-i şahsına münhasır bir cesur ve üstün ırka mensup olduğunu, "bilimsel olarak" teyid ediyordu. Dolayısıyla, enerji ve cesaret gibi "Alman" vasıfları sergileyen birisi bu ırktandı; tersinden yola çıkıldığında da yaygın Kuzey Alman fizikî görünümünde, yani uzun boylu, sarışın, mavi gözlü ve uzun kafalı birisi de üstün cesaret ve zekâ vasıflarına sahipti. Bu, Alman milliyetçiliğini teyid ediyor ve ona olan güveni tazeliyordu. Bu görüşe, aralarında müzisyen Richard Wagner, ekonomist Adolf Wagner ve saray vaizi Adolf Stöcker gibi fanatik havariler canla başla sarıldı. Adolf Stöcker (ki Adolf ismi bir kez daha hatırlanacaktır!) kendinden geçercesine şunları beyan ediyordu: "Her Alman'ın damarlarında Alman kanı akar ve ruh kanın içindedir. Bir kişi, sadece ortak insan kardeşiyle değil de bir Alman kardeşiyle karşılaştığında, ona karşı, Alman kardeşlere mahsus bir his duyar. Kuşlar gibi halkların da farklı farklı türleri vardır."[5]

Alman ırkçılığının tam tarifi haline getirilen Aryen efsanesi Alman imparatorluğunun dışında da kabul gördü ve anlatıldı. Meselâ, Fransa'da, sınıfının Alman kökeninden gurur duyan ve ülkesindeki "aşağı" ırkların düzeyine düşmekten ve onların yozlaştırıcı etkisinden korkan bir aristokrat, Comte de Gobineau; keza, son derece inatçı ve laf kalabalığı yapan "sosyal psikolog" Gustave Le Bon, bu efsaneyi ayrıntılı biçimde şerhettiler. Habsburg Avusturya imparatorluğunda, Georg von Schönerer, 1) "üstün" Alman nüfusunu Hohenzollern Alman imparatorluğuyla birleştirmek, 2) Katolik Kilisesi'yle bağların koparılarak bir Alman —ve kahramanca— "ırkî Hıristiyanlığının" benimsenmesi amacı taşıyan bir hareketin başını çekti. Şurası dikkate şayandır ki, Schönerer'in hareketinden[6] en fazla etkilenen Avusturya bölgesi, delikanlılığı Wagner'in milliyetçi müziği, Stöcker'in ırkçı demagoglu-

5. Dietrich von Oertzen, Adolf Stöcker, *Lebensbild un Zeitgeschichte* (1912), s. 260-261. "Irkçılığı" yerden yere vuran bir eleştiri için, bkz. Jacques Barzun'un *Race, a Study in Modern Superstition* (1937).

6. Schönerer ve Hitler'in ilk entellektüel çevresi için, bkz. William A. Jenks, *Vienna and the Young Hitler* (1960).

ğuna tutkulu bir sevgiyle geçen ve zarif Kaiserlied yerine heyecanlı Deutschland über Alles'i söylediği için okulda cezalandırılan Adolf Hitler'in, 1889'da doğmuş olduğu ve sonraları ünlü olan yerdi.

Muhtemelen Anglo-Sakson soyundan gelen İngiliz ve Amerikan halkçıları, kendi ülkelerinin büyüklüğünü, bu nesebe —yani üstün Aryen ve Germen ırkına— bağlıyorlardı. Sir John Seeley, Expansion of England (İngiltere'nin Yayılışı) (1883) isimli eserinde İngiliz İmparatorluğunun Anglo-Sakson üstünlüğünün tecessüm etmiş hali olduğunu ilan ediyordu. Ona ve birçok emperyalist yoldaşına göre, İngiltere'nin —siyasette, ticarette, sanayide, maneviyatta ve aynı zamanda deniz kuvvetlerinde ve sömürgecilikte— büyüklüğünün asıl itici gücü "Anglo-Sakson ırkı"ydı. Peki, ABD'nin giderek büyüyen gücü ve yayılmacı faaliyetleri nasıl izah edilebilirdi? 1885'de, New England'lı bir din adamı "Şayet yanılmıyorsam," diye açıklıyordu, "Bu güçlü ırk Meksika'ya, Orta ve Güney Amerika'ya, çevresindeki adalara, Afrika'ya ve ötesine dek ilerleyecek. Irkların bu rekabetinin meyvesinin 'en sağlıklının hayatta kalması' olacağından kim şüphe edebilir?"[7]

Irkçılık, yahudi aleyhtarı önyargıya yeni bir enerji ve yön kazandırdı. Yahudilere nefret duyulması ve ayrımcı davranılması uzun zamandır mevcuttu. Bulundukları yer neresi olursa olsun, içine kapanıklığını ve çoğunluğunkinden farklı pek çok gelenek ve âdetini koruyan bir azınlıktı yahudiler. Hıristiyanlar, onların dinî inatçılığını; çiftçiler, şehirli zihniyetlerini; muhafazakârlar, liberallere veya Marksistlere katılmalarını sevmemeye eğilimliydi. Ondokuzuncu yüzyılın ilk 60-70 yılında ve ırkçılığın yükselişine dek, en azından batı ve orta Avrupa'da yahudi aleyhtarı ayrımcılık ve önyargılar azalmıştı. Sonrasında, yahudi aleyhtarı duygu, anti-Semitizm

7. Josiah Strong, *Our Country, Its Possible Future and Its Present Crisis*. Ayrıca, bkz. E. N. Saveth'in aydınlatıcı bir denemesi, "Race and Nationalism in American Historiography: the Late 19th Century," (Amerikan Tarih yazımında Irk ve Milliyetçilik: 19. Yüzyılın Sonları,) *Political Science Quarterly*, LIV, 421-441 (Eylül, 1939).

(Sâmi aleyhtarlığı) şeklinde aklîleştirildi ve keskinleştirildi. Artık, yahudilerin bir Sâmi ırkına mensup oldukları, çünkü atalarının konuştuğu İbranice'nin bir Sâmi dili olduğu, Sâmi ırkının da ancak Aryen ırkından farklı ve ona zıt fizikî, zihnî ve manevî özellikleri aktarabileceği iddia ediliyordu. Dolayısıyla, yahudi alışkanlıklarının değiştirilmesi ümidi yoktu ve Aryen milletlerini Sâmi azınlıkların alçaltıcı etkisinden korumak için hiçbir sebep kalmamıştı. Adolf Stöcker'in dediği gibi, "Yahudiler millet içinde millet, devlet içinde devlet, ırk içinde ırktır. Diğer bütün göçmenler içinde yaşadıkları milletle eninde sonunda kaynaşmışlar, ama Yahudiler kaynaşmamıştır. Sürekli güttükleri Sâmicilikleri, katı ayin sistemleri ve Hıristiyanlığa düşmanlıkları doğrudan doğruya Alman ruhuyla ters düşmektedir."[8]

Stöcker, Adolf Wagner'in de yardımıyla, 1887'de Almanya'da açıkça Sâmi aleyhtarı bir parti örgütledi; bu parti 1890 seçiminde 47.500, sekiz sene sonraki seçimde ise 285.000 oy aldı. Avusturya'da, 1880'lerin başlarında Schönerer'in kurduğu Alman Milliyetçi Partisi Katolik aleyhtarı olduğu kadar fanatikçe Sâmi aleyhtarıydı. İngiltere'den de Richard Wagner'in kızıyla evlenip Almanya'ya yerleşen ve yazıları son derece ırkçı ve Sâmi aleyhtarı olan, bir İngiliz amiralinin oğlu Houston Stewart Chamberlain çıktı.[9] Fransa'da, Sâmi aleyhtarlığını, 1880'ler ve 1890'lar boyunca kitaplarda, broşürlerde, gazete yazılarında canla başla Edouard Drumont va'zetti; Sâmi aleyhtarlığı, General Boulanger'in desteklediği milliyetçi hareketin bir parçası ve meş'um "Dreyfus Davası"nda merkezî bir unsurdu.

Rusya'da, III. Çar Aleksandr (1881-1894), Sâmi aleyhtarı kışkırtmaların sonucunda, yahudilerin aleyhinde bir dizi baskıcı hükümler çıkardı. Daha da kötüsü, Çarın tutumundan cesaret alan pek çok devlet memuru, yahudi aleyhtarı kışkırt-

8. Dietrich von Oertzen, Adolf Stöcker, s. 151.
9. 1899'da Almancası, 1910'da ise İngilizce tercümesi yayınlanan *Foundations of the Nineteenth Century* (Ondokuzuncu Yüzyılın Temelleri) isimli eserinde özetlenmektedir.

maları serbest bıraktılar; yağma, yakma ve katliamı beraberinde getiren bu Yahudi kıyımlarını, yönetmedilerse bile, hoşgördüler. Sadece 1891 yılında, 300.000 Yahudi Rusya imparatorluğundan kaçtı; bu, ABD'ye akan büyük Yahudi dalgasının başlangıcı oldu.

5. Etnik Azınlıklara Yönelik Hoşgörüsüzlük

Katolik Hıristiyanlık gibi milliyet-üstü bir dine ve Yahudiler gibi güya ırkî bir gruplaşmaya karşı milliyetçi bir hoşgörüsüzlük gösterilmişse de, bu tavrın başta gelen hedefi aslında etnik azınlıklardı. Unutmamalıyız ki, Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa haritasının milliyet esasına göre yeniden çizilmesinde ve birleşmiş millî devletlerin kurulmasında ilerleme sağlanmasına rağmen, henüz hiçbir Avrupa devleti tek bir milliyeti ne kucaklıyor, ne de tek bir milliyetle sınırlı kalıyordu. Pek çok Alman hâlâ Alman imparatorluğunun dışında (başta Avusturya, İsviçre ve Rusya'nın Baltık eyaletlerinde) kalıyor, imparatorluk içinde ise Polonyalılar, Danimarkalılar ve Fransızca konuşan Lorraine'liler bulunuyordu. İtalya "irredenta"larından(*) mahrumdu; keza, diğer Balkan devletlerinin hepsi de. Belçika çifte dilli, İsviçre üç dilliydi. İspanya'da Katalanlar, Basklar ve Kastilyalılar; Fransa'da ise bir dizi "satıh altına inmiş" ve "unutulmuş" halklar mevcuttu. İrlandalılar, İskoçlar ve Galliler, "Birleşik Krallık"ta İngilizlere katılmışlardı. Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı imparatorlukları sırasıyla Almanlar, Macarlar, Ruslar ve Türklerin egemenliğinde olmasına rağmen, herşeyiyle millî devletler değil; çok dilli imparatorluk devletleriydi.

Siyasî alanda, kısmen millîleştirilmiş Avrupa ile tamamen millîleştirilmiş Avrupa arasındaki bu duraksama, "devlet"in geçmişte görülmemiş fonksiyon ve yetkiler kazandığı sıralar

(*) Irredenta: Özelde, İtalyanca konuştukları halde, İtalya'nın egemenliğinde olmayan bölgeler. Genelde, tarihî ve etnik açıdan bir siyasî birimle ilişkili olmasına rağmen, başka bir siyasî kontrolün altında bulunan toprak parçası. (ç.n.)

meydana geldi. Bu, aynı zamanda cebrilik, ırkçılık ve denizaşırı emperyalizmin, egemen ve "başarılı" milletleri, kendilerinin üstün olduklarına; "aşağı" halkların ayrı devletler için kışkırtılmasını engellemelerinin ve onları mevcut devletin yüksek medeniyete ulaştırıcı vesayeti altında tutmalarının görevleri olduğuna inandırdığı dönemdi. Bir başka ifadeyle, raison d'état (devletin sebebi), milliyet prensibinin kazanılmasına bağlıydı. "Millî kendi-tayin" "üstün halklarca tayin"e yol açtı. Milliyetçilik yalnızca denizaşırı yerlerde değil, Avrupa (ve Amerika) dâhilinde de emperyalistleşti.

Farklı ülkelerde farklı farklı şiddette olmasına rağmen, etnik azınlıklara karşı hoşgörüsüzlük Avrupa'da yaygınlaştı. İskandinavya'da, İsveç rejimi son derece diş bileyerek Norveç ayrılıkçılığını kabul etti. İspanya'da, gerek muhafazakâr gerekse liberal devlet adamları Katalanların ve Baskların muhtariyetçi hareketleriyle çarpıştılar. Üçüncü Fransız Cumhuriyeti Bretonlardan, Provençallardan ya da Felemenklerden, herhangi bir "bölgecilik" noktasında hoşnutsuzdu veyahut bunların (patois diye küçümsenen) dillerinin umumî kullanımına karşı sert ve hoşgörüsüzdü. Belçika nüfusunun Fransızca konuşan yarısı, Flaman dilini konuşan diğer yarısını Fransızlaştırmaya çabalıyordu. Balkanlarda, sui generis (nev-i şahsına münhasır) bir şekilde, Bulgar, Sırp ve Yunan milliyetçi çeteleri, Makedonya köylülerinin sadakatini kazanmak için rekabete girerek, kendi hükümetlerinin de tasvibiyle, sık sık çapulculuk ve cinayet işliyorlardı.

Genellikle kıt'adaki "mazlum" halklara ve onların muhtariyet haklarına yakınlık duyan İngilizler, İrlanda'da bu türden bir hakkın verilmesine hemen hiç iltifat etmiyorlardı. İrlandalıları aşağı, hafifmeşrep, basiretsiz, kavgacı, geri kalmış, Katolik sayıyorlar ve çıkardıkları isyanların, 1860'ların sonlarındaki Fenian olaylarında ve 1880'lerin başlarındaki Phoenix Park cinayetlerinde olduğu gibi, bastırılması gerektiğine inanıyorlardı. Öte yandan, İrlanda'da, Ulster'de, Britanya'ya ve imparatorluğa nezihçe sadık kalan ve kesinlikle bâtıl itikatlı

köylü çoğunluğun ellerine terkedilmemesi gereken "ileri" bir Protestan grup vardı. İngiliz Parlamentosu İrlanda'da bazı sosyal ve ekonomik reformlara tedricen razı oldu; fakat 1886 ve 1893 yıllarında sınırlı yönetime (home rule)(*) ilişkin kanun tekliflerini reddetti, 1914'deki üçüncü bir teklifi de sürüncemede bıraktı.

1886'da, tam da Büyük Britanya'nın İrlandalılara "sınırlı yönetim" hakkını tanımadığı günlerde, Prusya parlamentosu Bismarck'tan üç milyon Polonyalı teb'anın "Almanlaştırılması"na hız kazandırmasını istiyorlardı. Bismarck, bu isteğe ikili bir siyaset izleyerek seve seve uydu: orduda veya devlet dairelerinde çalışan Polonyalıya "evlerinden uzaktaki Alman eyaletlerine atanarak, Alman medeniyetinin nimetlerinden faydalanma fırsatı verilecektir" ve bütün Polonyalılara ait bütün topraklar satın alınarak "Alman kalacaklarını ve en önemlisi Alman kadınlarıyla evleneceklerini" taahhüt eden Alman çiftçilere dağıtılacaktır. Bismarck'ın 1890'da görevden çekilmesi Polonyalıların aleyhinde yasa çıkarılmasını, ancak geçici bir süre, kesintiye uğrattı. Bir grup ateşli Alman milliyetçisinin ("HKT") propaganda faaliyetleriyle, bu yasalar yenilendi ve 1900'den I. Dünya Savaşına kadar, genişletildi.[10] Schleswig'deki Danimarkalılara ve Alsace-Lorraine'deki Fransız nüfusuna karşı da "Almanlaştırma" uygulandı. Alsace-Lorraine uygulamada askerî yönetim altında kaldı; okullarda Fransızca kaldırıldı ve bütün muhtariyetçi protestolar sindirildi.

Benzer bir süreç, "Ruslaştırma"ydı. Slavperver milliyetçilerin formüle ve popülarize ettiği üzere, Ruslaştırmanın hedefi "tek kanun" (Çar'ınki), tek dil (Büyük Rusça), tek dindi (Rus Ortodoksluğu)." Bu süreç, 1863'deki Polonyalı ayaklanmasının ezilmesinin bir sonucu olarak önemli bir şekilde başladı ve 1880'lerde III. Aleksandr'ın yönetiminde ileri safhası-

(*) Home-rule: Bağımlı bir siyasî birimin (bölge, vilayet, belediye gibi) dahilî meselelerinde kendi başına karar alıp uygulaması veya sınırlı bir muhtariyete sahip olması. (ç.n.)

10. Ayrıntılar için, bkz. Richard W. Tims'in ışık tutucu eseri, *Germanizing Prussian Poland*, the HKT Society.

na ulaştı. Özerk bir Polonya'ya benzeyen her türlü durum yok edildi ve daha önce kendi ülkelerinde yaşayan Polonyalılar devlet bürolarında çalışmaktan alıkonuldular; okullarda ve mahkemelerde Rusça kullanmaya zorlandılar; ayrıca, Ruslardan başkasına arazi satmaktan menedildiler. Beyaz Rusya ve Litvanya'daki Katolik halk evliliklerini ve çocuklarını tasdik ettirmek için Ortodoks Kilisesi'ne başvurmaya zorlandı. Ukrayna'da, yerli dile lehçe muamelesi yapılarak yayınlarda, günlük konuşmalarda ve şarkılarda yasaklandı. Baltık eyaletlerinde, Rusça resmî dil kabul edildi; Protestan çoğunluğun Ortodoks mercilerin izni olmadan kilise inşa etmesi yasaklandı; Almanca yer isimleri Rusça'yla değiştirildi. Finlandiya dahi Çar II. Nikola tarafından seleflerinin teminat altına aldığı ve genelde saygı gösterdiği muhtariyetten mahrum edildi. Dönemin yahudi aleyhtarı haşin kanunları da aynı "Ruslaştırma"nın bir parçasıydı.

Teb'a halklar, bilhassa Polonyalılar ve Çekler, Prusya'nın kendi Polonyalılarına yönelttiği türden sürekli bir "Almanlaştırma"ya rıza göstermeyecek kadar çok sayıda ve iyi örgütlenmiş oldukları halde; Habsburg imparatorluğunun Avusturya yarısında, Alman milliyetçileri geleneksel Alman hegemonyasının sürdürülmesinin şampiyonluğunu yaptılar. Diğer taraftan, imparatorluğun Macaristan yarısı, tarihî olarak hâkim milliyetin (ki, bu, ülkenin toplam nüfusu içinde bir azınlıktı) cebrî "Macarlaştırma"sına maruz kaldı. Daha önceleri Hırvatlara tanınan muhtariyet keskin biçimde kaldırılarak Sırpların, Slovakların ve Romenlerin yaşadığı bölgeler de dâhil olmak üzere okullarda ve mahkemelerde Macarca mecburî hale getirildi.

Aynı sıralar, ABD'de, heyecan verici ve hızlı "eritme potası"nda, çeşit çeşit Avrupalı soylardan tek ve üstün bir milliyet kurmak için "Amerikanlaştırma" şiddetle uygulamaya konuldu. Yine, yirminci yüzyılın başlarında, Osmanlı imparatorluğunda "Türkleştirme" ortaya çıktı ve tahribata yol açtı. Bu konuya sonraki kısımda tekrar döneceğiz.

6. Teb'a Halkların Milliyetçi Tepkisi

Az önce bahsi geçen baskıcı tedbirlerle, Avrupa'da teb'a halklar arasındaki milliyetçilik azaltılmış veya durdurulmuş olmadı. Aksine uyarıldı ve şiddetlendirildi. İspanya'da, Basklar ve Katalanlar 1870'lerdeki iç savaşta (ve yine, daha da şiddetli biçimde, 1930'lardaki iç savaşta) millî muhtariyet için savaştılar. 1870'lerin sonlarında, Fransa'daki Provence, Languedoc ve Aquitaine bölgelerinde Provençal edebiyatının dirilişi için yapılan propaganda genişletildi; 1890'larda ise bu propaganda "federal hale gelmiş bir Fransa içinde Provençal muhtariyeti" talebiyle siyasîleşti. Sözkonusu talep, insan sayısından ziyade çene kuvvetine sahip olan ve baş sadakati kesinlikle Fransa'ya duyan diğer bölgecilik —Breton, Flaman, Korsika ve Bask— taraftarlarınca da dile getirildi. Belçika'da Flaman milliyetçiliği 1880'lerde kültürel alandan siyasî alana, entellektüellerden de kuzeyli ve batılı kitlelere geçti; sonunda Brüksel'deki parlamento, Flaman dilini Fransızca'yla eşit tutarak resmî devlet dili yapmaya mecbur kaldı.

Parnell'in, bütün İrlandalı üyelerin beşte dördünü alarak İngiliz Avam Kamarası'na giren Milliyetçi bir partiyi örgütlemesiyle ve Michael Davitt'in tarım reformları uğrunda İrlandalı köylülerin büyük kısmını üyesi yapan Toprak Birliği'ni kurmasıyla, İrlanda milliyetçiliği 1870'de yeni bir safhaya girdi. Ne Toprak Birliği, ne de Milliyetçi siyasetçiler alışılagelmiş kadife eldiven, yani yumuşaklık siyasetini izlemediler. Biri, yolsuzluk yapan toprak ağalarına karşı şiddet eylemlerini kışkırtırken, diğeri konuşmacıları soru yağmuruna tutarak, prosedürü engelleyerek ve mürekkep hokkalarını fırlatarak İngiliz Parlamentosunu canından bezdirdi. Milliyetçi Parti İrlanda için "muhtariyet" kazanamadı ise de bazı toprak reformları hazırlanıyordu. Yine de bu başarısızlık diğer milliyetçi faaliyetleri kışkırttı. 1890'larda, tarihî ve millî Gal dilinin korunması ve ıslahı amacıyla, Douglas Hyde tarafından Gal Birliği kuruldu; Dublin'de İrlandaca oyunların oynandığı ünlü Abbey Tiyatrosu açıldı; Sir Horace Plunkett

millî ekonominin düzelmesi için bir kooperatif hareketi başlattı. En önemlisi, 1890'ların sonunda, Güney Afrika'dan bir gazetecinin, Arthur Griffith'in dönüşüydü. Griffith, şu ateşli inancı da beraberinde getiriyordu: İrlanda "yabancı" İngiliz Parlamentosundan muhtariyet veya başka birşey istememeli, bir *sinn fein* siyaseti izlemeli, yani tam millî devleti kurmak için yalnızca kendisine ve kendi pasif direniş güçlerine dayanmalıdır. ABD'den de bir genç Eamon De Valera geldi. Yarı-İspanyol, yarı-İrlandalı olan Valera zamanın akışı içinde Griffith'in yetenekli vekili, sonra da halefi olacaktı.

Çek milliyetçiliği İrlanda milliyetçiliğine benzer bir seyir izledi. Avusturya'nın Bohemya ve Moravya eyaletlerinde nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Çekler, 1867'de Macaristan'a tanınan millî muhtariyetin kendilerine tanınmamasından rahatsızdı. 1880'lerde ve 1890'larda, Avusturya Parlamentosunda destekledikleri partinin üyeleri, çağdaşları İrlanda milliyetçilerinin gayrınizami yöntemlerini benimsiyordu. Aslında Avusturya Parlamentosunun hali İngiliz parlamentosundan da kötüydü, çünkü Çeklerin engellemeleri diğer hoşnutsuz milletlerin —Slovenlerin, İtalyanların, Ukraynalıların ve Romenlerin— vekillerince destekleniyordu. Evrensel ve mecburî genel oyu uygulamaya sokmasıyla Avusturya'daki Alman olmayan milletlere Almanlar üzerinde üstünlük sağlayan 1907'deki demokratik seçim reformu, durumu daha da berbatlaştırdı.[11] Viyana'daki parlamentonun işleyişindeki kavgalar ve bozukluklar öyle bir noktaya vardı ki, pratikte çalışmaz hale gelen parlamentonun yerine hükümet diktatörlüğü ve sıkıyönetim geçti. Bu defa da, Avusturya imparatorluğundan veya parlamentosundan muhtariyet kazanma ümidini yitiren Çek milliyetçileri Profesör Tomas Masaryk gibi daha radikal önderler buluyor ve onları izliyorlardı. Prof. Masaryk, gerekirse savaşla ve Rusya'nın da yardımıyla, hür ve birleşik bir Çekoslovakya'nın kurulmasında Macar Slovakların ve Avusturya Çeklerinin ortak hareket etmelerini savunuyordu.

11. Bkz. William A. Jenks, *Austrian Electoral Law of 1907.*

Macaristan'daki teb'a milliyetlerin benzer tepkisi, o dönem bu kadar duyulup bilinmediyse bunun nedeni zayıf temsil edilmeleri ve bu yüzden de Budapeşte'deki demokratik olmayan mecliste diğerlerine nisbeten seslerinin kesilmesiydi. Ancak, bu demek değil ki, başlarına gelen ve Çeklerin katlandıklarından bilfiil daha baskıcı olan Macarlaştırmaya rıza gösterdiler. Tam tersine, Macaristan'daki Hırvat, Sırp, Slovak ve Romen halkları dillerine ve geleneklerine sahip çıkmaya ve aşırı liderleri benimsemeye her zamankinden daha fazla istekliydiler.

Rusya, Almanya ve Avusturya gibi üç büyük güç arasında dağılan Polonyalılar kendine özgü zor bir durum içindeydiler. Son derece vatanseverdiler ve ihtişamla yeniden dirilip birleşmiş bir Polonya devleti hemen hepsinin rüyasını süslüyordu. Ayrıldıkları nokta, bu rüyanın nasıl gerçekleştirileceği hususundaydı. Hâlihazır "Ruslaştırma" karşısında hızla küçülen bir grup Rusya'ya ve Pan-Slavcılık'a; diğer bir grup Alman güçlerine, "Almanlaştırma"nın hüküm sürdüğü Prusya Almanya'sından ziyade Avusturya'ya gözünü çevirmişti. Sayıları giderek büyüyen üçüncü grup ise bir kurtarıcının erkenden ortaya çıkacağına inanmıyor, buna karşılık nefse itimadı; Ruslar, Prusyalılar ve Avusturya Polonyalıları arasında gayretli bir dayanışmayı ve ortak millî kültürün ve ekonominin savunulmasının yanında eyalet muhtariyeti için yürütülecek kuvvetli bir kampanyayı savunuyordu.

Norveçliler de kültürel ve siyasî milliyetçilikle beslendi. Bir taraftan, edebî ve resmî dilleri olarak, yerli kırsal lehçelerin (landsmaal) az çok sun'î bir sentezini Danimarkaca konuşma dilinin (riksmaal) yerine ikame ettiler. Diğer taraftan, 1814'de daha fazla muhtariyet için zorla birleştikleri, 1905'de en sonunda onlardan ayrılarak tamamen bağımsız bir millî devlet kurmayı başardıkları, İsveç'i baskı altında tuttular.

Rus imparatorluğunda, bilhassa batı sınırlarındaki teb'a halklar, bir tür —kültürel, siyasî ya da hem kültürel hem siyasî— karşı-milliyetçiliği göstererek veya şiddetlendirerek

karşı koydular. Az önce Polonyalılardan bahsedilmişti. Polonyalılarınkine benzer bir milliyetçiliğe Finler, onlar kadar olmasa da Litvanyalılar, Letonyalılar, Ukraynalılar (Küçük Rusyalılar) ve Beyaz Rusyalılar sahipti. Bütün bu halklar 1905-1906 yılında Rusya imparatorluğunda yayılan devrimci harekete ve bu hareket içindeki devrimci liderlerle yakınlık duymaya eğilimliydiler. Hareket birçok yönden durdurulduysa da, "Ruslaştırma" hafifledi ve Finlandiya bilfiil muhtariyet kazandı. Bu bağlamda, Yahudilerin milliyetçi tepkilerini ve dönemin Sâmi aleyhtarlığını unutmamalıyız. "Irkî" karakterlerine karşı suçlamalardan canı yanan Yahudilerin çoğu şiddetli bir ırk-şuuru taşıyarak, bir anlamda ırkçılık nümunesi haline geldiler; en azından dinî ve kültürel farklılıklarını sözde etnik bir birlik içinde eritmeye meylettiler. Yine, yaşadıkları ülkelerin sadık vatansever vatandaşları olamadıkları, "yabancı" oldukları yolundaki sataşmalardan da canları yanınca, savunma veya telafi olarak bir Yahudi milliyetçiliği geliştirmeye eğilim gösterdiler.[12] 1896'da, bir Macar Yahudisi olan Theodor Herzl tam da böyle bir milliyetçilik ilke ve programıyla ortaya çıktı. Herzl, bu milliyetçiliğe "Siyonizm" adını vermişti. Ona göre Yahudiler hakikaten kendilerine mahsus bir dili, kültürü ve tarihî gelenekleri olan ayrı bir milliyetti; dolayısıyla, tercihen Filistin'de, ayrı bir devlete sahip olmaları gerekliydi. Ertesi sene, Basel'de ilk genel Siyonistler kongresi toplandı ve çok geçmeden hareket birçok ülkedeki Yahudiler arasında gayretli izleyiciler edindi.

12. Kitab-ı Mukaddes'ten ve tarihî Musevîlikten soyunmuş bir din olarak Yahudi milliyetçiliğinin kavranması için, bkz. Simon Dubnow'un tercüme yazılarının derlemesi, ed. Koppel Pinson (1958).

9

Milliyetçilik: I. Dünya Savaşı'nın Sebebi ve Sonucu

1. Doğu Avrupa'da, Millî Devletler İmparatorluk Devletlerine Karşı

Bu yüzyılın başına gelindiğinde, Avrupa'nın siyasî haritasının milliyet çizgilerine göre yeniden çizilmesinde ilerleme kaydedilmişti. Atlantik kıyısındaki eski millî devletlere ilaveten, şimdi orta Avrupa'da İtalyanların, Almanların ve güneydoğuda Yunanlıların, Sırpların, Romenlerin ve Bulgarların millî devletleri vardı. Bir diğer ifadeyle, millî devletler, kıt'anın yarısında hâkim hükümet biçimi haline gelmişti. Bir önceki bölümde işaret ettiğim gibi, bunlar bir milliyetin tamamını içlerine almayabildikleri gibi, aslında bazı ihtilaflı milliyetleri de barındırabiliyordu; fakat her birinin özünü ve hâkim çoğunluğunu ayrı dil ve geleneklere sahip bir halk teşkil ediyordu.

Doğu Avrupa'nın büyük kısmında ise durum farklı ve muğlaktı. Burada, giderek yoğunlaşan kültürel milliyetçilik güden çok sayıda milliyet bulunmakla birlikte, bu milliyetlerin kendilerine ait millî devletleri yoktu ve ayaktaki üç impa-

ratorluktan —Rusya, Osmanlı veya Avusturya'dan— birisinin teb'ası durumundaydı. Rusya imparatorluğu, nüfusunun çoğunluğunu tek bir milliyetin (Büyük Rus"ların) teşkil etmesi ve ortak bir vatanseverliğin paylaşılması noktasında batı Avrupa'daki millî devletlere benziyordu. Ne var ki, teb'ası durumundaki milliyetler, özellikle imparatorluğun batı vilayetlerinde ve Kafkaslardakiler, Çar idaresinin uyguladığı "Ruslaştırma"dan tedirgindi ve bu milliyetlerin liderleri otokratik imparatorluk rejimine yönelik devrimci hareketlere yakınlık duymaya ve işbirliği sunmaya meyilliydi.

Avusturya imparatorluğu, ya da o zamanların resmî ismiyle Avusturya-Macaristan imparatorluğu, imparatorluk ve gayrımillî devletin doğu-orta Avrupa'da önde gelen örneğiydi. İç içe girmiş milliyetleri barındırıyordu. 1867'den beri Almanlar ve Macarlar egemenliği birlikte ellerinde tutmuşlardı: birisi imparatorluğun Avusturya yarısında, diğeri ise Macaristan yarısında. Avusturya'daki tâbi milliyetler Çekler, Polonyalılar, Ukraynalılar, Slovenler ve bazı Romenlerle İtalyanlardı; Macaristan'da ise Slovaklar, Hırvatlar, Sırplar ve Romenler. Bu teb'a halkların toplam nüfusu Alman ve Macarların toplam nüfusunu geçiyordu; ki, imparatorluğun 1878'de Osmanlıya ait olan ve nüfusunu Sırpların oluşturduğu Bosna-Hersek'i işgal etmesi ve 1908'de resmen ilhak etmesiyle, bu milletlerin nüfus çoğunluğu daha da kuvvetlendi. İmparatorluğun çok sayıdaki halkları o zamana dek kendi kültürel milliyetçiliklerini gütmüşlerdi, şimdi ise kültürel milliyetçiliğe bir derece siyasî milliyetçilik eklendi ve güç kazandırdı. Bu şartlarda, imparatorluğun er veya geç parçalanması ve yerine millî devletler yığınının geçmesi kaçınılmaz görünüyordu.

Ancak imparatorluk, temel karakterini değiştirmeden yirminci yüzyılın başlarına dek ayakta kaldı. Avrupa'nın altı büyük gücünden birisi olma mevki ve itibarını koruyarak güçlü görünmeye devam etti ve tedirginliğe yol açmalarına rağmen, ne "Almanlaştırma" ve ne de daha sert ve hoşgörüsüz "Ma-

carlaştırma" açık bir isyana neden olmadı. Bu çelişkili durumu kavramak için, Avusturya imparatorluğunun kadîm Roma imparatorluğunun devamı mahiyetinde olduğunu; dolayısıyla mevcut millî devletlerden daha köklü bir siyasî ve kültürel yapı sergilediğini; idarecileri kadar teb'asının da tarihî ordu, kilise ve törelerle hemhal olmuş bir muhafazakârlığı sonuna dek benimsediğini hatırlamalıyız. Kimi halkları belki modern milliyetçiliğin tahrikine kapıldı ama genel olarak 1914'ten önce, siyasî hedeflerine, imparatorluğun yıkılması yoluyla değil, yeniden şekillenmiş bir federal imparatorluk içinde kendi dâhilî yönetimlerini kurarak ulaşmaya çalışıyorlardı. Liderlerinden bazıları küçük, birbirine rakip ve gümrük duvarlarıyla ayrılmış bir millî devletler kümesine nisbeten, büyük, dâhilî ticaretin serbest olduğu bir imparatorluğun getireceği ekonomik nimetleri de anlamış sayılırdı. Elbette, Avusturya-Macaristan'ın her tarafında hükümdarlığı yarım asırdan fazladır süren kocamış İmparator Francis Joseph'e yaygın bir şahsî sadakat duyuluyordu. O yaşadığı müddetçe Avusturya imparatorluğu ayakta kalacağa benziyordu.

Osmanlı imparatorluğu ise tam tersine bir süredir fiilî ve aşikâr parçalanma sürecine girmişti. Sınaî kalkınma ve silâh gücünde Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmış ve ondokuzuncu yüzyılda Afrika'daki topraklarının çoğu kaybedilmiş ve Fransa ile İngiltere tarafından ele geçirilmişti. Diğer yandan, Avrupa vilayetlerinin büyük bir kısmını dış savaşlarla ve iç isyanlarla elinden kaçırmış ve sonuçta burada Yunanlılar, Romenler, Sırplar ve Bulgarlar için millî devletler kurulmuştu.

Türk milliyetçileri, imparatorluktaki diğer teb'a halkların "Türkleştirilmesi" de dâhil olmak üzere, boş yere 1908-1909'da devrimci reformlara giriştiler. Ancak, herşeyden önemlisi, Türkler Osmanlı imparatorluğunda bir azınlık teşkil ediyorlardı ve yeni ortaya atılan hoşgörüsüz milliyetçilik imparatorluğu karmaşaya atmaktan ve durumu daha da kötüleştirmekten başka bir işe yaramadı. Bu milliyetçilik, Asya vilayetlerinde dahi, yalnızca hıristiyan Ermenilerin değil, müslüman Arapla-

rın ve Kürtlerin de direnişiyle karşılaştı. Avrupa'da, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i tamamen ilhak etmesine ve Bulgaristan'ın imparatorlukla sözde kalan son bağlarını kesmesine fırsat verdi. Özellikle de Osmanlı Makedonya'sında yerleşik bulunan Sırplar, Yunanlıları karşı-milliyetçiliğe kışkırttı. Bu, o zamana dek nisbeten sakin kalan Arnavutlar arasında karşı-milliyetçiliği uyandırdı. En anlamlısı, Yunanistan ve Balkan devletleri imparatorluk dâhilindeki kendi vatandaşları adına mutaassıp bir hamiyetle doldular.

I. Dünya Savaşına yol açan olaylar zinciri Osmanlı imparatorluğunun 1911-1912'de emperyalist İtalya'ya yenilmesi ve bunun sonucuda Kuzey Afrika'da Libya'yı ve Ege'de Yunanca konuşan Oniki Ada'yı kaybetmesiyle başladı. Bu, Türk savunmasının ne kadar zayıf olduğunu ve eğer kaynaklarını bir araya getirip birlikte hareket ederlerse, Yunanistan ve Balkan devletlerinin soydaşlarını "kurtarma"larının ve Avrupa'daki Türk idaresine son vermelerinin mümkün olacağını gösterdi. Milletler arası durum parlak görünüyordu. Rusya geleneksel olarak onların tarafındaydı ve Fransa ile Büyük Britanya Rusya ile dost ve müttefikti. Diğer yandan, son zamanlarda Türklere dostluk ve himaye gösteren Almanya şimdi müttefiklerinin, yani Avusturya-Macaristan'ın ve İtalya'nın Osmanlı imparatorluğuna yeni saldırılarından sıkıntıya düşmüş, bu yüzden de onu doğrudan askerî yoldan değil diplomatik yoldan desteklemeye meyletmişti.

İşte, karşılıklı hırs ve haset çatışmasına rağmen, Avrupa'da Osmanlı imparatorluğuna sınırdaş millî devletlerinliderleri —Bulgaristan'ın düzenbaz kralı Ferdinand, Sırbistan'ın muhteris vatansever kralı Peter ve ve Başbakanı Pasic, Yunanistan'ın kurnaz başbakanı Venizelos— İtalyan-Türk Savaşı'nın bitiminden hemen önce, imparatorluğa karşı hep birlikte saldırıya geçmeyi ve yağmayı aralarında bölüşmeyi kararlaştırdılar. Müteakip 1912 Balkan Savaşı millî müttefiklere zafer getirdi. Orduları Makedonya'yı istilâ etti. Bulgar ordusu, İstanbul'u görecek kadar yaklaştı. Ama barış anlaş-

masına daha çabuk varıldı. Genişlemiş ve muzaffer bir Sırbistan'ın, kendi ülkesindeki Sırpları etkilemesinden korkan Avusturya-Macaristan, Osmanlı yağmasından Sırbistan'a düşen batı Makedonya'daki ve Bosna civarındaki topraklar çok büyük ölçüde azaltılmazsa, müdahalede bulunmakla tehdit etti. Sırbistan istemeye istemeye razı oldu, fakat tazminat olarak muvakkaten Bulgaristan'a verilen payı istedi.

Bulgaristan bunu reddedince, 1913'de Sırbistan, Yunanistan, Osmanlı imparatorluğu ve şimdi bir de Romanya'nın Bulgaristan'a karşı açtığı, İkinci Balkan Savaşı diye bilinen savaş başladı. Böylece, Osmanlı imparatorluğu Makedonya'nın tamamını ve Trakya'nın büyük kısmını kaybedip esasen Asya'yla sınırlanmasına rağmen İstanbul'u, Boğazları ve Avrupa'da küçük bir bölgeyi elinde tutmayı başardı. Bulgaristan ise daha önceki işgal ettiği toprakların bir kısmını korumakla birlikte, eski müttefiklerine ve Romanya'ya toprak vermek zorunda kaldı. Arnavutluk bağımsız bir millî devlet olarak belirdi. Yunanistan ve Sırbistan, Osmanlı İmparatorluğu zararına millî yayılma ve birleşme elde ettiler. Venizelos Yunanistan'ın Cavour'u, Pasic ve Kral Peter ise Sırbistan'ın Bismarck'ı ve I. William'ı olarak selamlandı.

Bilhassa Sırbistan vak'asında, 1912 ve 1913'deki Balkan savaşları, millî ihtirası bastıracağına daha da alevlendirmeye yaradı. Bu savaşlar bütün Sırpların Osmanlı imparatorluğundan kurtarılmasını sağladı ve imparatorluğu ölümünü haber verdirecek kadar zayıflattı. Ama bu milliyetçi Sırbistan'ın önündeki görevin yalnızca yarısıydı. Geride, Osmanlı imparatorluğundaki kadar çok Sırbın (ve akraba Hırvatlarla Slovenlerin) yaşadığı Avusturya imparatorluğu kalmıştı. Bunlar da kurtarılmalı ve Sırbistan'la birleşmeliydi. Avusturya-Macaristan'ın Balkan savaşları sırasında sergilediği Sırp aleyhtarı tutum ve siyaset Sırp milliyetçiliğini körükledi.

Eski bir imparatorluk ile yeni bir millî devlet arasında açık bir mesele vardı. Bir imparatorluk devleti Avrupa'da ayakta kalabilecek miydi, yoksa batıdaki gibi, doğu Avrupa'da da

millî devletlere mi yenilecekti? Millî devletler Osmanlı imparatorluğuna karşı savaşlarından daha yeni galip çıkmışlardı. Bunun ardından gelecek nihaî imtihan, millî bir devletle Avusturya-Macaristan Habsburg imparatorluğu arasında olacaktı. Bu da, o zamana kadarki yazılı tarihte en büyük ve en yıkıcı savaşı, I. Dünya Savaşının patlak vermesini hızlandıracaktı.

2. Savaştaki Milliyetçilik (1914-1918)

28 Haziran 1914'de, Bosna'nın başşehri Saraybosna'da, Avusturya-Macaristan'ın imparatorluk tahtının vârisi, fanatik bir genç Sırp milliyetçisi tarafından suikastle öldürüldü.

Balkan savaşları esnasında Sırbistan'a saldırmaktan Alman müttefiki tarafından alıkonulmuş olan Viyana'daki hükümet, Sırbistan'a karşı girişebileceği bir harekette Berlin'deki II. William ve onun Şansölye'sinden destek teminatı almak için, suikasttan sonraki nefret duygusundan yararlandı. Daha sonra, Belgrad'a Sırbistan'ı suç ortaklığıyla itham eden ve Sırbistan dâhilindeki milliyetçi propaganda ve faaliyetlerin imparatorluğun kontrolüne girmesinin kabulünü isteyen bir ultimatom gönderdi. Rusya'dan cesaret alan Sırbistan ise duymazlıktan geldi. Bizzat mevcudiyetinin tehlikede olduğunda ısrar eden Avusturya-Macaristan 28 Temmuz 1914'de Sırbistan'a savaş ilân etti. İmparatorluk devleti ile millî devlet arasındaki ölüm-kalım imtihanı artık yakındı.

Şayet, imtihan yalnızca imparatorluk Avusturya-Macaristan'ı ile milliyetçi Sırbistan arasında olsaydı, ilkinin zaferi ve yükselmiş itibarıyla noktalanacak ve doğu-orta Avrupa'nın siyaseten millîleşmesi belirsiz bir tarihe ertelenecekti. Ama mevzî bir muharebe olarak olarak başlayan savaş; sür'atle, milliyetçiliğin en önemli itici güç olduğu geniş bir umumî savaşa döndü. Avusturya-Macaristan'a Pan-Slavcı muhalefetle ve genelde Slav halklarının, özelde ise Sırpların ağabeyi ve koruyucusu rolü oynama gibi milliyetçi bir hevesle harekete geçen Rusya'daki Çar hükümeti, Sırbistan'a verdiği destek

sözünü tutarak önce kısmî, sonra da genel seferberlik ilân etti (29-30 Temmuz). Rusya'nın savaşa girmesi artık kesinleşince, Alman hükümeti, yönetimindeki Alman ve Macarlarla Almanya'nın güvenilir tek büyük müttefiki olan Avusturya-Macaristan'a vermiş olduğu teminatı yerine getirme durumunda kaldı. Avusturya imparatorluğu Slav işgaline uğrayacak olursa, Almanya'nın ve Alman milliyetinin acı çekeceği kesin diye düşünülüyordu. Böylece Rusya'ya sınırdaki askerî hazırlıkları durdurmasını talep eden bir Alman ultimatomu gönderildi. Hiçbir cevap gelmedi. 1 Ağustos'ta, Almanya, Rusya imparatorluğuna savaş ilân etti.

Rusya'nın müttefiki olan Fransa'nın "yitik" Alsace-Lorraine vilayetlerini geri alma fırsatı yakalayacağı beklentindeki Almanya, kışkırtıcı bir biçimde Paris'e bir ultimatom göndererek Fransa'nın tarafsız kalacağına dair teminat istedi. Cevap, Fransa'nın "kendi menfaatlerini gözeteceği" şeklindeydi. Bunun üzerine, Almanya 3 Ağustos'da Fransa'ya da savaş ilân etti ve Alman orduları Lüksemburg ile Belçika üzerinden Fransa'ya doğru harekete geçirildi. İngiliz hükümetinin o zamana kadarki belirsiz tutumu, Almanların Büyük Britanya'nın tarafsız kalacağı yolundaki ümitlerini arttırmıştı. Fakat Almanların Belçika'nın tarafsızlığını ihlâl etmesi üzerine, 4 Ağustos'da yalnızca Belçika değil İngiliz hükümeti de Almanya'ya savaş ilân etti.

İtalya dışında Avrupa'nın bütün büyük güçleri, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında savaşın patlak vermesinin üzerinden on gün geçmeden, savaşa girdi. İtalya ise on ay sonra. Sonunda, İskandinav ülkeleri, Hollanda, İsviçre ve İspanya hariç, irili, ufaklı bütün Avrupa ülkeleri savaşa girdi. En nihayeti denizaşırı İngiliz Devletler Topluluğu (ve Hindistan), Japonya, Osmanlı İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Amerika, Asya ve Afrika'daki diğer bazı ülkeler sözde de olsa savaşa girdi.

Burada I. Dünya Savaşının hamasî hikâyesini tekrarlamamıza gerek yok. Dört yıldan fazla sürdü ve son derecede mil-

liyetçi bir savaşa dönüştü. Bir tarafta, millî Hohenzollern imparatorluğunun yalnızca daha önce fethettiği toprakları ve teb'a halkları elinde tutmak ve "aşağı" komşularına karşı kendisini büyütmek için değil, aynı zamanda Avusturya imparatorluğundaki Alman-Macar idaresi ile Osmanlı imparatorluğundaki Türk idaresini korumak ve Bulgaristan'ın Balkan Savaşındaki yenilgisinin intikamını almasına yardım etmek için fevkalâde çabası vardı. Karşı tarafta ise, millî savunma veya millî yayılma veyahut millî itibar mülahazalarıyla sözkonusu "Merkezî Güçler"e karşı harekete geçen diğer hasımlar, yani "Müttefikler" vardı.

Savaş çıkar çıkmaz, gerek kitleler gerekse sınıflar hükümetlerine destek yarışına girdiler. Başlangıçtaki barışseverlik ve tarafsızlık açıklamaları buhar olup uçuverdi. Savaş ruhunu defetmese bile kontrol altında tutacağı hayal edilen hareket ve örgütler iflas etti. Hıristiyanlık iflas etti: ıstırap içindeki papanın veya diğer papaz ve piskoposların barış yanlısı yalvarmalarına hiç aldırış edilmedi. Marksist sosyalizm iflas etti: takipçileri savaşa girmemek veya engel olmak için "genel grev" veya başka yollara hiç başvurmadılar. "Entellektüeller" iflas etti: büyük çoğunluğu duyguyu akla, savaşçılığı ferasete tercih etti. "Büyük şirketler," "milletler arası maliye" ve Norman Angell gibi yazarların kehanette bulunarak serdettiği türde, büyük ölçekli modern savaşın getireceği dehşetli maliyeti ve nihaî küllî iflası tersine çevireceği ve önleyeceği yollu ekonomik mülahazalar da iflas etti.

Savaş ruhu fazlasıyla güçlü ve fazlasıyla karşı konulmazdı. Bir orman yangını veya kum fırtınası gibi ortalığı kapladı. Onun yolunu sanayileşme ve maddecilik, milletlerarası rekabetler ve 1870'den sonraki dönemin rekabetçi emperyalizmi ve bunlardan başka "üstün" ırklar ve halklar hakkındaki, "varoluş mücadelesi ve en sağlamın hayatta kalması"na dair mit'ler açmıştı. Üstelik savaşa topyekün teslim oluşun en önemli izahıydı bu. Sanayileşmiş Avrupa'daki, Amerika'daki ve Japonya'daki kitleler şimdi popüler okul eğitimi ve popüler gazete-

cilik sayesinde tepeden tırnağa milliyetçilikle dolmuşlardı. Sonuçta, çeşitli millî devletlerin yönettiği milliyetçi propaganda, kişinin kendi ülkesini eleştirmesinin sindirilmesinde ve düşmana karşı nefret aşılanmasında son derece etkinlik kazandı. Bunu İngilizlerin Almanlara "Hunlar" ismini vermesi ve onları Belçikalı çocukların ellerini kesmekle suçlamaları tarzındaki amel birliği tasdik ediyordu. Keza ülkesiyle savaş yapılan bir yabancıya, bir ülkede düşmanlık gösterilebiliyordu. Onsekizinci yüzyılda milletleri birbiriyle savaşta olduğu halde bir Voltaire'in İngiltere'de veya bir Gibbon'un Fransa'da bulduğu hürriyet ve misafirperverliğin görülmesi artık imkânsızdı. Ona artık ya gerçekten veya muhtemel bir casus gözüyle bakılıyor; ya gözaltına alınıyor veya takip ediliyordu. Şimdi savaş tam anlamıyla topyekûndü. Kitle savaşıydı.

Hüküm süren popüler milliyetçiliğin sayesinde, seferberlik ve silah altına alınma, basın sansürü, hükümetin ulaşım, levazımat imalatı, gıdanın karneyle verilmesi ve bankacılık konularındaki düzenlemeleriyle zımnî bir devlet sosyalizmi uygulanması sorgusuz sualsiz genel bir kabule mazhar oluyordu. Bütün bunlar bir asır önce Devrim ve Napolyon Fransa'sı tarafından önceden ima edilmişti; fakat o yıllar modern milliyetçiliğin Avrupa kıt'asındaki ilk dönemleriydi ve bu milliyetçilik esasen Fransızlarca, o da yarım-yamalak, sergileniyordu. Şimdi, bir asır sonra, Fransız Jakobenlerine ve Napolyon'un Büyük Ordu'suna ilham veren milliyetçilik, Avrupa'nın büyük kısmının ve onun da ötesindeki ülkelerin ortak kitle paydası haline gelmişti.

Ayaklanma veya itaatsizlik emaresi gösteren herhangi bir teb'a milliyet şiddetle bastırıldı. Avusturya-Macaristan'dakiler, Almanya'nın askerî desteğini alan, imparatorluğun askerî mercilerince üç yıl boyunca zapturapt altında tutuldular. 1916'daki Paskalya zamanında Dublin'deki bir İrlanda Cumhuriyeti ayaklanması İngiliz askerlerince çabucak bastırıldı ve ayaklanmanın elebaşıları idam edildi. Diğer taraftan, hasım devletler, kendilerine yararı, düşmanlarına zararı dokunabilecek her yerde milliyetçiliği kışkırttılar. Meselâ, Osmanlı impa-

ratorluğunu dize getiren Büyük Britanya, 1917'deki Balfour Deklarasyonuyla milliyetçi siyonistlere Filistin'de müstakbel bir Yahudi "vatanı" vaad ederken, aynı sıralar Yüzbaşı Lawrence'in de Araplara benzer ve kısmen çelişkili vaadlerde bulunmasına göz yumdu. Keza Müttefikler İtalya, Romanya ve Sırbistan'a Avusturya imparatorluğunun bölüşülmesinde cömertçe pay sahibi olacakları teminatını vererek bu ülkelerin işbirliğini kazandı. Buna mukabil, Almanya da Sırp ve Romen milliyetçiliğine karşı Bulgar milliyetçiliğini destekledi ve Avusturya-Macaristan'la birlikte, bir tür millî diriliş ümidi vererek Kutupları elde etmek için Rusya'yla yarıştı.

3. Paris Barış Antlaşması ve Milliyetçiliğin Avrupa'daki Zaferi

Savaş başta umulandan daha uzun sürdü ve sanayileşmiş millî devletlerin silah üretimine ve bilhassa bu devletlerin vatandaşlarının kitle milliyetçiliğine bir övgü teşkil etti. Bu tür devletlerin hepsi, elîm insan ve mal kayıplarına rağmen, sonuna kadar savaşta inat ettiler. İlk çekilen Rusya imparatorluğu oldu. Sınaî kalkınmada ve savaş mühimmatı imalatında orta ve batı Avrupa'nın gerisinde kaldı. Teb'a milliyetleri hırçın ve güvenilmezdi. Hükümeti yozlaşmıştı ve etkinliği yoktu. Büyük ölçüde okuma yazma bilmeyen ordusu savaş propagandasını takmayan ve barışı getirecek herhangi bir parti veya önderi takip etmeye kararlı görünüyordu. Bu parti, 1917 Kasım'ında devrimi getiren ve daha sonra Almanya'ya teslim olan Lenin'in küçük ama oldukça disiplinli Bolşevik Komünist Partisi oldu.

Ertesi yıl, öfkeyle savaşan Almanya, geriye kalan Müttefiklere birbiri ardınca saldırılar düzenlemeyi başararak savaştan yılmış savaş ortaklarını —yani Avusturya, Osmanlı imparatorluğu ve Bulgaristan'ı— geçici de olsa cesaretlendirdi. Ancak, 1918 Kasım'ında, şimdi ABD'nin de katılmasıyla ezici bir güç kazanan düşmanlarına karşı koyamaz hale geldi.

Dış düşmanların kuşatmasına uğrayan ve dâhildeki devrimle altüst olan Bulgaristan ve Osmanlı imparatorluğu, çoktan teslim olmuştu. Saygıdeğer İmparator Francis Joseph'in ölümünden sonra zorlukla ayakta duran imparatorluk Avusturya-Macaristan'ı, şimdi onun Habsburg halefini, yani İmparator Charles'ı tanımıyor ve parçası olan milliyetlerle tüm bağlarını koparıyordu. Kısaca, I. Dünya Savaşı, yalnızca Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan üzerindeki zaferiyle değil, tüm Avrupa'da milliyetçiliğin tarihî emperyalizm üzerinde ve millî devletlerin de imparatorluk devletleri üzerindeki zaferiyle sona erdi.

1919-1920'deki Paris Barış Kongresi, 1815 yılındaki Viyana Kongresi'nin aksine, milliyet ilkesini kabul etti ve onu Avrupa'nın kamu hukukuna dâhil kıldı. Sonunda Avrupa kıt'asının tamamının siyasî haritası kökten değiştirildi ve yeniden çizildi. Dört büyük imparatorluk ülkesi —Avusturya-Macaristan monarşisi, Osmanlı imparatorluğu, Rusya imparatorluğu ve Alman imparatorluğu— parçalandı. Yalnızca bir milliyetin kısmen bulunduğu bazı küçük devletler veya eyaletler tarihî kimliklerini ve isimlerini kaybettiler —meselâ, Bohemya, Transilvanya, Schleswig— ve aynı dil milliyetiyle birleştiler. Böylece altı bağımsız millî devlet ilk defa kuruldu veya tadil edildi: Polonya, Çekoslovakya, Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya. Diğer altı devlet ya genişledi ya da takviye oldu: Sırbistan (Yugoslavya olarak), Romanya, Yunanistan, İtalya, Fransa (Alsace-Lorraine'i alarak) ve Danimarka (kuzey Schleswig'i alarak). Daha önce imparatorluk olan dört devlet ise tek bir milliyetten ibaret kalacak kadar küçüldü: Almanya, Alman Avusturya, Macaristan ve Türkiye.

Paris Barış Kongresi'ne katılmamalarına rağmen, Rus komünistleri milliyet ilkesinin tanınmasına razı görünüyorlardı. Gönülsüzce ve bazı baskılar altında imparatorluğun (Polonya ve Finlandiya da dâhil olmak üzere) Baltık devletlerinden çekilmesini ve ve Besarabya'nın Romanya tarafından ilhakını kabul ettiler. Kendisi Rus değil Kafkasyalı bir Gürcü

olan, Lenin'in "Milliyetler Komiseri" Jozef Stalin'in rehberliği altında Rusya İmparatorluğundan geriye kalan büyük kısım milliyet esasına dayalı bir federasyon halinde Sovyet Sosyalist Birliği olarak yeniden düzenlendi. En büyük bölüm — "Büyük Rus" milliyetinin yaşadığı— "Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" haline geldi ve başşehri Moskova oldu. Diğer kısımlarda ise Ukraynalılar ("Küçük Ruslar"), "Beyaz Ruslar", Gürcüler, Ermeniler ve Türkistan ile Sibirya'daki çeşitli kabile halkları için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri teşkil edildi. Elbette ki, buraların hepsi merkezî Komünist Parti ve diktatörlüğün katı kontrolüne boyun eğiyordu, ama her biri Çar zamanındaki türden bir "Ruslaştırma"dan kurtulmuşlardı ve kendilerine bir derece kültürel milliyetçilik tanınmıştı.

Doğu ve orta Avrupa'nın siyasî haritasının sıkı sıkıya bir milliyet esasına göre yeniden şekillendirilmesi, imkânsız olmasa da, olağanüstü zordu. Daha önce imparatorluk ve milliyet-dışı topraklarda, halklar birbiriyle çokça iç içe girmişti ve bunun sonucu olarak şimdi yeni kurulmuş veya genişlemiş her millî devletin içinde çoğunluk milliyetinin yanısıra, muhalif bir milliyetten azımsanmayacak sayıda insan bulunuyordu. Sınırların birkaç örnekte halkoyuyla belirlendiği muhakkaktı. Almanya ile Danimarka arasındaki Schleswig'de, Almanya ile Polonya arasındaki doğu Prusya'da, Almanya ile Fransa arasındaki Saar'da durum bu türdendi. Ancak, bu oylamalar millî azınlıklar problemini, Dünya Savaşı'nın galiplerinin haritaları düşmanlarını cezalandıracak biçimde çizmeleriyle büyüyen bu problemi ortadan kaldırmadı. Nitekim Alman olmayan herkes Almanya'dan ve Avusturya'dan, Macarlar dışındakilerin hepsi Macaristan'dan, Bulgar olmayanlar Bulgaristan'dan ve Türk olmayanların hemen hepsi Türkiye'den uzaklaştırıldı. Fakat aynı esnada, büyükçe Alman azınlıkları Polonya, Çekoslovakya ve İtalya'nın; Bulgar azınlıkları Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'ın hükümranlığı altına geçti. Alman Avusturya'sı, milliyet ilkesine zıt düşülerek, Almanya ile birleşmekten alıkonuldu.

Üstelik millî devletlerden bazılarının sınırlarının belirlenişindeki keyfîlik —meselâ, İtalya ile Yugoslavya— millî sürtüşmeleri yatıştıracağına, öne çıkardı. Polonya ile Litvanya ve Yunanistan ile Türkiye arasında, I. Dünya Savaşının acı meyvelerinden birisi olarak fiilî sınır kavgaları başgösterdi. Paris'te, Polonya ve Romanya gibi hürriyetine kavuşmuş veya genişlemiş devletlerden millî azınlıkların özel haklarına riayet edeceklerine dair anlaşma sözleri alınmasına rağmen ne sürtüşmeler duruldu, ne de milliyetçilik yatıştı.

Kıt'anın eskileri gibi yeni millî devletler de herşeyde kendine yeterliliği arzuluyordu. Hepsi de bu amaca, ekonomik milliyetçiliğin başlangıç siyasetleriyle, özellikle komşularına karşı gümrük engelleriyle ulaşmaya çalıştılar. Düzene konulan yeni döviz kurları ve göç kısıtlamalarıyla birlikte, bu, tam anlamıyla ekonominin zararınaydı ve savaş kayıplarının telafisini geciktirici nitelikteydi. İmparatorluk Avusturya-Macaristan'ı gibi hayli büyük ortak serbest piyasaların yerine, bir grup nisbeten küçük ama ekonomik olarak içine kapanık millî devletin geçirilmesinde özellikle kendisini gösteriyordu. Başka yerlerde olduğu gibi burada da milliyetçi mülahazaların ekonomik mülahazaların önüne geçmesinin açık bir kanıtı sözkonusuydu.

Büyük idealist ve 1919-1920 barış görüşmelerinin önde gelen mimarı Woodrow Wilson, Avrupa'nın ve nihaî olarak da dünyanın, millî bir temele oturtulmasının —eğer birçok halk demokratik kurumlara sahip olur ve eğer "siyasî bağımsızlığın ve ülke bütünlüğünün teminat altına alınması yolundaki belli hükümler altında... genel bir milletler camiası"na katılırsa— kalıcı barışa hizmet edeceğine gönülden inanıyor ve bunu belağatla dile getiriyordu. Amerikan Başkanı için, ünlü Ondört Nokta'sının bu bitişi önem taşıyordu.

Wilson, dünya milletlerinin konfederasyonu "barışın sağlanmasının en esaslı parçası" olacak diye tekrarladı. Bunun Müttefikler ve Almanya tarafından 1918 Kasım'ındaki ateşkesin bir şartı olarak tamamıyla kabul edilmesinde ısrar etti

ve Paris'te devam eden müzakerelerden "Milletler Cemiyeti" için bir "Sözleşme" elde etti.

O, milliyetçiliğin beynelmilelcilikle (enternasyonalizm) dengelenmesi gerektiğine ve özellikle de, hâlihazır durumda ortaya çıkan her türlü eksiklik veya adaletsizliğin gelecekte barış yoluyla düzeltilmesi için Milletler Cemiyeti'nin vazgeçilmez olduğuna yürekten inanıyordu. Woodrow Wilson 1920 Ocak'ında Cemiyet'i resmen faaliyete sokarak tatmin buldu. Ama bunun onun için biricik ve trajik tatmin olacağı anlaşılacaktı.

Zira Başkan ülkesinde I. Dünya Savaşının hemen ardından esmeye başlayan içe kapanmacı bir milliyetçilik fırtınasıyla karşılaştı. Amerika'nın hükümranlığını zayıflatacağı, Amerikan Anayasası'nı ihlal edeceği, George Washington'ın nasihatlarının hiçe sayılacağı, Amerika'nın başına Eski Dünya rekabeti çorabını öreceği gerekçesiyle Milletler Cemiyeti'ne şiddetli bir muhalefet oluşmuştu. Başkan'ın inatla reddettiği ağır çekinceler koyulmayınca, ABD Senatosu da aynı inatla Birleşmiş Milletler Cemiyet Sözleşmesi'ni onaylamayı reddetti. Başkan Amerikan halkına beyhude yere seslendi. Onu devirerek halefi olarak kaba ve taşralı Warren Harding'i seçtiler. Harding karakteristik biçimde debdebeli bir üslupla şunu ilân etti: "Süper-güçleriyle dünyaya hüküm süren mevcut Milletler Cemiyetinde, bu Cumhuriyet'in hiçbir yeri olmayacaktır."

ABD'nin geri çekilmesi ve tenkitçi tutumu Milletler Cemiyetine ölümcül yara açtı. Fakat Cemiyetin başarıyla işlemesine karşı bir de milliyetçi engelleme sözkonusuydu. Müttefik halklarının, artık parçalanmış, silahsızlanmış ve demokratik cumhuriyet olmasına rağmen Almanya'ya karşı devam eden düşmanlığı, bu devletin Milletler Cemiyeti'ne kabulünü geciktirdi; savaş tazminatları problemine makul bir çözüm bulunmasına ve genel silahsızlanma vaadinin yerine getirilmesine ket vurdu. Aslında, Cemiyet herşeyden önce Fransa, Büyük Britanya ve onların uydularının bir bürosu haline geldi;

Cemiyetin etkisizliğinin üstüne bir de "büyük"ler arasında kısa zamanda su yüzüne çıkan millî güvensizlik ve rekabet eklendi. Cemiyet, ne milletlerarası barışı koruyabildi, ne de Japonya'nın, İtalya'nın, Almanya'nın ve Rusya'nın saldırılarını önleyebildi. Birkaç sene içinde II. Dünya Savaşına kurban gitti ve büsbütün yıkıldı.

Bu arada, I. Dünya Savaşında ve Paris barış görüşmesinde kendisini açıkça belli eden milliyetçilik, batı Avrupa'nın çeşitli küçük ve "satıh altına kaymış" halklarını etkiledi. Belçika'da Flamanca konuşan topluluk Fransızca konuşan vatandaşlarına karşı hoşnutsuzluk gösterdi, bazıları siyasî muhtariyet ve hatta bağımsızlık talep edecek kadar ileri gitti; savaştan sonra hükümet Flamanca'nın Fransızca ile eşitliğini ve Ghent Üniversitesi'nin katışıksız bir Flaman kurumu haline dönüştürülmesini kabul etti. İspanya'da, Katalanlar ve Basklar arasında milliyetçilik önemli ölçüde yeniden nüksederek devrimci Cumhuriyet'in onlara geniş bir muhtariyet tanımasına yol açtı; ancak bu muhtariyet daha sonraki General Franco'nun diktatörlüğü sırasında cebren ilga edildi. İzlanda'da popüler milliyetçiliğin patlaması, Danimarka'yı eski kolonisini yeni bir hükümran devlet olarak tanımak zorunda bıraktı. İsviçre Konfederasyonu dahi savaş esnasında dil milliyetçiliği işaretleri verdi; Almanca konuşan kantonları Almanya'ya; Fransızca konuşanlar Fransa'ya ve İtalyanca konuşan kantonlar da İtalya'ya taraftarlık gösterdiler.

Britanya'nın 1916'daki Yortu Ayaklanması'nı kanla bastırması, İrlanda'da milliyetçiliği hızlandırdı. Ertesi genel seçimde (Aralık 1918), İrlandalıların tüm milletvekilliklerinin dörtte üçünü Sinn Fein adayları kazandı. Bu milletvekilleri Westminster'daki İngiliz Parlamentosu'ndaki sandalyelerine oturmak yerine Dublin'de toplandılar ve kendilerini İrlanda Cumhuriyeti'nin meşru Parlamentosu (yani *Dail*) olarak ilân ettiler. Bu cumhuriyetin Başkanı De Valera, Başkan Yardımcısı ise Griffith oldu. Kesintili ve ümitsiz mücadele üç yıl sürdü. İngiliz hükümeti boş yere "düzeni sağlamaya" çalıştıysa da, yalnızca, Birlikçilerin çoğunluk elde ettikleri Ulster'deki

altı ilçeyi adanın otuz iki ilçesinden ayırmayı ve orada bağımlı bir Kuzey İrlanda "yurt-yönetimi" hükümeti kurmayı başarabildi. Nihayet, Aralık 1921'de Londra'da imzalanan bir anlaşmayla, Britanya, İrlanda'nın büyük kısmını kucaklayan ve Kanada'dakine benzer statüye sahip kendi kendini yöneten bir dominyon niteliğinde İrlanda Hür Devletinin kurulmasını kabul etti. Biliyoruz ki, en sonunda Hür Devlet İngiliz imparatorluğuyla tüm siyasî bağlarını keserek bağımsız bir millî devlet oldu. Ayrıca tam bir milliyetçi usule başvurup okullardaki eğitimin eski yerli dil olan Gal dilinde yapılmasını mecburi hale getirdi.

4. Avrupa Dışında Milliyetçiliğin Kışkırtılması

Milliyetçilik dünya genelini etkilemeseydi, I. Dünya Savaşı sırasında hasım ülkelerde böylesine kışkırtılmaz veya savaş sonrası Avrupa'sında ülkelerin tanziminde böylesine etkili olmazdı. Bu, kendisini Amerika'nın yeniden içe kapanmaya sapmasında ve dış göçe koyduğu sert kısıtlamalarda gösterdi. Ayrıca, İngiliz imparatorluğunun özyönetime sahip Dominyonlarınca da sergilendi: Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika. Bu devletlerden her biri savaş sırasındaki askerî istismarlarından duyduğu gururla, istikbalde giderek önem taşıyacakları inancıyla ve dünya işlerinde seslerini Londra yoluyla dolaylı biçimde değil, doğrudan doğruya kendi millî başşehirlerinden duyurma azimleriyle yeni yeni tahrik olmuşlardı. Her biri Paris barış anlaşmalarına hükümran bir güç olarak imza atmış ve her biri Milletler Cemiyetinde ayrı bir üye olarak tanınmışlardı. 1931 Aralık'ındaki "Westminster Kanunu"yla Büyük Britanya'ya bağımlılıktan bağımsız devletler ittifakına, resmî ismiyle "İngiliz Devletler Topluluğu"na [Commonwealth] kanunen dönüşmüş oldular.

Hâkim nüfusu Avrupalıların teşkil ettiği İngiliz Devletler Topluluğu dışında, bir önceki döneme mührünü vurmuş olan Avrupalı milletlerin denizaşırı emperyalizmi, ilk bakışta I. Dünya Savaşından pek etkilenmemiş görünüyordu.

Elbette, mağlup Almanya barış anlaşmasıyla bütün sömürge mülkiyetinden mahrum bırakıldı; fakat bu topraklar, yumuşatılmış "manda" ünvanı altında, tıpkı Osmanlı imparatorluğundan koparılan Asya toprakları gibi, başta Britanya, Fransa ve Japonya olmak üzere galip güçler arasında bölüşüldü.

Ne var ki, haddizatında, Avrupa'nın emperyalist hâkimiyetinin devamı için kötü işaretler veren, "sömürge" ve "geri kalmış" adı verilen halklar arasında savaş sonrası milliyetçi gelişmeler yaşandı. İlk ve çarpıcı örnek, Yakın ve Orta Doğu'nun başlıca müslüman milliyetlerinden geldi: Türkler, İranlılar ve Araplar. Vatansever subay ve diktatör Mustafa Kemal'in liderliğindeki Türkler, Müttefikler arasındaki rekabetlerden ve savaş yorgunluğundan yararlanarak, bu devletlerin Osmanlı imparatorluğuna dayattıkları ve Küçük Asya'daki bölgeleri Yunanistan'a, Fransa'ya ve İtalya'ya "manda" olarak dağıtan anlaşmayı geçersiz hale getirdiler. Mustafa, savaş ve diplomasi yoluyla, 1923'de Yunanistan'dan ve Müttefiklerden yeni bir anlaşma koparark etnik olarak Türk olan toprakların —Anadolu ve Küçük Asya'nın tamamının ve İstanbul'un Avrupa'daki kısmının— hepsinin hürriyetini ve birliğini elde etti.[1]

Böylece Türkiye eski Osmanlı İmparatorluğunun yalnızca bir parçası üzerinde kuruldu; ama bu önemli bir parçaydı ve tam bir millî devletti şimdi. Üstelik Türkiye ile Yunanistan arasındaki acılı ama ilginç milliyetçi teşekkül, karşılıklı insan mübadelesi ile daha da pekişti. Binlerce hıristiyan Yunanlı Anadolu sahillerindeki ata yurtlarından koparılarak Yunanistan'a yerleştirildiler; onların yerlerine Yunan topraklarında ve adalarında yaşayan müslüman Türkler getirildi. Bir süre İngiliz idaresinde kalan Kıbrıs, Yunan ve Türk milliyetlerini sıkıntıyla barındırmaya devam eden bir istisnaydı.

Mustafa Kemal'in rehberliğinde, Türkiye hızla millîleştirildi. Padişahlığın kaldırılmasıyla kalmayıp, tarihî İslâmi-

1. Yeni Türkiye'nin milliyetçi karakterini öne çıkarmak için, Yunanca "Konstantinople" ismi Türkçe "İstanbul" ismiyle değiştirildi.

yet'ten koparılan Türk kurumlarına laik ve millî bir karakter kazandırıldı. Hükümetin dine ayırdığı tahsisat sona erdirildi ve dinî okulların yerine devlet okulları geçirildi. Kur'ân'a ve müslüman kadıların kararlarına dayalı olan eski hukuk sistemi kaldırılarak yerine modern bir millî sistem kuruldu. Müslüman takvimin yerine Batı Avrupa takvimi; Arapça harfleri yerine Romen harfleri koyuldu. Fes ve sarık kanundışı sayılarak şapka ve kasket teşvik edildi. Kadınların peçe takması yasaklandı. İnsanlara soyadı almaları emredildi (Kemal, kendisi için "Atatürk" soyadını aldı). Türklerin çoğu müslüman kalmaya devam etti; ama İslâmiyet artık kamuya değil ferde ait bir mesele haline geldi. İslâmiyet'ten esirgenen ilgi ne Hıristiyanlığa, ne de tabiat-üstü başka bir dine yöneltildi. Milliyetçilik resmî Türk dini oldu. Aynı zamanda, ordu savaş düzeninde tutuldu; millî okul eğitimi ve propagandasına ağırlık verildi. Türk kitleler okuma yazma öğrendikçe, ders kitaplarından ve radyolardan, yüksek medeniyet kurmuş kadim Hititlerden (hoş bir efsane olarak) gelmiş ve çağlar boyu bir "misyon" üstlenmiş "üstün bir ırk"a mensup olduklarını, şimdi büyük bir ırk ve büyük bir millet olarak bir kez daha üzerlerine düşeni yaptıklarını öğrendiler.

İranlıların Atatürk'ü, zor kullanarak Tahran'da milliyetçi bir rejim kuran ve kendisini şah yapan, subay Rıza Pehlevi'ydi. Pehlevi, Türkiye'de çıkarılan yeni kanunların çoğunu —ki bunların arasında, doğrudan doğruya İslâm dininin ayrıcalıklı statüsünü hedef alan ve "modern", laikleştirilmiş, millî bir devletin kurulmasını amaçlayan; Avrupalı kıyafeti, takvimi ve sosyal âdetleri getiren kanunlar da vardı— uygulamaya koydu. Türkiye'deki nümune-i imtisali gibi, Rıza Pehlevi de orduda ve okullardaki eğitimle ve en gelişmiş propaganda araçlarının yardımıyla, halkının geleneksel kabileciliğini millî vatanseverlikle kaynaştırmaya; kendi özel dillerini, tarihlerini ve "misyon"larını yüceltmeye çalıştı. 1934'de, milletin bundan böyle "yozlaşmış ve gayrimillî" "Fars" ismini değil, çağlar öncesinden gelen, ırklarına ait "İran" resmî ismini taşıyacağını ilân etti. Farsların, gerçek "İranlılar," katı-

şıksız Arî ırktan olduğu açıklandı. Ki bu, söz yerindeyse, Avrupalı çağdaşı Adolf Hitler'in iddialarıyla yarışıyordu.

Araplar, tarihî olarak hem bir kabile halkıydı ve hem de Dicle-Fırat'tan İber yarımadasına dek uzanan müslüman bir imparatorluğun fatihleri ve kurucularıydı. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında, Osmanlı imparatorluğuna fiilen veya ismen bağlı olmalarına rağmen, özellikle İngiliz askerî işgali ve kontrolü, Suriye ve Irak'ta Fransız ve Amerikan eğitim kurumları sayesinde ve de "Türkleştirme"ye tepki duyarak, Avrupa'dan önemli ölçüde millî ruh massetmişlerdi. Arapların bu gizli milliyetçiliği, "Arabistan Lawrence'i"nin ve diğer İngiliz casuslarının parlak sözlerle Türklerden kurtuluş savaşı olarak tanımladıkları I. Dünya Savaşına birlikte katılmalarıyla uyarıldı ve öne çıkarıldı. Osmanlı imparatorluğundan gerçekten kurtuldular, ama bu defa da Avrupalı güçlere boyun eğdiler veya "manda" oldular: Irak, Ürdün, Filistin, Suudi Arabistan ve Mısır Büyük Britanya'ya; Suriye ve Lübnan ise Suriye'ye.

Kabilevî ve ayrılıkçı gelenekler Araplar üzerinde hâlâ etkindi ve Türklerle İranlıların aksine, belirgin ve birleştirici bir önderleri yoktu. Savaş sonrası dönemde milliyetçilikleri, çeşitli Arap bölgelerinde işgal güçlerine karşı tahrik ve ayaklanma şeklinde kendisini gösterdi ve İngiliz ve Fransız hâkimiyetinin tedricen gevşemesinde etkili oldu. Savaş sonrasında Arapların Batı Avrupa'ya karşı verdikleri mücadelede itici güç dinî değil, daha önceki çağlarda olduğu gibi, milliyetçiydi. Meselâ, Suriye ve Lübnan'da, o zamana kadar birbirlerine düşman olan hıristiyan Araplar ve Dürzî Araplar, Fransızlara karşı müslüman Araplarla birlikte omuz omuza ortak bir millî davayı savundular.

Bir noktada, bütün Araplar sıkı sıkıya birleşmişti. Bu nokta, siyonist taraftarı "Balfour Deklarasyonu"na ve bu deklarasyonun savaştan sonra "mandatör" Büyük Britanya tarafından uygulanarak, sayılarını 1920'de 70.000'den 1938'de yarım milyona çıkaran Yahudi göç dalgasını kabul etmesine karşı mu-

halefetti. Bu sayı giderek artmaya devam etti ve daha gittikçe daha büyük sayıda Arabı yurtlarından kopardı. Burada da, bir tarafta yahudiler, diğer tarafta ise müslümanlar ve hıristiyanlar arasındaki dinî bir ihtilâf değildi. Bir milliyetçiliğin diğer milliyetçilikle çatışmasıydı. Siyonist yahudiler Filistin'i kendi vatanları yapmaya; buna karşılık Araplar da onu ellerinde tutmaya kararlıydı. Sonuçta, ardı arkası kesilmeyen şiddete dayalı kışkırtmalar yaşandı. Kudüs'te ve kırsal kesimde cinayetler ve ayaklanmalar müzmin hale geldi. İngiliz hükümeti ne sükûneti sağlayabildi, ne de milliyeti tatmin edebildi. İngiliz silahlı kuvvetleri yalnızca zahirî bir düzeni korudu.

İngilizler yalnızca Filistin ve Mısır'da değil, koca Hındistan imparatorluklarının dört bir yanında da yerli milliyetçiliğin yükselişiyle karşı karşıyaydı. Burada, milliyetçiliği "Tüm-Hindistan Kongre" partisinde örgütlenen üst ve orta sınıf entellektüeller tarafından ve etkin biçimde de Muhondas Gandi tarafından azimle va'zedildi. Gandi'nin kendisini kitlelere zahidane adayışı ve İngilizlere karşı giriştiği idealist "şiddet dışı işbirliksizliği" kampanyası, onu ülke inançlarına göre millî bir aziz haline getirdi ve ona "Mahatma" ("Büyük Ruh") ünvanını kazandırdı. İngilizler beyhude Gandi'yi hapsettiler.

O ise, İngilizlerin elinde tadacağı "şehitliği" milliyetçi takipçilerinin gözünde dramatikleştiren, buna karşılık İngilizlerin pasif direnişle değil aktif isyanla karşılaşacakları korkusuyla ölümüne göz yummaya cesaret edemedikleri, açlık grevlerine başvurmakla yetindi. I. Dünya Savaşının sonunda, aralarında bazı yerli eyalet konseylerinin de kurulmasının bulunduğu birtakım hükümet reformlarını, İngiliz hükümeti boşuna çıkardı. Bunlar, hükümeti protesto etmek için toplanan yüzlerce Hintlinin İngiliz askerlerince kurşun yağmuruna tutulması gibi, baskıcı askerî tedbirlerce silindi. İngilizler boş yere 1928'de Hindistan'a yurt-yönetimi, 1933'de daha fazlasını tanıyan bazı tavizler teklif etti. Hindistan milliyetçileri her defasında taleplerini arttırdılar. 1939'da ya Kanada ve Avustralya gibi tam dominyon statüsü, ya da tam bağımsızlık istediler.

Çinliler, Sun Yat-sen'de yorulmaz bir milliyetçilik havarisi buldular ve Avrupa veya Amerika'da, ya da Çin'deki misyoner okullarında eğitim görmüş sair kişiler arasında da çok sayıda şakirde sahip oldular. Milleti teslim alma, bölme ve tâbi kılma tehdidinde bulunan ve sayıları giderek artan yabancı saldırılarına karşı güçlü bir halk tepkisi vardı. Sun Yat-sen, imparatorluk rejimini yıkıp yerine cumhuriyeti kuran 1909-1910 devriminde ve Kuomintang diye bilinen milliyetçi partinin teşekkülünde ilham verici bir rol oynadı. Ancak, bir örgütçüden ziyade hayalperest ve propagandacı olduğundan, ülkeyi birleştirmeyi veya rakip "savaş beyleri"nin giriştiği savaşı ve anarşiyi bastırmayı başaramadı. 1925'deki ölümünden kısa süre önce, Çin komünistleriyle işbirliğine girerek ve Sovyetler Birliğinden yardım kabul ederek, bilmeden başka bir sıkıntıya yol açtı. Buna rağmen, ölümünden sonra Çin'in her tarafında millî bir kahraman olarak yüceltildi ve fikirleri Kuomintang'ın hızlı yayılışına ilham verdi.

Parti, Çin'in demokratik bir hükümete, kitleler için yüksek bir hayat standardına ve tarihî ülkesini, kendine özgü kültürünü koruyacak yoğun bir millî duyguya sahip olması; hiçbir dış müdahaleye veya vesayete göz yummaması ve bu nihaî hedeflere ulaşıncaya kadar Çin'in bir diktatörlüğe teslim olması gerektiğini açıkladı. Bu milliyetçi programın yürütülmesi, Sun Yat-sen'in kayınbiraderi ve ordu komutanı Çan Kay-şek'e düştü. Çan savaş beylerinin üstesinden geldi ve komünist düşmanlığı ile Japon saldırganlığına maruz kalmasaydı, belki de liberal ve demokratik millî bir devlet hayalinin farkına zamanında varabilirdi.

I. Dünya Savaşından önce tam anlamıyla milliyetçi olan Japonya, Uzak Doğu'daki Alman topraklarını kolayca işgal ederek ülkesine katmasıyla daha da milliyetçileşti. Japon hükümeti gitgide, 1931-1932'de Mançurya'yı işgale başlayan Çin'le savaşa giren militarist ve emperyalistlerin yönetimine düştü. Böylece, II. Dünya Savaşına yol açan demir zincirin bir halkası daha örülmüş oldu.

Totaliter Milliyetçilik ve II. Dünya Savaşı

1. "Bütüncül" ya da "Totaliter" Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı

Woodrow Wilson'a göre, I. Dünya Savaşının hedefi dünya barışının korunması için bir Milletler Cemiyeti'nin kurulmasından ibaret olmayıp, aynı zamanda "dünyayı demokrasi için güvenli kılmak"tı. Yani, siyasî demokrasi milliyetçilikle çiftleşmeliydi. Savaşın hemen akabinde, bu ideal gerçekleşmişe benziyordu. Çarist otokrasinin yerini Komünist bir diktatörlüğün aldığı Rusya dışında, yenisiyle eskisiyle irili ufaklı millî devletler, popüler seçimleri, parlamenter yönetimi, bakanlık sorumluluğunu ve şahsî hürriyetleri temin eden demokratik hükümet biçimlerini ya benimsedi, ya da geliştirdi. Örneklerin çoğunda, cumhuriyetçi idare kralcı idareye tercih edildi ve kadınlar erkeklerle eşit olarak oy kullanmaya başladılar.

Gerçi, siyasî demokrasinin zahiren neredeyse evrensel zaferi, milletlerarası ilişkilerin savaş ve savaşın ardından da barışın yerleşmesi nedeniyle bozulduğu bir zamanda gelmişti. Ancak bu, siyasî ve ekonomik yeniden yapılanmanın —bilhassa yenilmiş ve yeni kurulmuş ülkelerdeki— devlet adam-

ları ve halklar için ölümcül sorunlar getirdiği bir dönemdi. Bu devlet adamları ve halklar, siyasî demokrasinin uygulamadaki işleyişine ya alışkın değildi, ya da gerekli sabrı gösteremiyordu; bu yüzden onu, yani siyasî demokrasiyi bir tür milliyetçi istibdada dönüştürmeye meylettiler.

Şüphesiz, milliyetçilik demokrasiye uyum gösterebilirdi. Gerek kitle hareketleri gerekse milliyetçilik, ABD ve Büyük Britanya gibi demokrasiyi tecrübe etmiş ve savaştan zaferle çıkmış ülkelerde gözle görülür biçimde kuvvetlenmişti. Ama milliyetçilik istibdada, hele hele kitle propagandasında ustalaşmış ve kitle desteğini elde etmiş istibdada çok daha fazla yatkındı. Bu durumda, milliyetçiliğin, Woodrow Wilson'ın atıfta bulunduğu herhangi bir vecheden veçhe veya milletler arası hedeften mahrum olduğu ve kendisini korkutucu şekilde "totaliter" ya da "bütüncül" ("integral") diye ifşa ettiği azçok kesindi.

"Bütüncül" sıfatını ilk olarak, Fransa'da "Dreyfus Davası"nın zirvesinde kendine mahsus milliyetçiliğini ve kurmuş olduğu *Action française*'i tanımlamak için Charles Maurras kullandı. Bir "bütüncül milliyetçi" diye yazıyordu Maurras, "ülkesini herşeyin üstünde görür; bu nedenle tüm meseleleri millî menfaate dair ilişkileri dolayısıyla algılar, ele alır ve çözer." Maurras bir çeşit toprak ve kan kültünü vaazetti. Ona göre, Fransız milliyetçiliğinin tam anlamıyla yeniden uyanması için gerekli aslî unsurlar arasında monarşi, kahramanlara tapınma ve liberalizmle ferdiyetçiliğin müsamahasızca reddedilmesi yer alıyordu. "İbranî Hıristiyanlığını" bir köle dini olarak ve Hz. İsa'nın eşitlik ve tevazu öğretisini de gerekli millî bencilliği yıkan bir unsur olarak suçladı. Ayrıca kendisi Katolik Kilisesinin dışında kalmasına rağmen, çelişkiye düşerek, Fransız tarihindeki millî rolü dolayısıyla bu kiliseyi göklere çıkardı.

Maurras'nın bu bütüncül milliyetçiliği düşmanlık duyguları doğurdu. Bilhassa, Fransa dâhilindeki "yabancı" etkilerine —Yahudilerin, Protestanların, Masonların, cumhuriyetçi-

lerin ve son zamanlarda da Papa'nın etkisine— düşmanlık doğurdu. Keza, Almanlar, İngilizler, Amerikalılar vd. gibi yabancılar aleyhinde kampanyalara girişti. Daima yüzde yüz (veya yüzde yüz on) vesveseci ve cebrî Fransız milliyetçiliğini ve sürekli en kötüsünü bekleyerek ağır silahlarla ve sert dış ve sömürge siyasetleriyle hazırlanmayı savundu. Doktriner ve demagog Maurras'nın bütüncül milliyetçiliğini aşan havsalanın alabileceği başka bir ifrat milliyetçilik pek görülmedi.[1]

Ne ki, Maurras'nın I. Dünya Savaşı'ndan önce duyurmaya çalıştığı bütüncül milliyetçilik, Fransa'da derinden ve sürekli biçimde tutunamadı. Fransız halkı genelde vatansever, hatta milliyetçiydi; ama büyük çoğunluğun millliyetçiliği devrimci Jakobenizm'le ve demokratik cumhuriyetçilikle bağlantılı kaldı. Beri yandan, Fransız Cumhuriyeti savaştaki galibiyetinden ve Alsace-Lorraine'i geri almasından ve bu arada papalığın Maurras'yı ve *Action française*'i tel'in etmesinden yararlandı.

I. Dünya Savaşından mağlubiyetle ve acı bir hayal kırıklığıyla çıkan ülkeler, başta Rusya, İtalya ve Almanya'ydı. Nitekim bu ülkeler, bütüncül milliyetçiliğe veya malûm deyişle "totaliter" milliyetçiliğe örnek teşkil ediyordu. Lenin ve selefleriniin Rusya'da uyguladıkları istibdad, millî olmaktan ziyade komünistti (ve sözde enternasyoneldi); fakat bir önceki bölümde gösterdiğimiz gibi bu istibdat totaliter gayelerine ulaşmak için popüler vatanseverliği uyandırdı ve istismar etti. Önce Almanların, sonra da Müttefiklerin 1918-1920'de Bolşevikleri devirme girişimlerini boşa çıkaran; Leon Troçki'nin örgütleme yeteneğinin yanısıra, Rus kitleleri arasındaki milliyetçi duygunun uyanmasıydı. Bunun üzerine, Bolşevikler milliyetçi siyasetlerle komünist siyasetleri kaynaştırarak, esasen polis devletin bulunduğu bu ülkede, propagandayla kit-

1. Fransa'daki (ve İtalya'daki) Bütüncül Milliyetçiliğin ayrıntıları için, bkz. *Historical Evolution of Modern Nationalism*, VI, s. 164-231; ve *France, a Nation of Patriots*, s. 202-205, isimli kitaplarım. Ayrıca bkz. W. C. Buthman, *The Rise of Integral Nationalism in France* (1939).

leler üzerindeki baskılarını kuvvetlendirdiler. Rusya'nın ekonomik içe kapanıklığı, Avrupa'nın diğer ülkeleriyle ticaret ve seyahatın kesilmesi, diğer milletlere karşı düşmanca olmasa bile şüpheci bir tutumun telkin edilmesi; millî ordu, millî okullar ve gizli polis vasıtasıyla kitleler üzerinde haşin ve cebrî bir disiplin kurulması; Rus müziği ve balesi, Rus sanatı, Rus bilim ve teknolojisi kültünün ve Müthiş İvan, Büyük Peter gibi tarihî Rus "kahramanları" kültünün yeşertilmesi ve hepsinden önemlisi Komünist Teslis —Marks, Lenin ve Stalin—; tüm bunlar fanatik ve totaliter milliyetçiliğin işine yaradı. Marksist maddeciliğin boyasıyla boyanmış komünist diktatörlük pek tabiî Hıristiyanlığı ve diğer tabiat-üstü dinleri yok etmeye, onların yerine dünyevî bir ateizm ikame etmeye çalıştı. Ne ki ateizm, bir kısım elit dışında, fazlasıyla ince ve fazlasıyla menfiydi. Kitleler için Milliyetçilik dini, kitleler için yeterince dünyevî ve çok daha fazla harekete geçiriciydi.

I. Dünya Savaşı sonunda, orta ve batı Avrupa'daki diğer milletlerle birlikte, İtalya da liberal demokrasiye bağlandığını ilân etti. Ancak, bu ülke, savaş sonrası zorluklarla (Rusya hariç) diğer müttefiklerden daha fazla kuşatılmıştı. Ekonomik durum berbattı. Afrika'da ve Adriyatik'teki imparatorluk ihtiraslarının kırılması nedeniyle millî gurur incinmişti. Parlamenter rejim taraftarları rakip partilere ve hiziplere bölünmüştü ve göze çarpan lider veya devlet adamlarından yoksundu. Bu şartlarda, iki farklı istibdat eğilimi ortaya çıktı. Birisi, Rus komünizminden ilham alan, aşırı soldan gelen sosyalist istibdattı. Diğeri ise D'Annunzio'nin ateşli hitaplarıyla ve Fiume'nin dramatik işgaliyle harekete geçen, aşırı sağdan gelen milliyetçi istibdattı. Bu iki aşırı ucun birbirine ne kadar benzediği, ikisinin de kullandığı devrimci kitle şiddeti taktikleriyle; şahıs planında ise, İtalyan sahnesine —ve İtalyan halkının tepesine— çıkmış olan totaliter müstebidle, yani *Duçe*'yle açığa çıktı.

Benito Mussolini, hayatının büyük kısmında, sürgünde ve gazeteciliği sırasında hizmet ettiği solcu Marksist sosyalizmle

aynîleştirilmişti; aynı şekilde "yoldaşlar"ın çoğunluğu İtalya'nın 1911-1912'de Türkiye ile girdiği emperyalist savaşta büyük önem taşımıştı. Mussolini, ülkesinde mecburî askerlik hizmetini uygulamaya soktu ve pek çok İtalyan sosyalistinin aksine, bir "proleterya" milleti olan İtalya'nın sınıf çatışması ilkesi gereği "kapitalist" Avusturya-Macaristan imparatorluğuyla savaşa girmeye mecbur olduğunu ve İtalyan kitlelerini sosyalizme sokmanın en emin yolunun onları millî bir davaya bağlamak olduğunu ileri sürerek I. Dünya Savaşına girilmesini savundu. Savaş sonunda, bir an tereddüt gösterdi: solculuğa devam mı edecekti, yoksa şöhret ve talihini Milliyetçi Sağ'da mı arayacaktı? İkinci yolu seçti ve öyle görünüyor ki bu yolda daha popüler oldu ve benliğine daha iyi hizmet etti.

Ve Mussolini'nin Faşist hareketi vücuda geldi. Bu hareket, komünist yöntemleri benimsedi, öte yandan "Kızıllar"a yönelik karşı-şiddet eylemlerine girişti; cazibesi o denli popüler, büyümesi o denli hızlı oldu ki 1924'de iktidara geldi. Temsil ettiği milliyetçilik tam anlamıyla totaliterdi. *Duçe* ve müstebid Mussolini, Sezar'lığa soyundu ve tumturaklı sözlerle Mark Antony ile rekabete girdi. İtalyanlara hiç durmaksızın geçmişte ne kadar büyük oldukları ve bir millet olarak gelecekteki alınyazıları hatırlatıldı. Ekonomik milliyetçilik şiddetlendirildi. Millî okul eğitimi teşvik edildi ve pek tabiî millî basın sansürü ve millî polis dayatıldı. Millî emperyalizm ileriye götürüldü. Komünist Rusya'daki mütekabili kadar hoşgörüsüz olmasa da millî bir dinin alâmetleri olarak faşist gömlekleri, selamları ve resmi geçitleri ihdas edildi. İtalya'da, totaliter devlet ile tarihî kilisenin arasının açılmasına veya süratle karşı karşıya gelmesine yol açacak denli halk katında papalığa saygı duyuluyor ve Katolik Hıristiyanlığına bağlılık gösteriliyordu. Aslında, Katolik desteği kazanacağını ümid eden Mussolini, 1929'daki Lateran Anlaşmasıyla Kiliseyle bir konkordat yapmaya ve Roma'da minik ama hükümran bir Vatikan papalık devletinin kurulmasına razı olmuştu. Ne ki, ihtilaf sona ermedi. Katoliklik ile Faşizm temel itibariyle birbirine zıttı. Faşist istibdadının Katolik faaliyetlere getir-

diği kısıtlamalar ve Yahudi aleyhtarı hükümler çıkarması papadan şiddetli tepkiler gelmesine yol açtı.

Bütüncül, totaliter milliyetçiliğin tam örneği Mussolini (ya da Stalin) değildi. Adolf Hitler'di. Mussolini mizah duygusuna sahipti ve bir bakıma fırsatçıydı; ama Hitler kadar heybetli ve fanatik değildi. Hitler Avusturya'da alt-orta sınıfa mensup bir aileden doğmuş ve sıradan okul eğitimi alarak, dizginlenmiş ihtiraslarla büyümüştü. Gençliğinde, Viyana'daki Resim Akademisine girmeyi başaramamış; daha sonra Münih'de serbest ressam olarak geçimini kıt kanaat sağlamış; bu arada Wagner'in operalarını, Nietzsche'nin üstün-insan felsefesini ve Adolf Stöcker ile Stewart Chamberlain'in Yahudi aleyhtarı yazılarını coşkuyla takdir ederek teselli bulmuştu. I. Dünya Savaşı başladığında çoktan ateşli bir Alman milliyetçisi haline gelmişti. Halen bir Avusturya vatandaşı olmasına rağmen Alman ordusuna yazıldı ve savaş boyunca orada hizmet verdi. Savaştaki cesaretinden dolayı demir bir haçla ödüllendirildi, ama hiçbir zaman onbaşı rütbesinden ötesine terfi edilmedi ve Müttefiklerin zaferini Almanya'daki Cumhuriyetçi devrimin izlemesi keder bardağını taşıran son damla oldu. "Yüzüm utançtan alev alev yanıyordu," diye yazıyordu Hitler, "ve bu suçu işleyen adamlara karşı duyduğum nefret arttıkça arttı; siyasetçi olmaya karar verdim."

Savaştan kısa süre sonra, Hitler bir avuç genç askerlik arkadaşıyla birlikte Millî Sosyalist (veya Nazi) partisinin kuruluşuna katıldı. Parti programı Paris barış görüşmelerini reddediyor, bütün Almanların Büyük Almanya'da birleşmesini, Alman sömürgelerinin geri alınmasını ve Almanya'nın sınırsızca yeniden silahlanmasını talep ediyordu. "Yabancılar" diyerek hücum ettiği Yahudilerin Alman vatandaşlığını kabul etmiyor ve onları ya sürgünle ya da yok etmekle tehdit ediyordu. Parti, ülkeye dışardan yapılan göçlerin yasaklanmasını; "vatansever-olmayan" tüm gazetelerin ve örgütlerin kapatılmasını; halk eğitiminin millileştirilmesini; Marksist değil milliyetçi sosyalizm ilkesiyle uyumlu bir şekilde ekonomik

reformların kanunlaştırılmasını teklif etti. "Kokuşan parlamenter sistem"i lanetleyerek, milliyetçi bir istibdat anlamına gelen "güçlü bir merkezî otorite"nin yönetimindeki meslekî temsili göklere çıkardı. Bu programın yayınlanmasıyla hemen hemen aynı sıralar, Hitler hitabet ve şovmenlik yeteneğine sahip olduğunu keşfetti; dramatik sahne dekorları, Almanya'nın çılgın tezahürleri ve yanlışları, Yahudilere ve yabancılara gözüdönmüş lânetlemeler arasında "içinden geldiği gibi konuşarak" büyük dinleyici kitlelerini kendisine çekmeyi ve korumayı başardı. Bütün hayatı boyunca işi rast gitmemiş birisi için, ortaya koyabileceği en azından bir yeteneğinin olduğunu bilmek oldukça memnun ediciydi. Hitler'in benliği kabarmıştı.

Hitler'in sıçrama ihtirası hemen gerçekleşmedi. Sağcı Sosyalistler, Katolikler ve Demokratiklerin Cumhuriyetçi koalisyonu on yıl boyunca genel seçimleri kazanmayı ve mecliste çoğunluğu sağlamayı becerdi. Ancak koalisyon içindeki farklılıkları uzlaştırmak ve bu koalisyonu bir tarafta Rusya taraftarı Komünist Parti'nin büyümesine, diğer tarafta ise Nazi partisinin çok daha meş'um büyümesine karşı korumak zorlaşmıştı. Bilhassa ikincisi, yani Nazi partisi, şiddete başvuruyor ve gizli silahlı kuvvetler teşkil ediyor ve toprak kayıplarına, askerî kısıtlamalara ve Müttefiklerin Almanya'ya dayattığı malî yüklere duyulan popüler tepkiden faydalanmasını biliyordu. 1929-1930 ekonomik buhranı, demokratik Cumhuriyet'in belini kıran son darbe oldu. 1933'e gelindiğinde Naziler iktidara geçmiş, Hitler şansölye ve diktatör olmuştu. Ertesi sene *Reichsführer* şeref payesini aldı ve Almanlar onu yumruklarını havada, *"Heil!"* diye bağırarak selamlamaya başladılar.

Burada totaliter Hitler Almanya'sının 1933'ten 1939'a kadarki hikâyesini yeniden anmaya gerek yok.[2] Biliyoruz ki, Yahudiler (bu arada Yahudi kanı taşıyan hıristiyanlar) acımasızca ezildi, Marksistler ve Liberaller sindirildi, keyfî tutukla-

2. Bu dönemin özünü, Nazilerin "kutsal kitabı" olan Hitler'in *Kavgam*'ını okuyarak anlamak mümkün.

malar ve kanlı "temizlik"ler gerçekleştirildi; ülkenin muazzam sınaî zenginliği ve kaynakları silahlara yatırıldı; gerek Protestan gerekse Katolik hıristiyanların muhalefeti zor kullanılarak bastırıldı. Hepsinden önemlisi, milliyetçilik, devletin herşeyi —gerçek dini— haline getirildi.

Almanya, İtalya ve Rusya'da istibdatların kuruluşu, savaştan hemen sonra demokrasiye bağlanmış görünen diğer Avrupa ülkelerinde de etki meydana getirdi ve örnek alındı. Komünist Rusya veya Nazi Almanyasının korkusuyla, bazıları askerî diktatörlüğe yenildi: Macaristan, Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya, Avusturya. Ülke içi hizipçilik ve karışıklıklarla düzeni bozulan diğer ülkeler ise kralcı veya tepkici diktatörlüklere teslim oldular: Portekiz, İspanya, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan. Türkiye'de Mustafa Kemal'in ve İran'da da Rıza Pehlevi'nin özel devrimci diktatörlüklerinden daha önce söz etmiştik. Bütün bu diktatörlükler, çıkış noktası ve tavır bakımından farklı farklı olsalar da, kesinkes milliyetçiydiler.

2. Yeni Totaliter Diktatörlüğün Özellikleri

I. Dünya Savaşından sonra Rusya, İtalya ve Almanya'da ortaya çıkan ve II. Dünya Savaşına yol açan totaliter ve diktatör milliyetçilik türü üzerine burada bazı genel mülahazalar sunulabilir.[3] Herşeyden önce, diktatörlük haddizatında Avrupa medeniyetinin uzun tarihinde yeni birşey değildiyse de, şimdi yeni bir diktatör türü türemişti. Daha önceleri, başarılı despotlar normalde iyi bir aileden gelir ve ortalamanın üstünde bir eğitim ve önemli bir askerî şöhret sahibi olurdu. Kadim çağdaki Yunan ve geçen yüzyılın Latin Amerikan diktatörleri bu türdendi. Büyük İskender, Aristo'dan aşağı kalmayan bir âlim olarak isim yapmıştı; Sezar general ve dikta-

3. Bu mülahazalar asıl olarak ve ayrıntılı halde "The Novelty of Totalitarianism in the History of Western Civilization,"da ortaya konmuştur; Proceedings of the American Philosophical Society, LXXXII (1940).

tör olduğu kadar mümtaz bir tarihçiydi aynı zamanda ve Güney Amerikalı küçük diktatörlerden pek azı vardı ki bir alaya kumandanlık yapmamış ve Auguste Comte'un pozitivist felsefesiyle kendisini güçlendirmemiş olsundu. Modern çağların ilk dönemlerindeki İtalyan despotları hem kültürlü hem de cesaretli kişilerdi; onsekizinci yüzyılın kral despotları seçkin bir soydan gelmeydi ve son derece titiz bir eğitim almışlardı. Napolyon dahi Korsika aristokrasisinin bir çocuğuydu ve aristokrat Fransız Brienne askerî okulundan mezun olmuştu, korkulu bir diktatör olmadan önce döneminin ilk safındaki generallerdendi.

Önceki diktatörlerin nitelikleri ve eğitimleriyle karşılaştırarak yeni diktatörlerin kimin nesi olduğuna bakalım. Hitler: daha önce de belirttiğimiz gibi, tam bir ayak takımı mensubuydu, ne zihnî ne de askerî bir ayırtedici özelliği yoktu. Mussolini: babası bir nalbanttı; resmî eğitimini küçük bir normal okulda almıştı; meslekî hayatı başarısız bir ilkokul öğretmenliğinden ve ikinci sınıf gazetecilikten ibaretti; askerî hizmeti kısa ve önemsizdi. Stalin: köylü bir kunduracının oğlu; onyedi yaşında uygunsuz davranışları ve disiplinsizliği yüzünden bir kilise okulundan atılmış; kendisini kabadayılık sanatında yetiştirip yol kesicilik yapmış, fabrikalarda huzursuzluk çıkarmış ve işlediği suçlardan dolayı hüküm giymiş; I. Dünya Savaşında askerlikten yırtmıştı. Bu yeni diktatörler kitlelerden geliyordu ve diktatörlükleri de millî kitle diktatörlüğüydü.

İkincisi, yeni diktatörlük tam anlamıyla totaliterdi. Bütün iktidarı elinde topluyor ve bütün millî faaliyetlere kendisi yön veriyordu. Bütün ekonomik, dinî, eğitsel ve kültürel kurum ve siyasetleri kendisine bağlamıştı. Fertlerin iradesinin kullanılabileceği hiçbir alan bırakmıyor, hür tefekküre fırsat tanımıyordu. Aksine, herkesin hâkimiyetteki partinin ve diktatörün iradesine ve düşüncesine râm olmasını istiyordu. Komünistlere, faşistlere ve Nazilere göre totaliter millî devlet kadir-i mutlak olduğu gibi âlim-i mutlaktı ve asla hata yap-

mazdı. Bu yönlerden, Stalin Rusya'sı çarların Rusya'sından, Hitler Almanya'sı da Hohenzollern veya Habsburg kutsalsağ monarşisinden kat kat fazla hoşgörüsüzdü.

Üçüncüsü ve bilhassa önemlisi, yeni despotizm vatansever kitle desteğine hükmediyor ve ona dayanıyordu. Aristokrat sınıf veya askerî kast ile uzaktan yakından ilgisi yoktu. En iyimser bakışla, yarım yamalak tahsilli mülkiyet sahibi alt-orta sınıf, proleteryanın yukarı tabakası ve gittikçe genişleyen bürokrasinin desteğini almışlardı. Yeni istibdat, anlamıyla kitlelerin büyük meydanından doğdu ve yine oraya döndü; ister alt tabakadan ister üst tabakadan, dalkavukluk yapmayanlar ya zanlılardı ya da iflas etmiş kişiler. Daha önceki Avrupa rejimleri belki aristokrat ve zengindi; ama normalde kitlelere, yeni diktatörlük yönetiminde hemen hiç görülmeyen bir hoşgörü gösterirdi.

Dördüncüsü, totaliterlik ve diktatörlük milliyetçiliği ve arkasındaki kitle desteği, yeni ve olağanüstü derecede etkin popüler eğitim ve propaganda unsurları sayesinde ayakta kaldı. I. Dünya Savaşının hemen ardından radyo ve amplifikatör çıktı; onun peşinden de sinema. Büyük ölçekli gazeteciliğe yol veren ucuz, ağaçtan yapılma kağıt üretimi daha 1890'larda başlamıştı; mecburî okul eğitimi 1880'lerde ve o sıralar birkaç ülkede uygulamaya konulmuştu. Bütün bu unsurlar, millî diktatör tarafından ele geçirilmek ve kullanılmak üzere tekâmül ettirildi. Yalnızca Hitler Almanya'sında değil, Stalin yönetimindeki Rusya'da ve Mussolini yönetimindeki İtalya'da çocuklar daha sansasyonel şekilde devlet okullarına sokuldu ve millî bir ideoloji markasının gözü kapalı takipçileri yapılmaları için inceden inceye hesaplanmış zihnî gıdalarla beslendiler. Dolayısıyla, herkese okuması öğütleniyordu; bu, yeni diktatörlerin en gözde övgü konusu oldu. Kitlelerin gururu okşandı ve ümmî durumlarına nazaran daha kolay aldanır hale getirildiler. Zira artık okudukları ve işittikleri şeyler, sıkı sıkıya kontrol edilen ve sansürlenen okul eğitiminden ibaretti. Yayın dünyasının tamamı "koordine edildi"

(teknik terim buydu) ve millî devletin tasvip etmediği okunacak şey kalmadı. Sinema ve radyo tamamen devlet tekelindeydi; birisinin popüler göze sunduğu, diğerinin de popüler kulağa seslendirdiği şey, yalnız ve yalnız rejimin kendisine faydalı bulduğundan ibaretti. Keza amplifikatörlü Hitler, amplifikatörsüz Napolyon'dan daha korkunçtu.

Üstelik şunun da belirtilmesi gerekir: dönemin başta gelen bu üç diktatörü Hıristiyanlık karşısında kuşku duymalarına, onun ahlâkî öğretilerini küçümsemelerine ve onu yıkmayıp kendilerine tâbi kılmalarına rağmen, kendi takipçilerine duygusal ve esasen dinî bir adanma telkin ettiler. Bilhassa Komünist Rusya ve Nazi Almanya'sı hem devlet hem de "kilise"ydi; her birinin diktatörü *pontifex maximus*'tu; [başrahip, ç.n.] kiliseleri yaşlı ve ağırbaşlı değil, saf ve gayretliydi. İtikadları (yani, ideolojileri) yeniydi; bayrakları, ayinleri ve sloganları yeni ve cazipti. Bilhassa gençler arasından çok sayıda kişiyi dinlerine soktuklarına şüphe yoktu. Hıristiyan veya Yahudi Tanrı'sını kaybetmiş veya irtibatını kesmiş kişiler yeni ilâhlar istiyordu ve şimdi bu ilâhlara kavuşmuşlardı: Almanya'da Diyonisusvari bir kan ve toprak ilâhı; Rusya'da bir Lucretian cebriyecilik ve materyalizm ilâhı; her ikisinin de bol bol ayinleri, merasimleri ve taassupları vardı.

Dahası, yeni totaliter diktatörlük, yeni bir siyasî yöntemler ve teknikler modeli geliştirdi. Halk oylamaları, popüler seçimler ve sözde meclisin —ki bu meclis dinler, alkışlar, ama hiç müzakerede bulunmazdı— kimi zaman toplanması maskesi ardında, hükümet fiiliyatta tek bir siyasî partiyle çalıştı; bu siyasî parti ise bir azınlığın, genelde millet içinde küçük bir azınlığın partisiydi ve az çok ayıklanmış, sıkı sıkıya hizaya sokulmuş ve yeri geldiğinde "temizlenen" bir meclisti. Öte yandan, kamuoyunu etkileyecek diktatörün arzularını yerine getirecek araçları tekelinde bulunduruyordu. Diktatörün yönetimindeki parti; orduya, mahkemelere, her yerde kol gezen gizli polise, okul ve üniversitelere, gazetelere, radyo ve sinemalara, telgraf ve telefonlara, minber ve kürsülere, sanat ve

eğlencelere, gençlik örgütlerine, kısaca ekonomik, sosyal veya kültürel her türlü örgütlenmeye nüfuz ederek nihayet derecede hükmediyordu. Bir Rus çarı, bir XIV. Louis veya bir Büyük İskender yaşasaydı; tasfiye edilmişlerin veya haklarında şüphe duyulanların toplama kamplarına dökülmelerindeki hızı ve etkinliği herhalde kıskanırlardı.

Totaliter milliyetçi diktatörlüğün bir başka ve en önemli yeniliği, güç ve kudreti, yalnızca bir hedefe ulaşmadaki araç olarak değil —bunu daha önce yapanlar çoktu— fakat başlı başına bir amaç olarak yüceltmesiydi. Daha az totaliter olan ilk günlerde, bir düşmanından kurtulan veya komşu ülkeden toprak gaspeden bir despot, kural olarak, hareketini yerleşik ahlâkî temellerde meşrulaştırmak için oldukça sıkıntıya girerdi. Şimdi ise, diktatörün herhangi bir açıklamada bulunması hemen hiç beklenmiyor, açıklama yapsa da bunda On Emir'den veya Dağdaki Hutbe'den hiçbir iz bulunmuyordu. Açıklamada, sabrın kusur olduğu, ilerlemenin varlık mücadelesine ve en sağlıklı için *Lebenstraum*'a [yaşam alanı, ç.n.] bağlı olduğu yolunda güncelleştirilmiş Nietzscheci veya sözde Darwinci ilkeler dile getiriliyordu. Ya da proleteryaların savaşmaya hakları bulunduğu ve daima onların haklı olduğu şeklindeki Marksist akide tekrarlanıyordu. Totaliter millî devletin dahilî işlerinde ve dış siyasetlerinde belirleyici hep kaba kuvvet oldu. İşte bu devletlerin cebrîliği ve Batıdaki demokratik devletlerde ise cebrîliğin bulunmayışıdır ki II. Dünya Savaşını netice verdi.

3. Milliyetçi Diktatörlerin Saldırıları

Totaliter diktatörlükler, I. Dünya Savaşından mağlup çıkmanın veya İtalya gibi barış anlaşmasından beklediği nimetleri koparamanın ezikliği içindeki ülkelerde uç verdi. Bu tür aşağılık-üstünlük kompleksinden muzdarip bu ülkeler, komşularına ve eski düşmanlarına saldırı veya saldırı tehdidi yoluyla kayıplarını telafi yoluna gittiler. İstediklerini (üstelik çok şey istiyorlardı) elde etmek için diplomasiyi savaşa hazırlıklarıyla

destekledîler. Diğer taraftan, Batı demokrasileri I. Dünya Savaşındaki saygın zaferleri ve barışın getirdiği tatmin sebebiyle diktatörlüklerin saldırgan siyasetler izlemesini kolaylaştırdı. Kendini beğenmişlik, ben-merkezcilik sergileyip birbirini kıskandılar ve en meş'umu, silahlarında tenkisata gitme ve diktatörlerin silahlarındaki artışı "taviz"le karşılama derecesinde barışçı davrandılar. Gelecekteki savaşlarda tarafsız kalacağına kendi kendine söz veren ABD millî içe kapanmaya kadar gitti. Tabiî Milletler Cemiyetindeki şartlar dünya barışının altına ayakta durması için samandan sütunlar koydu.

Barut yüklü kavgacı saldırılar treni, sonunda, Japonya'nın 1931-1934'de Çin'den Mançurya'yı almasıyla başlayan II. Dünya Savaşında patladı. Japonya, daha önce Çan Kay-şek ve onun Milliyetçi Çin'i üzerinde ağır, fakat boşa çıkan taleplerde bulunmuştu. Aşırı vatansever askerî bir hizbin eline geçen ve uygulamada totaliter bir diktatörlüğü kabul eden Japonya, tazelenmiş enerjisi ve kararlılığıyla emperyalist taleplerinde ayak diredi. Çin yardım için Milletler Cemiyetine başvurdu. Cemiyetin cevabı, özel bir komitenin tayini şeklinde oldu. Bu komite altı aylık bir soruşturmadan sonra Japonya'nın kınanmasını tavsiye etti. Japonya sakin bir tavırla bu tavsiyeyi görmezden geldi ve Cemiyetten çekildi. Herhangi bir "yaptırım" koyamayan veya isteyemeyen Cemiyet, yalnızca "teessüf" beyan etti. Çin'in ABD'ye başvurması da fazla işe yaramadı. Yapayalnız, Japon ordularının ağırlığı altında ezilmeye terkedildi.

Japonya, Mançurya'yı işgal ettikten sonra Çin'e topyekün savaş açtı, Pekin'i ve sahil bölgelerini ele geçirdi, Nanking'de kukla bir rejim kurdu, Çan Kay-şek'i uzaktaki Çungking şehrine çekilmek zorunda bıraktı. Japonya ordusunun emperyalist milliyetçi hırsı kabardıkça kabardı. Kendi önderliklerinde, tüm Çin'in ve oldukça kuvvetli bir ihtimalle Filipinler'in, Endonezya'nın, Malaya'nın, Burma'nın ve hatta Hindistan'ın dâhil olduğu "ortak refah çemberi"nin kurulmasından söz ediyorlardı.

Hitler ve Mussolini'nin kendi saldırılarına girişmeleri için Japonya'nın Mançurya'daki örneğine ihtiyaçları yoktu, ama yine de onun başarısıyla yüreklendiler. Mussolini İtalyan ordularıyla Habeşistan'ı önce ezdi, sonra da ilhak etti. Milletler Cemiyeti protesto edince ve Fransa ile İngiltere'nin ekonomik "yaptırım"lar uygulanması talebine yarım ağızla razı olunca bunları reddedip Cemiyetten çekildi. İspanya İç Savaşı'nda, muhtemelen karşılığında Balear adalarının hepsini veya bir kısmının kendisine verileceği ümidiyle, General Franco'nun yardımına asker gönderdi. Adriyatik kıyısındaki Arnavutluk krallığını işgal etti ve kendisine bağladı. Afrika'daki faaliyetlerine tenkitçi bir tavır takınan Büyük Britanya'nın ve Savoy, Nice ve Tunus'un haklı olarak İtalya'ya ait olduğu iddiasına karşı çıkan Fransa'nın aleyhinde millî bir propaganda furyası başlattı.

Hitler ve Nazileri daha da cüretkârdı; halk oylamalarını ihlal ederken ve anlaşmaları bozarken çok daha vicdansızdı. Bu durum herhangi bir cezayla karşılaşmadan altı sene sürdü. Paris barış anlaşmasını açıkça ihlal eden Almanya, tam tekmil silâhlandı. Hava kuvvetini İtalyan askerleriyle birlikte İspanyol İç Savaşı'nda denedi. Faşist İtalya'yla ittifak —kendi deyimleriyle Mihver— kurarak ve militarist Japonya ile dostane yakınlığa girerek daha da takviye olan Nazi Almanya'sı, Avusturya'yı işgal ve ilhak etti. Britanya Fransa'nın hâlâ tavizkâr davranması ve ABD'nin de aynı şekilde içine kapanık ve uzakta durması sonucu, Çekoslavakya'nın önce bir kısmına, sonra da tamamına hâkim oldu. Ancak Polonya'yı taksim (ve belki de yıkma) tehdidinde bulunduğunda, batı Avrupa'nın iki büyük demokratik gücü totaliter saldırganlığa karşı fiilî bir tavır alarak Polonya'yı korumak için gerekirse kuvvet kullanmayı kararlaştırdı. Ne yazık ki kuvvetleri Nazi Almanya'sının kuvvetiyle denk değildi; diğer taraftan, Diktatör Stalin'in ve dışişleri bakanı Molotov'un, Sovyetler Birliğinin Hitler'e karşı çıkmaktansa onunla ittifak kurup saldırgan yayılmaya girmesinde daha fazla fırsat görmesi yüzünden, Komünist Rusya'nın desteğini alamadılar.

4. II. Dünya Savaşı

23 Ağustos 1939'da Komünist Rusya ile Nazi Almanya'sı arasında Moskova'da bir saldırmazlık paktı imzalandı. 1 Eylül'de, Almanya zırhlı tankların öncülüğünde çok sayıda piyadeyle ve yoğun hava bombardımanıyla Polonya'ya büyük bir saldırı başlattı. İki gün sonra Britanya ve Fransa Almanya'ya savaş ilân etti. Böylece, II. Dünya Savaşı başlamış oldu.

Burada savaşın ayrıntılarını anlatmamıza ihtiyaç yok. Birinci Dünya Savaşı dört yıl sürmüştü; bu defaki altı sene sürdü ve birincisinden kalma tüm öldürücü silâhların yanısıra güdümlü füze gibi ve en sonunda da atom bombası gibi yeni silahlar kullanıldı. Ayrıca bu savaş, daha geniş ve daha ağır bir yıkım getirdi. Burada yalnızca Polonya'nın kısa sürede safdışı kaldığını ve Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bölüşüldüğünü; Alman birliklerinin daha sonra tarafsız Norveç, Danimarka ve Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u işgal ettiğini; bir İngiliz keşif heyetini kıt'adan çıkardığını; Fransa'nın üstüne çöküp onu teslim aldığını hatırlatmakla yetineceğiz. Bir yıl geçmeden, nihaî ve tam zafer Nazi Almanya'sının elindeymiş gibi görünüyordu. Kıt'adaki tüm silahlı direnişi ortadan kaldırmıştı. Mihver ortağı Faşist İtalya faal biçimde ona katıldı. Rüşvetle susturulan Komünist Rusya yardımsever bir tarafsızlık izliyordu. Dost Japonya ise Uzak Doğu'da üstün yiğitliğini bol bol ispatlıyordu.

Çökertilmemiş bir tek Büyük Britanya kalmıştı. Cesur Winston Churchill'in ümit verici liderliği, halkının inatçı vatansever sabrı, havacılarının korkusuzluğu, ABD ile Kanada'dan beslenen askerî mühimmatı ve bir de Nazi ve faşist diktatörlerin çılgınca hataları olmasa, belki o da çoktan çökmüştü. Kritik bir anda, Hitler, bütün çabasını ve kaynaklarını toplayıp Britanya'yı işgal edeceği yerde Stalin'le bozuştu ve Rusya'yı istilâya girişti; diğer taraftan, Mussolini, Mısır ve Yunanistan'ı ele geçirmek için vahim girişimlerde bulundu.

ABD'ye gelince, Franklin Roosevelt'in dirayetli önderliğinde adım adım içe kapanıklığından sıyrıldı. Gerek İngilte-

re ile aynı dili konuşuyor oluşu, gerekse liberal demokratik geleneği tabiî olarak Büyük Britanya'ya yakınlık, Nazi Almanya'sına karşı ise düşmanlık duymasına yol açtı. Üstelik halkının çoğunluğu, Amerika'nın güvenliğine karşı Atlantik'te Mihver'den, Pasifik'te de Japonya'dan gelen tehditlerden giderek daha fazla korkuyordu. Binaenaleyh, Amerika tarafsızlığını giderek bozarak İngilizlere stratejik savaş mühimmatı sağladı, Japonlara ise vermedi. Bildiğimiz gibi, bunun sonucu Japonlar Pearl Harbor'a saldırdı; hemen ardından Amerika Japonya'ya savaş ilân etti, Japonya'nın müttefikleri Almanya ve İtalya da ABD'ye savaş ilân etti.

ABD fiilen savaşın içine girince, olanca gayretiyle ve milliyetçi bir iştiyakla savaşı kazanmaya çalıştı. Aynı şekilde, Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği de. İki ülke de başlangıçta ölümcül darbeler yediler: Amerika, Filipinler'de ve Pasifik'te Japonların kazandığı kara ve deniz zaferlerinden; Rusya ise korkunç Alman istilâsından. Ancak, en sonunda ABD'nin ve Sovyetler Birliğinin savaşçı yetenekleri; halklarının kırılmaz millî vatanseverlikleri Britanya'nın dayanıklılığı ve inatçılığıyla birleşince Mihver ve Japon diktatörlerinin elinden gelebilecek herşeye ağır bastı. Mihver devletlerinin işgali altındaki ülkelerde milliyetçi "yeraltı" hareketleri yayıldı; İtalya ve Almanya'da isyan kazanı kaynadı. Nihayet, Anglo-Amerikan kuvvetleri İtalya'yı işgal etti; ABD, Britanya, Kanada ve "Hür Fransa" Almanya'nın ortasında Rus ordularıyla birleşti; Mussolini İsviçre'ye kaçarken yakalandı ve hemen idam edildi; Berlin'deki bir yeraltı sığınağına gizlenen Hitler ise intihar etti ve yandı. Aradan üç ay geçmeden Amerika Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombalarını atarak Japonya'nın savaşçılığını sona erdirdi; Japonya'nın savaşçı liderleri ise ya teslim oldular ya da intihar ettiler.

11

Çağdaş Cihanşumül Milliyetçilik

1. Komünist Rusya'nın Milliyetçi Emperyalizmi

II. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşına göre daha milliyetçi bir mücadeleydi. Bu savaşı, başından sonuna, askerî bir felâketle veya ezici bir mağlubiyetle karşılaşmadan savaşı bırakmayan millî devletler yürütmüştü. Evet, Alman Nazileri ve İtalyan Faşistlerinde sergilendiği gibi, diktatör, totaliter milliyetçilik türü gözden düşmüş ve ortadan kalkmıştı; ama İtalya'da ve Batı Almanya'da onların ardından gelen demokratik cumhuriyetçilik de milliyetçiliğin ruh ve manasından yoksun değildi. Üstelik ABD şimdi milletlerarası barışın korunmasıyla sorumlu millî devletler federasyonu olarak, ismi "Birleşmiş Milletler" diye konulan bir milletler cemiyetinin yeniden canlandırılması ve desteklenmesinde başı çekiyordu. Oniki yıl gibi bir zaman içinde, bu dünya örgütü New York'ta bir merkez edinmiş; Avrupa'da yirmialtı, Asya'da yirmiüç, Amerika kıt'asında yirmiiki, Afrika'da dokuz ve Güney Pasifik'te iki millî devlet ile, toplam sekseniki üyeye sahip olmuştu. Böylece, yalnızca Avrupa değil, tüm dünya milliyet temeline oturtulmuş oluyordu.

Ne var ki, fiiliyatta, II. Dünya Savaşından sonra barışı tesis veya muhafazanın son derece zor olduğu ortaya çıktı. Birkaç yıl sonra, savaştan zorlu bir başarıyla çıkan ve silahlı kuvvetlerini savaş düzeninde tutan komünist milliyetçi Rusya, Avrupa ve Asya'da diğer büyük güçlerin silahlı muhalefetiyle karşılaşmaksızın saldırgan siyasetler izledi. Almanya, Japonya ve İtalya artık silahsızlanmış ve yabancı askerlerin gözetimi altına girmişti. Büyük Britanya ve Fransa yorulmuş, son derece zor dâhilî problemlerle kuşatılmıştı. Potansiyel olarak güçlü olan ABD, Rusya'nın da aynı şekilde davranacağını iyimserce hayal ederek ve belki de fazlasıyla Birleşmiş Milletler'e güvenerek barışçı bir havaya girmişti.

Böylelikle doğan güç boşluğunda, Sovyet diktatörlüğü kolayca hareket edecekti. Genel bir barış kongresinin toplanmasına engel oldu; Rus birlikleri nerede çarpışma sonunda bir ülkenin tamamını veya bir kısmını işgal etmişse, orada kalıp komünist diktatörlüğün uydu rejimler kurmasını sağladı. Biliyoruz ki, ABD yavaş yavaş kendi demokratik liberal milliyetçilik idealinin en az geçmişteki faşist ve Nazi diktatörlüğü kadar komünist diktatörlüğün tehdit ve engeliyle karşı karşıya olduğunu farketti. Geç de olsa Rus istilâsının daha fazla yayılması ve hâkimiyetini önlemeye koyuldu. Yeniden silahlandı. Diğer hür milletlerle savunma ittifakları (NATO, SEATO) kurdu ve onlara ekonomik ve askerî yardım sağlayarak komünizme direnmelerini pekiştirdi. Sovyet imparatorluğunu deniz ve hava üsleri şeridiyle kuşattı.

Bu suretle, II. Dünya Savaşının hemen peşinden bir "soğuk savaş" başladı: arkalarına ülkelerinin vatansever kitle desteğini alan baş hasımlar, yani ABD ve Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletleri karşılıklı suçlamalar ve propaganda için kürsü olarak kullandılar. Uzun sürüncemelerden sonra barış anlaşmaları İtalya, Japonya ve Avusturya'nın Almanya'dan kopartılarak "tarafsız"laşmasıyla sonuçlandı. II. Dünya Savaşından onaltı yıl sonra, Almanya hâlâ yabancı askerlerin işgali altındaydı; Rusya ve ABD (ve onların uydu-

ları ile müttefikleri) barış koşulları üzerinde anlaşmaya varamamıştı.

Bu esnada, Amerika'nın ve Batı Avrupa'nın muhalefetiyle durdurulmadan önce, Sovyetler Birliği geniş bir komünist imparatorluğuna kurulmuştu bile. Nazi Almanya'sıyla ittifakı sırasında ele geçirdiği toprakları ve halkları (Polonya'nın doğu yarısı, Litvanya, Letonya ve Estonya'nın tamamı, Romanya ve Finlandiya'nın bir şeridi) bütünüyle ilhak etmekle kalmamış, doğu ve doğu orta Avrupa'da geriye kalan millî devletlerin çoğunu da (Polonya, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk, Macaristan ve Çekoslavakya) kendine bağımlı hale getirdi. Ayrıca, Almanya'nın doğu yarısına hâkim oldu: bir kısmını bağımlı komünist Polonya'ya, onun doğu vilayetlerini aldığı için "tazminat" olarak sözde bıraktı; bir başka ve küçük parçasını kendisi ilhak etti; geriye kalan kısmını ise bir Alman komünist uydusu haline getirdi. Beri yandan, II. Dünya Savaşının son kertesinde Japonya ile savaşa giren Rusya, 1904-1905 Rus-Japon Savaşında kaybettiği kuzey pasifik adalarını tekrar elde etmeyi başardı. Aynı zamanda, Çin komünistlerinin Çan Kay-şek'i ülkeden sürmesine, Çin'de, Kuzey Kore'de ve Güney Vietnam'da müttefik komünist rejimler kurulmasına hayatî yardımlarda bulundu.

Açık ki, sözkonusu olan emperyalizmdi; ama savaş öncesi döneme damgasını vurmuş olandan farklı bir emperyalizm. Bu, tam bir "Doğulu" komünist emperyalizmiydi; yerli milliyetçilik adına ve görünüşte menfaatine yürütülüyordu. Baştan Sovyetler Birliğinin içinde olan Ukraynalılar, Beyaz Rusyalılar ve diğer halklar ile üzerlerinde yeni hâkimiyet kurulan halklara —Polonyalılar, Romenler, Almanlar, Macarlar, Koreliler ve diğerlerinin tamamına— millî devlet biçiminin yanısıra kendi dil ve edebiyatları, belli tarihî gelenekleri, kültürel milliyetçilik yönleri tanındı. Bir başka deyişle, Sovyet emperyalizmi münhasıran Rus milliyetçiliğinin ifadesi değil, diğer halkların milliyetçiliklerinin de cazip biçimde tanınmasıydı. Bilhassa "geri kalmış" halklara, özellikle de Asya ve

Afrika gibi Batı Avrupa'nın emperyalist güçlerinin hükümranlığında yaşamış halklara sesleniyordu. Keza, tüm Latin Amerika'da komünist sızma yayıldı, popüler bir milliyetçilik hareketi ve "Yanki emperyalizmi ve sömürüsü" aleyhinde ateşli bir kampanya maskesi altında etkinlik kazandı. Meselâ, Fidel Castro'nun Küba'daki devrimci rejiminin ve Sovyetler Birliğiyle yakınlık kurmasının altında bu yatıyordu.

"Kutsal Rusya"nın, dünyanın tarım ağırlıklı halkları üzerinde "Mutlu Amerika"nın mahrum olduğu özel cazibeyi taşıdığı aşikârdı. ABD gibi büyük bir sanayi milletinin muhalefeti bu halkların komünist milliyetçiliğe yaklaşmasını sağlamış görünüyor; çünkü herşeyden önemlisi Ruslar da kendileri gibi kısa bir süre önce köylü bir milletti.

2. Yerli Milliyetçilik Batı Emperyalizmine Karşı

Aslında, II. Dünya Savaşının en önemli sonucu ve çağımızın her noktaya yayılmış özelliği, milliyetçiliğin *cihanşumül* coşkunluğudur. Milliyetçilik artık münhasıran Avrupalı (ve Amerikalı) bir vakıa değil. İthal edilen tohum, şimdi her iklimde ve her kıt'ada çiçek açtı.

Bir önceki bölümde sergilendiği üzere, milliyetçilik II. Dünya Savaşı'ndan önce Asya'da ve Afrika'nın bazı kısımlarında önemli bir kuvvet haline geliyordu. O sıralar, yerli önderler Avrupa'da eğitim görmeleri veya Avrupalılarla diğer temasları sayesinde milliyetçiliği massedip, kitleler arasında kışkırtıcılığını yaptılar. Hindistan ve Çin'de, Türkiye ve İran'da, Mısır ve diğer Arap ülkelerinde milliyetçi siyasî partiler çoktan faaliyete geçmişti.

II. Dünya Savaşı, milliyetçiliğin cihanşumül zaferinde ve Batı emperyalizminin reddedilip yıkılmasında belirleyici etken oldu. I. Dünya Savaşına nisbeten tam bir dünya savaşıydı o ve aynı şekilde sonuçları da çok daha şumüllü oldu. Uzak Doğu'da, Kuzey Afrika'da ve Yakın Doğu'nun stratejik noktalarında savaşıldı ve bu bölgelerdeki yerli halk Batılı em-

peryalist güçlerin üst üste askerî başarısızlıklarına şahit oldu. Araplar Fransızların Suriye ve Kuzey Afrika'daki kudretsizliğinin, İngilizlerin de Mısır ve Yunanistan'daki kötüye gidişinin tamamen farkındaydı. Uzak ve Ortadoğu halkları, Avrupalı olmayan Japonya'nın "Asya Asyalılarındır" sloganıyla Fransızları Hindi-Çin'den, İngilizleri Burma ve Malaya'dan, Hollandalıları Endonezya'dan ve Amerikalıları Filipinler'den çıkarmasından derinden etkilenmişti. Bilindiği gibi, Japonya sonunda mağlup olmuş ve tıpkı Almanya'nın I. Dünya Savaşından sonra mecbur edildiği gibi, İtalya'yla birlikte kolonilerini ve işgal ettiği toprakları teslime mecbur tutulmuştu. Ama bu defa, Batı Avrupa'nın diğer imparatorluk güçleri daha önce yaptıkları gibi bundan yararlanmadılar. Koloni halklarının azimli ve sert millî bağımsızlık talebiyle başarıyla baş edemeyecek kadar itibar kaybetmişler, II. Dünya Savaşıyla fazlasıyla zayıf düşmüşlerdi.

Bu talep, az önce belirttiğimiz gibi, "soğuk savaş"taki rakiplerini yenmek ve Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki kaynayan milyonlar arasından komünizme taraftar kazanmak amacıyla Sovyetler Birliği tarafından desteklendi ve kullanıldı. Çin'deki, Kuzey Kore'deki ve Güney Vietnam'daki komünist zaferde, Rus orduları kadar Rus propagandası da pay sahibiydi. Şüphesiz, Sovyetler Birliğinin —aynı şekilde komünist Çin'in— Batı emperyalizmini durmaksızın tenkit etmesi, kendi Doğu emperyalizminin üstünü örtmeye yarıyordu. Fakat bu, başlarındaki Batı emperyalizminden kurtulmak isteyen halklara pek fazla şey ifade etmiyordu.

Diğer taraftan, artık ABD yerli hakların ve yerli idarenin başını çekiyordu. Savaştan önce Filipinler'e söz verilen bağımsızlık 1946'da kabul edildi; 1952'de Porto Rico muhtariyet sahibi bir "cumhuriyet" (commonwealth) yapıldı; 1959'da Hawaii Sovyetler Birliğine hükümran bir devlet olarak teslim edildi. Amerika'nın her türden koloni halklarının millî isteklerine yakınlık duyması ve onlara ekonomik yardımda bulunması, komünist imparatorluğunun rekabetiyle ve bu im-

paratorluğun nüfuzuna karşı hareket etme hevesiyle daha da yoğunluk kazandı.

Savaş sonrası kabaran milliyetçilik dalgasına karşı koyamayan Büyük Britanya, az çok incelikle ve kimi zaman da geciktirerek, denizaşırı mülkünün büyük kısmını elden çıkardı. Geniş Hindistan imparatorluğu parçalandı ve dört bağımsız devlet arasında bölüşüldü: Hindistan, Pakistan, Burma ve Seylan. Filistin yeni millî İsrail siyonist devletine geçti; (Süveyş Kanalıyla) Mısır'ın ve diğer Arap devletlerinin kontrolü, ayrıca Yunan-Türk Kıbrıs elden çıktı. Yalnızca İrlanda Cumhuriyetine değil; güneydoğu Asya'daki Malaya ve Singapur'a, Afrika'daki İngiliz Mısır'ı Sudan'a, Gana'ya ve Nijerya'ya da tam bağımsızlık tanındı.

İngiliz Batı Hindistan'ında olduğu gibi, Afrika'daki diğer tüm İngiliz topraklarına da, tam bağımsızlık olmasa bile, bir çeşit öz-yönetim güvencesi veya vaadi verildi. Hürriyetlerine yeni kavuşan devletlerden bazıları İngiliz Devletler Topluluğuna mensup; ama bu, isimde kalan birlik bir bağı ve hükümran milletlerin biçimsel ittifakını oluşturuyor.

Hollanda, Doğu Hindistan imparatorluğundan gelen milliyetçi taleplere daha yavaş rıza gösterdi. Ne ki, yönetimini takviye edecek ve ayaklanmayı bastıracak araçlar yoktu elinde; böyle olunca, muhtariyet önerileri reddedildi. Sonunda Endonezya'nın tam bağımsızlığını tanımaya ve ihtilâflı Yeni Gine dışındaki adaların hepsini elinden çıkarmaya mecbur kaldı.

İmparatorluk Fransa'sı savaş sonrasında benzer bir hal yaşadı. Savaş sürerken Suriye ve Lübnan'ı terketmek zorunda kaldı; denizaşırı mülklerinin ve halklarının arta kalanını elinde tutma ve onları "Fransız Birliği" adı altında kendine bağlama girişimi başarısızlığa uğradı. Daha sonra, zor kullanması da işe yaramadı. Tunus ve Fas bağımsızlıklarını kazandılar. Hindi-Çin'deki uzayan savaş Fransa'nın mağlubiyeti ve çekilmesiyle sona erince, o topraklar Kamboçya, Laos ve Güney Vietnam ve Komünist Çin'in bir uydusu (Kuzey Vietnam)

arasında istikrarsız bir paylaşıma uğradı. Cezayir'deki yerli müslüman milliyetçilerinin ayaklanması ise çok daha uzun sürdü ve ağır bedel getirdi; oldukça büyük Fransız göçmen azınlığı bu ayaklanmaya hiddetle karşı çıktıysa da Fransız orduları bu isyanı bastıramadı; sonuçta er ya da geç Cezayir bağımsızlığına kavuşacak gibi görünmekte.(*) Zaten, General De Gaulle'ün Milliyetçi Beşinci Fransız Cumhuriyeti, Fransız Batı Afrika'sının ve Fransız Ekvator Afrika'sının geniş tropik topraklarındaki çeşitli eyaletlere millî kendi kaderini tayin hakkını teminat verdi. Bu eyaletlerden birisi —Fransız Gine'si— alelacele yapılan oylamada Fransa'dan ayrılıp bağımsız Gana ile birleşmeyi tercih etti. Madagaskar ile birlikte diğer yedi eyalet, bir "Fransız Topluluğu" içinde Fransa ile gevşek ve geçici bir ittifaka giren, bağımsız cumhuriyetler haline geldi.

Libya'nın ve Somali'nin (eski İtalyan ve İngiliz kolonilerinden oluşan birlik) bağımsızlıklarını kazandıklarını; Belçika'nın yerli kabilelerin Kongo'nun bağımsızlığı taleplerini kabul ettiğini; milliyetçi kargaşanın eski Portekiz Afrika imparatorluğunda canlandığını belirterek özetimizi burada tamamlayabiliriz.

Özel Rus komünist emperyalizmi türü de aşındırıcı milliyetçilikten etkilenmişe benziyor. Üstün bir milliyetçi sadakat, Komünist Yugoslavya'yı Sovyetler Birliğine yabancılaştırdı ve aynı şey Rusya'nın silâhlı müdahalesiyle bastırılmasaydı veya bastırılmakla tehdit edilmeseydi, muhtemelen Macaristan, Polonya, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'da da meydana gelecekti. Kendi milliyetçiliğine ve imparatorluk ihtiraslarına sahip Komünist Çin uzun vadede Moskova'dan emir alacağa benzemiyor.

(*) Bu eser yazılırken, Cezayir henüz bağımsızlığına kavuşmuş değildi. Bu ve benzeri hususlarda eserin yazıldığı tarih (1960) nazara alınmalıdır. (ç.n.)

3. Milliyetçiliğin Asya ve Afrika'daki Muğlak Karakteri

Şurası vurgulanmalı ki, günümüz Asya ve Afrika'sındaki milliyetçilik besbelli Avrupa'dan alınmış olmakla birlikte, kaynağından önemli noktalarda ayrılıyor. "Koloni" halklarının Batı emperyalizmine duygusal tepkisini ve düşmanlığını etse de tıpkı Avrupalı emsali gibi, yabancı boyunduruğunun veya vesayetinin yerine yerli hükümran devletlerin geçirilmesini hedeflemektedir. Eski Avrupa millî devletlerinin aksine, Avrupa (ve Amerika) dışındaki devletlerin milliyetçilik yönünden ilham aldığı yeni milliyetçi devletler, hâlihazırda dile dayalı (linguistik) milliyetçilikten ziyade ırkî veya dinî-kültürel hususiyetlere dayanıyor. Meselâ, devasa ve heterojen İngiliz Hindistan imparatorluğunun dört bir yanındaki ortak "milliyetçi" saik, milletlerin ayrı dillere göre değil, ayrı dinlere göre ortaya çıkmasını husule getirdi: Hindu Hindistan, müslüman Pakistan, budist Burma ve "ilkel" budist Seylan. Afrika'nın büyük kısmında ise milliyetçilik ırkî bir vecheye sahip: Güney Afrika Birliğinde, beyaz Boer'ler yerli siyahlara karşı; diğer yerlerde de siyahlar ya da kahverengiler göçmen beyazlara karşı.

Avrupa ve Amerika'da ortak ve kendine özgü dil, milliyetin en önemli işareti ve teminatı, millî devletin temel birleştirici özelliği olmuştur. Ancak görünüşte üç dilli İsviçre, iki dilli Kanada ve Belçika bunun istisnalarıdır. Bununla birlikte unutmamalıyız ki, ilk ikisi her kanton veya eyalet için ortak dili olan federal devletlerdir; üçüncüsü de Fransızca'ya ve Flaman diline resmî olarak eşit davranmaktadır ve her üç devlette de "alt-milliyetçilik" denilebilecek tutumlar dil bölünmelerini tasvip etmektedir. Millî bir devlet için tek bir dilin taşıdığı önem, şüphesiz, popüler okur-yazarlık ve popüler gazetecilikle birlikte popüler okul eğitimi zaruretleri sonucu büyütülmüştür.

Asya ve Afrika'daki yeni bağımsız devletlerin hâlihazır durumunda olduğu gibi, bir ülkenin kitleleri ekseriya oku-

maz-yazmaz olduğu takdirde, yerel dillerin az ya da çok olması fazla önem taşımamaktadır. Elbette ki, bu tür devletlerdeki millî liderler, propagandacı amaçlar dolayısıyla, en çok konuşulan dillere hâkim olmaya mecburdur. Ayrıca popüler milliyetçiliği şiddetlendirmek, Avrupa modelinin izinde gerçek anlamda millî devletler kurabilmek için, kaçınılmaz olarak, popüler okul eğitimini ve okur-yazarlığı teşvik edeceklerdir. Bu ise özel bir dilin, konuşulan yerel bir dilden yazılı millî dile dönüştürülebilecek bir dilin kullanımını gerektirir.

Dil sınırlarını devlet sınırlarıyla çakıştırmak, Avrupa'da tedricî ve zorlu bir başarı olmuştur. Bunun Asya ve bilhassa da Afrika'da çok daha uzun zaman alacağı ve zor olacağı anlaşılıyor. Sözgelişi, Hindistan üç farklı dil "aile"sini barındırıyor: 1) Hint-Avrupa: Hindi, Bengali, Bihari, Marathi ve Urdu dillerinin de dâhil olduğu ondokuz dil; 2) Dravidyen: Tamil ve Telegu dillerinin de aralarında bulunduğu ondört dil ve 3) Munda: on ayrı lehçeye sahip. Farklı dilleri konuşan gruplar arasında çıkan çekişme ve kargaşaların ardından, 1958'de, ülkenin siyasî haritası, Bombay ve Pencap dışında, ondört federe "eyalet"in tek ve aynı yerel dili veya birbirine çok yakın lehçeleri konuşacağı şekilde yeniden çizildi. Bombay eyaletinde, otuz milyon kişinin konuştuğu Marathi dili ve ondokuz milyon kişinin konuştuğu Gucerati dili toplulukları arasındaki ayaklanmaların hâlâ sürmesi, sonunda 1960 yılında Bombay'ın iki "eyalet"e, Maharaştra ve Gucerat'a bölünmesine yol açtı. Pencap'ta ise farklı dine mensup Sihler arasında ayrı devlet istekleri giderek daha şiddetlendi.

Bu yüzden, bağımsız Hindistan, dar anlamda konuşursak, millî bir devlet değil, bir millî devletler imparatorluğu ya da federasyonudur. Onun parçalanmadan ayakta durmasının ve hâlihazırda bir çeşit ülke içi beynelmilelcilik gütmesinin nedeni, ülkedeki okumuş kişilerin çoğunun, o kadar gayretle kınadıkları Batı emperyalizminden edindikleri ortak bir dili —İngilizce'yi— bilmeleri ve kullanabilmeleri gerçeğidir.

Nehru'nun önderliğindeki Hindistan'ın merkezî hükümeti, hâlihazır her milliyetçi rejiminin yapacağı gibi, ortak bir yerli dille yürütülen kitle okul eğitimi yoluyla okur-yazar bir millet teşkil etmeyi gaye edindi. Bu yüzdendir ki, Hindistan'ın 1950'deki bağımsızlığının daha başında, Kuzey'in önde gelen dillerinden Hintçe'nin tüm ülkenin "resmî" dili olması, İngilizce'nin resmî kullanımının geçici olması ve 1965'de sona ermesi kanuna bağlandı.

Milliyetçilik peşindeki Hindistan için İngiliz imparatorluk idaresinden kurtulmak birşeydi; uzun dönemde, Hindistan'ın rakip ve kavgalı dil milliyetlerine ve millî devletlere parçalanmasını engellemek ise tamamen başka birşey.

Hindistan için söylenenler, aynı derecede olmasa bile Pakistan için de geçerli. Bu ülke coğrafya ve dil açısından iki farklı kısımdan oluşuyor: hâkim dili Urduca olan Batı Pakistan ve Bengalce konuşan Doğu Pakistan. Bu iki kısmın tek ortak yanı, İslâm dini ve Hinduizm'e karşı tarihî husumetleri.(*)

Bu bağlamda dikkat çekici birşey var ki, halkı arasında ortak bir millî dili sun'î şekilde tesis eden ve yayan küçük ve yeni bir Asya devleti, İsrail olmuştur. Milliyetçi lideri David Ben-Guryon'un dediği gibi: "Çok değil yüz yıl evvel, dünya yüzünde anadili İbranice olan tek bir Yahudi yoktu; bugün ise İbranice yüzbinlerin konuşma dili."[1]

4. Afrika'da Milliyetçilik ve Kabilecilik

Afrika'da, şu sıralar bağımsızlıklarını veya muhtariyetlerini kazanan "millî devletler"in ancak birkaçı herhangi bir etnik veya dile dayalı birliğe tetabuk ediyor. Daha çok, kendilerine Avrupalı emperyalist güçlerin uygun gördüğü keyfî koloni sınırlarını sürdürüyorlar ve her birinin tarih öncesi

(*) Bilindiği gibi Bangladeş, 1971 yılında (Batı) Pakistan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet haline geldi. (ç.n.)

1. *New York Times Magazine*, 20 Nisan 1958.

çağlardan beri yaşayan, birçoğu kendine mahsus âdet ve konuşma diline sahip kabileleri barındırıyorlar.

Hiç kimse bu kıt'ada bulunan kabilelerin kesin sayısını bilmiyor, fakat yaklaşık bin dilin konuşulduğu ve birçok kabilenin kendine özgü bir dilinin bulunduğu biliniyor. Sırf, ünlü idareci ve dilbilimci müteveffa Sir Harry Johnston'ın sıraladığı Bantu dillerinin sayısı 276'yı buluyor. Hıristiyan misyonerler İncil'i 82 önemli dile çevirdiler. Beş milyonu bulmayan nüfusuyla, Gana'da yirmiden fazla yöre dili konuşuluyor. Üstelik Gana bu noktada tek örnek değil. Sahra'nın güneyinde farklı farklı kabile dilleri veya lehçeleri, Fransız Afrika'sı, İngiliz Afrika'sı, Alman veya İtalyan, Belçika veya Portekiz Afrika'sı sayılan yerlerin karakteristiğini teşkil ediyor.

Afrikalı kabilelerin bazıları homojen ve yeterli nüfusa sahip millî devletler teşkil edecek kadar büyük, ama Somali hariç, hiçbirisi fiilen bunu gerçekleştirmiyor. Çoğu kabileler nisbeten küçük ve mevcut devletlerdeki dile dayalı ve millî karmaşayı arttırıyorlar. Meselâ, Nijerya'nın bazı kısımlarında, oldukça küçük bir bölgede, farklı lehçeleri değil, bambaşka dilleri konuşan yarım düzine köy bulmak mümkün. Başka örnekleri Amhara çoğunluğunun hükmettiği Etiyopya'nın Galle azınlığında; Tanganika'daki Suku ve Çaga'da; Kenya'daki Kikuyu ve Cur'da; Uganda'daki Baganda ve Ankole'de; Madagaskar nüfusunun dörtte birini teşkil eden Hova'da; beri yanda, duyulmadık kabile isimlerini biraz daha sıralarsak, Mandingo'da, Mossi'de, Nupe'de, Peul'larda, Soghay'larda, Tuareg'de, Wollof'da bulabiliriz.

Afrika'da neredeyse külliyen ve Asya'da da bir dereceye kadar, hâlihazırda milliyetçilik olarak tanımlanan iki farklı ve çarpışan tip bulunuyor. Bunlardan birisini, sözgelişi Afrika'da, Gana'da Kwame Nukrumah, Gine'de Seku Ture, Kenya'da Tom Mboyo, Tanganika'da Julius Nyerere ve Senegal'da Mamadu Dea gibi çağdaş zenci liderleri temsil ediyor. Bu liderler ve arkadaşları İngiliz ve Fransız okullarında eğitim görmüşlerdir. Onlar yalnızca eski kolonileri "hürriyetine kavuş-

turma"yı ve şu veya bu derecede Avrupa'dakileri model alan bağımsız millî devletlere dönüştürmeyi değil, aynı zamanda, ilkel barbarlığın tarih-dışı kalıntıları ve millî birlik ve ilerlemenin engeli olarak gördükleri yerli kabileciliği de bastırmayı hedeflemektedir. Bu liderler, mevcut devletlerin, Gine'nin Gana'yla, Sudan Mali birliğinin Senegal'le yaptığı gibi federasyon haline gelmesini hoş karşılamakta, ama federasyonun siyaseten kabilevî değil millî nitelik taşımasını istemektedir.

Diğer yandan, ne kadar ilkel olursa olsun ve ne kadar küçük ölçekte bulunursa bulunsun, kabileciliğin kendisi de bir milliyetçilik türü. Kabilecilik Afrika'da derin köklere ve uzun bir geçmişe sahip; son zamanlarda Avrupalıların veya tahsilli ve ilerlemeci Zencilerin bastırma girişimleri ise ona ya güç kattı ya da direniş kazandırdı. Meselâ, 1950'lerde Kenya'yı dehşete düşüren ve gerek İngilizlerin gerekse yurttaşların başına şiddetle dert olan Mau Mau'lar Kikuyu, Meru ve Embu kabilelerinin yeminle girilen bir birimiydi; Mau Mau'ların milliyetçi hareketi ancak nice kanlar döküldükten ve 60.000 kabilelinin hapsedilmesinden sonra bastırıldı. Yine, Zenci kabileliler Nyasaland'ın beyazların yönetimindeki Kuzey ve Güney Rodezya'yla "Orta Afrika Federasyonu"nda birleşmesine canla başla ve ayaklanmalarla karşı çıktılar. Belçika mandası Ruanda'da yaşanan savaş bilhassa anlam taşıyor. Buradaki çatışma siyahlarla beyazlar arasında değil, iki siyah kabile arasında: (1) uzun, efendi Watusi ve (2) gelecekte "hürriyetine kavuşmuş" ve millî bir Ruanda'da tekrar Watusi'lerin kölesi haline düşeceklerinden korkan kısa ve tarihî olarak hakir Bahutu arasında.

1959 Noel gecesinin ertesi sabahına dair bir haber, Belçika Kongo'sunun merkezinde Lulua ve Baluba kabileleri arasındaki barbarca iç savaşı anlatmaktadır. Bu savaş "ilkel mızraklar, çakılar ve öldürücü zehir bandırılmış oklarla cereyan ediyordu. Lulua kabilesi tahtadan yapılmış uzun kamçılar savuran çıplak kadınlar tarafından tahrik edilmekteydi. Mücadelenin vahşeti, Belçika otoritesinin sınırlı etkisi aniden kaldırıldığın-

da tüyler ürpertici ne gibi şeyler vuku bulabileceğini göstererek bazı ateşli milliyetçilerin bile keyfini kaçırmıştır."[2] Bunun doğruluğu da ispatlandı. 1960'da Belçika otoritesinin ülkeyi terketmesinin hemen ardından, kabile savaşları ve cinayetleri başgösterdi; Avrupalılar korku içinde ülkeden göçetti.

Yeni bağımsız devletlerde bilginin ve bazı Avrupa dillerinin, meselâ İngilizce ve Fransızca'nın yayılmasıyla Afrika'daki dil probleminin, dolayısıyla da kabile probleminin er geç çözüleceği iddia ediliyorsa da, ben bunu fazlasıyla iyimser buluyorum.

Elbette ki, Avrupa emperyalizminin bir mirası olarak, İngilizce veya Fransızca, bu devletlerin hâlihazır liderlerince ve koloni veya misyoner okullarında bu dili öğrenmiş olan diğer yerlilerce az veya çok biliniyor. Fakat, bu kişiler toplam nüfus içinde çok küçük bir yer tutuyor. Muazzam Afrika zenci kitlesinin İngilizce veya Fransızca'yla veya diğer başka bir Avrupa diliyle okuma yazma öğrenmesini sağlamak devasa bir iş. Üstelik Afrika'yı Avrupa'dan kurtarmaya çalışan milliyetçiler böyle birşeye çok zor girişecektir.

Tanganika'nın ve Kenya'nın geniş topraklarında, birbirinden kopuk kabilelerin millî birliğinin temeli, onların arasında bir çeşit *lingua franca* olan ve ortak bir millî dil olabilecek Swahili dilinde bulunabilir. Şüphesiz, Kuzey Afrika'da, İslâmiyet'in ortak halk dini olması gibi, Arapça da ortak bir yazı dili. Ancak diğer kısımlarda, farklı dil ve âdetlere —tek kelimeyle, ayrı bir milliyete— sahip kabilelerin sayıca çokluğu mevcut devletlerin birliğinin ve herhangi bir tek-amaçlı milliyetçiliğin aleyhine çalışıyor. Bu liderlerin ya Amerikan Kızılderili kabilelerin boyunduruk altına alındığı gibi, millî sınırlar içindeki çeşitli kabileleri boyunduruk altına alması ve onları ortak üstün bir konuşma dili ve sadakatte birleştirmeleri ya da merkezî millî devletler oluşturma ümidinden vazgeçmeleri ve kabileler arası federasyon veya imparatorluklara razı olmaları gerekiyor. Her iki durumda da, izlenecek yol

2. Homer Bigart, *New York Times*, 27 Aralık 1959.

uzun, çetin ve kanlı; sonucu da şüpheli olacak. Gerçekten de, kabile milliyetçiliği Afrika'nın hürriyetini ve barışını yabancı bir emperyalizm kadar tehdit etmektedir.

Burada şunu da eklemek gerek ki, Arapça konuşan halkların kabile örgütlenmesi ve ruhu, sonraları milliyetçiliğin fazlasıyla yayılmasıyla zayıfladı. Bildiğimiz gibi, Arap Filistin'inde milliyetçi Yahudi İsrail devletinin hayata geçirilmesine hasmane bir ortak tepki bu milliyetçiliği uyardı. Mısırlı Cemal Abdunnasır'ın şahsında bir Arap lideri tarafından ortaya atılan sözkonusu milliyetçilik ve Suriye'nin Mısır'la Birleşik Arap Cumhuriyeti olarak birleşmesine yol açtı. Küçük de olsa Asya barışına yönelik rahatsız edici milliyetçi tehditler arasında, Türkiye ve Irak Kürtlerinin hür ve birleşik Kürdistan için kışkırtılması; Kore'liler ve ayrıca Vietnamlıların millî birlik için duydukları süregelen istek; Pakistan ile Hindistan arasında Keşmir üzerindeki sürtüşme ve herbirinin içindeki farklı farklı diller ve kültürler; Çinlilere karşı Tibet ve Hint milliyetçiliği bulunmaktadır.

Avrupa'nın siyasî haritasının dil milliyetçiliği çizgilerine göre yeniden çizilmesinin birbuçuk asır aldığını hatırlayacak olursak, çok daha geniş ve karmaşık Asya ve Afrika kıtalarının millîleştirilmesi için bunun ne kadar zaman alacağını ve ne boyutta bir katliama mal olacağını pekâlâ merak edebiliriz.

12

Milliyetçilik Dini Üzerine Düşünceler

1. Kült[1]

Batı Avrupa'da mesafe katedişinden beri, modern milliyetçilik bir din mahiyeti kazanmış durumdadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, İngiltere'de Milton ve Bolingbroke, Fransız Devrimcileri, Almanya'da "Vater" Jahn ve İtalya'da Mazzini gibi muhtelif havariler buna somut örnekler oldular. Şimdilerde ise dünyanın dört bir tarafında kendisini göstermektedir. Bu dinin her yerde, ya kişinin *vatan*'ının, memleketinin, millî devletinin hamisi veya tecessüm etmiş hali olan bir ilâhı var. Bu ilâh, Sam Amca, Boğa John [Tipik İngilizi simgeleyen terim, çev.], Marianne [İskoçlar için], Hans [Almanlar için] veya İvan [Ruslar için] şeklinde beliriyor ve hatta şaka tarzında ifade edilebiliyor. Yine de seçilmiş bir halkın tanrısı, kıskanç bir tanrı, esasen savaş tanrısıdır o.

Her din gibi, milliyetçilik de sadece iradeye değil; akla, muhayyileye ve duygulara da seslenmektedir. Akıl, spekülatif bir milliyetçilik teolojisi veya mitolojisi inşa eder. Muhay-

1. Bu ve izleyen kısım, *Essays on Nationalism* isimli kitabımdan (4-Bl., 1926, The MacMillan Com.) alınmıştır.

yile, kişinin milliyetinin ezelî geçmişi ve ebedî geleceği etrafında gaybî bir âlem kurar. Duygular hayr-ı mutlak, hafîz-i mutlak olan millî tanrının tefekküründe bir zevk, bir vecd uyandırır; onun rızasını kazanmaya iştiyak, nimetlerine şükran, ona karşı gelmekten korku; onun kudret ve hikmetinin ihatası karşısında bir huşu ve hürmet duyar; tabii ki duygular ferdî ve cemaat halindeki tapınmalarla ifade eder kendisini. Zira milliyetçilik, yine her din gibi, sosyaldir ve başta gelen ayinleri, bütün topluluğun adına ve kurtuluşu için icra edilen cemaat halindeki ayinlerdir.

Modern milliyetçilik evvelâ, geleneksel olarak hıristiyan olan halkların arasında ortaya çıktı ve bir din olarak, mahiyeti gereği, tarihî Hıristiyanlığın pek çok âdet ve örfünü alarak kendi amaçlarına uydurdu. Tıpkı evrensel Kilise'ye olduğu gibi, millî Devlete de necata erdirme misyonu ve ölümsüzlük ideali atfedilmektedir. Millet baki kabul edilmekte, sadık evlâtlarının ölümü olsa olsa onun ölümsüz ihtişamını arttırmaktadır. Üyelerini dış şeytana karşı korumakta; onları sanatlarla ve bilimlerle beslemekte; rızkı onlara o vermektedir. Millî devletin rolünün, kâr amacı gütmese de, yalnızca ekonomik olduğu düşünülemez. Onun rolü herşeyden önce manevîdir, hatta hatta uhrevîdir ve itici gücü kollektif imanıdır, onun misyonu ve mukadderatına, gaybî şeylere imandır— dağları yerinden oynatacak bir imandır bu.

Çağdaş milliyetçilik ile Ortaçağ Hıristiyanlığı arasında çarpıcı bazı paralellikler bulunmaktadır. Günümüzde, fertler artık millî devlet içine doğmakta, doğumun laik tescili, geçirilmesi, millî vaftiz ayinini teşkil etmektedir. Sonrasında devlet onu tüm hayatı boyunca tecessüsle takip eder, ona millî ilmihal dersi verir, muttaki bir okul eğitiminden geçirir ve millî kudsiyetin güzelliklerini öğretir, (ne kadar yüce veya aşağı olursa olsun) devlete kulluk hayatına uygun hale getirir, yalnızca doğumunu değil, evliliğini, çocuklarının doğumunu ve ölümünü de (ücret karşılığı) resmî kayıt altına alarak, onun hayatî krizlerini yâd eder. Eğer milliyetçilik adına savaşmışsa,

kabrine kulluğunun alâmeti koyulur. Millî kahramanların ve hükümdarların cenaze törenleri, muazzam bir geçit resmiyle ve muhteşem şekilde gerçekleştirilir; I. Dünya Savaşından beri millî başşehirdeki en kutsal türbe, "Meçhul Asker Kabri"dir. Sürekli çiçeklerle bezeli olan burada sürekli ışıklar yanar.

Millî devlete üyelik mecburidir. Fertler, dünyevî Cebbar Devlet'ten ancak ya ölümle ya da göçle çıkabilirler. İkinci çıkış şekli, günümüzde tamamen engellenmese de genelde kısıtlanmıştır ve fertler göç edebilse de, yerleşik milliyetçilik biçimine sahip olmayan herhangi bir toprak parçasında yerleşmeleri pratikte mümkün değildir. Dinlerini değil, olsa olsa mezheplerini değiştirebilirler.

Kişi, millî imandan kuşku duyabilse de, millî bir devlete mecburî üyeliğin, devletin bekası ve misyoner kurumu için gerekli mecburî malî desteği sonuç verdiğini farkeder; zira böyle bir devlet vergilerin toplanmasında, öşür toplayan bir kiliseden çok daha insafsızca ısrarlıdır.

Beşerî zaaflara münasip biçimde biraz göz yumulsa bile, herkesten milliyetçiliğe dahilî adanma beklenir. Umumî ayinler ve merasimler nezihçe icra edildiği takdirde, abid/fertlerin kalplerinin çok yakından araştırılmasına ihtiyaç kalmaz. İnsanlar elbetteki farklı şiddette dinî duygular beslerler ve bazıları belki hiç dinî duygu taşımayacak kadar normaldışıdır. Beri yandan, en yüksek sesle dua edenlerin ve bağırlarına en gösterişli şekilde vuranların maalesef hakikî dâhilî adanmadan mahrum olabildiği de nicedir bilinmektedir. Şüphecilerin usulleri adı çıkacak ölçüde ince olmuştur ve samimiyetle adanmış milliyetçiler içinde sahte sofuların ve riyakârların mevcut olup olmadığını pekâlâ sorguluyabiliriz.

Haricî millî tapınmanın popüler ve cebrî karakteri ise şüphe götürmez. Küfür ve hürmetsizlik, âdet olduğu üzere, çirkin suçlar olarak görülmüştür ve günümüzde, millî kült aleyhine istihzaya veya şakaya vurulmuş gelip geçici bir zihnî şüpheye izin veren bir kişinin yeri ya tımarhane ya da hapishane olacaktır.

Modern milliyetçilik ayini, diğer bazı dinlerden daha basittir; ama nisbeten genç olduğu gözönüne alınırsa, bu ayin oldukça iyi geliştirilmiştir. Bu ayinin başta gelen sembolü ve merkezî tapınma nesnesi, millî bayraktır. Dar anlamda konuşursak, Avrupa kıt'asında hiçbir şey onsekizinci yüzyılın sonlarındaki Fransız Devrimi'nden önce gelmez; ABD'nin yıldızları ve şeritleri de daha eski değildir. Artık dünyadaki her milletin bir bayrağı var ve Birleşmiş Milletler'in seksen küsur üyesi —diğerleri de onlara katılmak üzere— için ayrı ayrı renk ve model düzenlemeleri oluşturmak oldukça maharet gerektiriyor.

Bayrağı "selamlama"nın, "yarıya indirme"nin, "indirme"nin, "göndere çekme"nin evrensel ayin biçimleri vardır. Erkekler yanlarından bayrak geçtiğinde şapkalarını çıkarırlar; şairler bayrağa hamd ve sena etmek için kasideler yazarlar ve çocuklar bayrak için ilâhiler okur, sadakat yeminleri ederler. Bütün kutsal milliyetçilik bayramlarında, bayrak gözler önünde, diğer kutsal şeyle, yani millî marşla birliktedir. Sivri bir edebiyat eleştirmeni, saf laik kabiliyetiyle "Rule Britannia" ("Hükmet Britanya")'da, "Deutschland über Alles"de ve hatta "Marseillaise"deki ifadelerde eleştirecek birşeyler bulabilir, edebî açıdan "Ah söylesene, görmüyor musun?" gibi sakat bir başlangıca itiraz edebilir. Ama bir millî marş dindışı (profane) birşey değildir, dolayısıyla da metin eleştirisine izin vermez. Te Deum(*) yeni tertibiyle okunmaya başlandığında kullar ayağa kalkar, askerler "hazır ol"a geçer, erkek siviller şapkalarını çıkarırlar, haricî saygı ve ihtiramın her türlüsü gösterilir.

Milliyetçiliğin kendi kutsal yolculukları ve kutsal günleri vardır. Hıristiyan Kilisesi nasıl Paganizm'den bazı bayram günlerini alarak benimsemişse, millî devlet de Hıristiyanlık'tan birtakım bayram günleri almıştır. Meselâ, ABD'de, Dört Temmuz milliyetçi bir Yılbaşı'dır, Bayrak Günü Corpus

(*) Te Deum: Allah'a hamd ve övgü. Hıristiyan ayininde ilâhinin açılış sözleri. (ç.n.)

Christi (Hz. İsa'nın cismi)'nin bir uyarlaması, Nişan Günü ya da Gaziler Günü de Tüm Ruhlar Günü'nün vatansever bir versiyonudur. Hıristiyan takvimindeki azizlerin günlerini takliden, Washington ve Lincoln gibi millî azizlerin ve kahramanların doğum günleri kutlanır.

Aynı şekilde, milliyetçiliğin kendisine ait tapınakları vardır. Amerikalıların en fazla kutsallaştırdığı yerleri ve yapıları görmek isteyen birisi, Hıristiyan katedrallerini değil, Philadelphia'daki Bağımsızlık Binası'nı, Boston'daki Faneuil Binası'nı, Lexington'daki General Lee'nin ve New York'ta da General Grant'ın türbelerini; bütün bunlardan başka, kubbeleriyle ve sütunlarıyla, Kongre ve Yüksek Mahkeme tapınaklarıyla, Beyaz Saray'ıyla, Lincoln, Jefferson ve Washington abideleriyle, Arlington ve Vernon Tepesi yatırlarıyla popüler haccın tam bir mekkesi olan, millî başşehri gezmek zorundadır. Avrupa'daki mütekabil kutsal yerler arasında, Londra'daki Westminister Abbey'i, Paris'teki Arc de Triomphe'yi, Roma'daki Victor Emmanuel abidesini, Moskova'daki Kremlin'i sayabiliriz. Delhi'de, Cakarta'da ve Kahire'de; Gana'nın, Sudan'ın ve Kongo'nun başşehirlerinde de benzer türbeler mevcuttur veya vücuda getirilmeleri yakındır!

Modernler, Ortaçağdaki atalarının putlara, ikonlara, mukaddes emanetlere ihtiramını "batıl itikat" diye görüyorlar; ama gelin bunları değiştirelim, sözgelişi St. Joseph'in heykelinin yerine Abraham Lincoln'ün oyma putunu, Mübarek Meryem'in ikonu yerine Martha Washington'un veya efsanevî Molly Pitcher'ın taşbasma resmini, Kutsal Haç mukaddes emaneti yerine parça parça olmuş bir savaş bayrağını koyalım; işte, modernler de tam tamına bir huşu sergilemektedir. Millî "atalar"ın ve kahramanların resimlerinin hem debdebeli zengin kulüplerini, hem de basit fakir barakalarını süslediğini hatırlarsak, çağdaş milliyetçiliğin dinî cazibesini değerlendirebiliriz.

2. Mitoloji, Hoşgörüsüzlük ve Kurban Etme

Milliyetçi entellektüeller; ülkelerinin tarihi, edebiyatı ve karakteri üzerine şu ya da bu uzunlukta ve derinlikte eserler verirler; bu eserler halkla ilişkiler uzmanları ve ders kitapları yazarları tarafından tanzim edilir ve basitleştirilir. Zamanı gelince, bu beyefendilerin (veya hanımefendilerin) kitapları, popüler tüketim için duygusal gazeteciler ve duygulu hatipler tarafından dindarâne biçimde benimsenir ve avamileştirilir. Bu sürecin sonucunda, entellektüellerin milliyetçi teolojisi, kitlelerin milliyetçi mitolojisi haline gelir.

Bu mitoloji her ayrıntısında tam tamına sahih veya kelimenin tam anlamıyla hak değildir (ki, hiçbir mitoloji böyle olmamıştır), fakat herşeye rağmen ana amacı öğreticiliktir— meselâ, Başpiskopos Cranmer'in mutlu cümleciğinde "hayatın öğretilmesi ve âdetlerin talimi"— ve öğreticiliğin (didacticism), tarihî veya bilimsel gerçeklere, şairlikten daha fazla, kölecesine bağlı kalması gerekmez. Sözgelişi, benim ülkemden bir Kongre üyesinin gözünü kırpmadan hükümetin kesesinden bütün seçmenlerine dağıttığı bir konuşmayı alalım. Bu, milliyetçi bir vaazdır ve heyecan verici bir zafer şarkısı ile bitmektedir:

"İnsanlığın askerî tarihinde, Devrim'in ve Eyaletler arasındaki Savaş'ın meydanlarında sergilenenden daha mükemmel bir disiplin, daha muhteşem bir kahramanlık görünmez. Washington'ın askerleri, Avrupa'nın mezbahalarından alınma korkak ruhlar değildi, parayla tutulmuş asker uşaklar değildi... Onlar hür insanlardı, insan hürriyetinin önderleriydi... Onlar cahil, ayak takımı isyancılar değildi! Devrimin safları bilginlerle, Shakespeare'in İngilizce trajedilerini okur gibi Aeschylus'un Yunanca trajedilerini okuyan insanlarla doluydu. Yönetim, felsefe ve din onların gündelik ve askerî kamp ateşinin etrafındaki dostane muhabbet konularıydı. Devrim'in askerleri damarlarında akan hazineyi biliyorlardı. Soylarının asil bir silsileyle Crécy, Poitiers, Malplaquet ve Ramillies'e dek uzandığını biliyorlardı. Kutsal kabrin geri alınma-

sında, Hohenlinden'deki muharebede, Quebec'in alınmasında ırklarının gösterdiği askerî başarıları okurlardı. Bu parlak işleri çoğaltmak için acziyet hissetmezler ve borazanın duyguları ayağa kaldıran sesiyle, trampet ve davulun titreten vuruşlarıyla savaş çağrısı yapıldığında, işte o zaman Saratoga'nın ve Yorktown'ın, Brandywine'ın ve Valley Forge'un kahramanları muzafferlerin sevinç haykırışlarıyla zorlu görevlerine ilerlerdiler. İşte o zaman, "damatların düğüne gitmesi gibi," ölümün kucağına yürürlerdi...

"Ülkemin yüce alınyazısına ve ölmez ihtişamına sınırsız ve sarsılmaz bir imanım var. İnanıyorum ki, karada, havada ve denizde iktisadî ve sınaî, entellektüel ve manevî hazırlıkları tamamlayacağımız günler uzak değildir; Amerikan dehasının ve Amerikan nüfuzunun milletlere hükmedeceği ve yeryüzünü kaplayacağı günler uzak değildir; Anayasa'mızın ve Bağımsızlık Beyanname'mizin bütün insan kabileleri arasındaki hür kurumların kalıbı ve modeli olacağı günler uzak değildir; Amerikan Devrimi'nin aleviyle tutuşturulan hürriyet meşalesinin bütün beşeriyetin mazlumlarına bir yol gösterici ışık olacağı günler uzak değildir; piyadelerimizden ve denizcilerimizden her toprak parçasında ve her denizde korkulacağı ve saygı duyulacağı günler uzak değildir; ülkemizin davul sesinin dünyanın her tarafından işitileceği; hürriyet sancağının bütün gökleri aydınlatacağı ve ister bir büyükelçinin ağzından isterse Federal silahların sıcak namlularından çıksın, büyük Cumhuriyet'in fermanının yeryüzünün dört bir köşesinde işitileceği ve itaat göreceği günler uzak değildir. (Alkışlar)."

Böylesi bir sıkıcı konuşma, dinleyicilerine soylu ve duygulu gelmiş olabilir; ama gerçeğe dayalı bir nesirden çok, efsane ya da şiir mahiyeti taşıyor. Eleştirel tarihçi bilir ki, Devrim Savaşı'nda ve Eyaletler arası Savaş'ta (meselâ Bull Run'ın Birinci Çarpışması'nda) disiplin ve kahramanlığın hiç de sergilenmediği çarpışmalar oldu. Yine bilir ki, Devrim safları, bırakın Aeschylus'u orijinal Yunanca'sından okumak, Shakes-

peare'in trajedilerini (veya başka birşeyi) İngilizce okuyan kişilerle dolu değildi.

Mâkul bir kişi için veya günümüzde Batı emperyalizmine duyulan cihanşumül tepkiyi bilen birisi için, Amerikan piyadeleri ve denizcileri her toprak parçasında ve her denizde korku salarken, hürriyet bayrağının bütün gökleri nasıl aydınlatacağını kavramak kolay değildir. Ama asıl mesele Kongre üyesine yöneltilebilecek bu ve diğer eleştiriler değil. Asıl mesele, iktibasta parlayan mitlerin canlı bir milliyetçi imandan neşvünema bulmuş olması ve 'millî bir ihtiyacı karşıladıklarına göre pek tabiî doğrudurlar' şeklinde meşrulaştırılmış olmasıdır. Bunlar dindarlığın mahsulleri iseler, dindarlık nasıl gayrıahlâkî olabilir? Islah ve terbiye nasıl yanlış olabilir?

Millî devletin okul sistemi, resmî teolojiden herhangi bir sapmayı veya popüler mitolojiye yöneltilebilecek herhangi bir iftirayı hesaba çekmekle görevlidir. Cesur bir öğretmen ya da patavatsız bir ders kitabı yazarı, millî tarihteki bir olayın yorumunu milliyetçi imanla bağdaşmayan şekilde yapacak olursa, bazı aşırı vatansever topluluk ya da fertlerin suçlamasını hak edecek; belki görevinden alınacak ve cürüm teşkil eden metin yasaklanacak ve hatta yakılacaktır.

Ateşli vatanseverler, kitlelerin milliyetçi iman ve azmini kaybetmesinden sürekli korktuklarından kitlelere ancak ve ancak bu inancı güçlendirecek ve bu inanca popüler adanmayı teşvik edecek malûmat bildirilmelidir. New York City'nin "Araştırmalar ve Ders Kitapları Komisyonu"nun ünlü raporunda açıkladığı gibi: "Ders kitaplarında, Cumhuriyet'in kurucularını veya mukadderatına yön verenleri alçaltacak veya küçük düşürecek hiçbir ifade olmamalıdır; ... Devrim'in hâkim ruhu Nathan Hale'in sözlerinde bulunmaktadır: 'Ülkem için yitirecek sadece bir hayatım olduğuna esef ediyorum.'"[2]

Milliyetçilik dini, hiçbir muhalife hoşgörü göstermeye yatkın değildir. Bu muhaliflerin en kötüleri ise tam anlamıy-

2. *The Historical Outlook*, XIII, 255 (Ekim 1922).

la hain olanlardır; bunlar yakalandıkları takdirde ânında öldürülmeyi haketmişlerdir ve her hâlükârda böylesi bir alçaklığa Benedict Arnold veya Quisling veyahut diğer "işbirlikçi"lerin yaftası yapıştırılır. Sayıları daha fazla olan ve başa çıkılmaları daha güç olanlar ise millî sadakatten mahrum olduğundan şüphe duyulanlar veya bir başka millete üstün bir sadakat besleyenlerdir. Böylesi bedbahtlar büyük sıkıntı zamanlarında, özellikle de —"silâhlı" ve "soğuk"— savaş dönemlerinde, cadı avına çıkan Torquemada veya Cotton Mather'inkine denk bir gayretle bulup çıkarılır veya sürülür ya da hapse atılır. Olağan dönemlerde dahi, çocukları "zehirleyen" veya kitlelerin zihnini bulandıran "gizli sapkınlar"ın mutlaka gözetim altında tutulması gerekir. Son derece tehlikelidirler, zira küçüklerin ve masumların milliyetçi ruhunu tehlikeye atıyor olabilirler.

İnsanlar normalde ve kendi rızalarıyla ekonomik kazanç için canlarını vermezler. En üstün fedakârlık, en çok bir ülkü için ve dinî bir duyguya mukabil olarak yapılır; modern milliyetçiliğin dinî karakterinin en güçlü ve nihaî delili, adanmışlarının son yüz yetmiş yıldır savaş meydanlarında sorgusuz sualsiz hayatlarını bırakmış olmasıdır. Meselâ, kuzey Fransa'nın dört bir yanında, aynı basit kitabeyi taşıyan yüzbinlerce küçük beyaz haçlar vardır: "Mort pour la patrie" ("Vatan için öldü").

Modern milliyetçilik gerçekten de eşine az rastlanır derecede eli kanlı bir dindir. Bu yüzyılın ilk yarısında milliyetçi savaşlarda katledilen insanların sayısı, Ortaçağda dörtyüz yıllık Haçlı seferlerinde ölen insan sayıdan çok daha fazladır. Bunun tek nedeni yeni ve çok gelişmiş silâhlar değildir. Esas sebebi, zamanımızın milliyetçi savaşının topyekün olmasıdır; bu savaş, sınıf savaşı değil, kitlelerin savaşıdır. Asya'nın, Afrika'nın kitleleri okur-yazar hale gelip hakkıyla telkine tabi tutuldukça ve tüm dünya dile dayalı millî devletlere bölündükçe, daha nice sayısız savaş patlak verebilir ve daha nice soykırımlarda insanlar kurban edilebilir.

Çağımız milliyetçiliğinin sayıları giderek artan hasetçi ve kavgacı mezhepleri vardır. Ayrıca, o, bir bütün olarak, dünya dini olmaya en yakın ve en yeni adaydır. Kültü artık evrenseldir; Avrupa veya Amerika'nın düdük ve trampetlerinin yanında, Afrika'nın tam-tamları da eşlik etmektedir ona.

3. Yumuşatıcı Etkiler

Cihanşumül milliyetçi taassubun ve sonu gelmez milliyetçi savaşlar dizisinin karanlık yüzü, zıt eğilimler ve yumuşatıcı etkilerin varlığıyla en azından kısmen aydınlanmaktadır. Bunlardan birisi, çıkacak bir savaşın tek bir yerle sınırlı kalmasının artık çok zor olduğunun; en yeni bilim ve teknolojinin üretebileceği bomba ve füzelerle patlak verecek bir başka Dünya Savaşının düşünülmesi ve dayanılması son derece korkunç, son derece felâketli olacağının farkına varılması sonucu ortaya çıkan yeni bir barışçılık hamlesidir. Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin devlet adamları, sözde barış misyonları amacıyla dünya turları yapıyorlar; silâhsızlanma ve yeni silâhların yasaklanması yaygarasında birbirleriyle yarışıyorlar.

Bu türden bir barışçılık hakkında aşırı iyimser olunabilir. Çağdaş devlet adamları ne silâhsızlanmanın ilk savunucuları, ne de kendilerinin ve halklarının milliyetçiliği karşısında bunu ilk gerçekleştirecek olanlardır. Silâhlarda indirime gitmeye zorlayacak olan şey barışçılık ya da insancıl duygular değil, malî durumlardı. Yeni saldırı silâhları daima başlangıçta teyakkuz doğuruyor, ama bu teyakkuz genelde yeni savunma silâhlarına ve silâhlanma yarışının şiddetlenmesine neden oluyor. Her millî devletin, kabinenin ilk safında yer alan bir "Savaş Bakanı," daha "ince" bir ifadeyle, "Savunma Bakanı" vardır; bildiğim hiçbir millî devletin ise Barış Bakanı bulunmuyor.

Yeni bir Dünya Savaşı gerçekten de dehşetli olabilir. Dehşetli olabilir, çünkü yalnızca muazzam hayat ve mal kaybına

yol açmakla kalmayıp, daha büyük ihtimalle, öncekiler gibi, millî nefret duygusunda ve milletlerarası adaletsizliklerde artışa neden olacaktır. Millî bir devlet, özellikle demokratik bir millî devlet, makûl ve kalıcı bir barışı imkânsız hale getirecek kadar kendisini savaşı sürdürmeye ve kazanmaya adamaya eğilimlidir. Meselâ ABD, gerek I. gerekse II. Dünya Savaşlarında nihaî zafer kazanan bir rol oynamasına karşın, her iki savaşın sonrasında barışın kaybedilmesinden büyük ölçüde sorumludur. I. Dünya Savaşından sonra kendi içine kapanarak, Milletler Cemiyeti'yle milletlerarası işbirliğine girmeyi inatla reddetti; eski Müttefiklerden savaş borçlarının toplanmasında körü körüne ısrar etti; devlet okullarında Almanca'nın öğretilmesini aptalca yasakladı ve dolaylı olarak Alman Cumhuriyeti'ni yıktı ve Hitler'in yolunu açtı. II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen ertesinde, "kayıtsız şartsız teslimiyet" gibi sloganlar, Bakan Morgenthau'nun sanayileşmiş Almanya'yı bir köylü ülkesine döndürmesi kabilinden kısa görüşlü bir tasarı, Nuremberg Yargılamaları gibi tiyatrovari kamu şovları, o zamanki düşmana karşı millî nefreti ispatlıyordu; ama gelecekte, karşısında güçlü ve demokratik bir Almanya'dan yardım isteneceği, başka ve daha tehdit edici bir düşmanın ortaya çıkabileceği düşünülemiyordu.

Şüphesiz, II. Dünya Savaşından sonra ABD, I. Dünya Savaşından sonra milletlerarası örgütlere karşı takınmış olduğu tavrı değiştirdi; dünyanın diğer tüm millî devletleriyle birlikte şimdi o da Birleşmiş Milletler'in bir üyesi, hem de oldukça faal bir üyesi. Bu örgüt belki savaşı önleyemeyebilir: Kore'de ve Vietnam'da önleyemediği gibi. Fakat birçok şekilde değerli işbirliği hizmeti ifa etmekte ve en önemlisi milliyetçiliğin milletlerarasıcılıkla dengelenmesi gerektiği kanaatine şehadet etmektedir. Elbette ki, devlet adamlarının düşünüşü ve kitlelerin aldığı eğitim hâlâ milletlerarası olmaktan çok millî nitelikte ve öngörülebilir gelecekte ikisi arasında hayatî bir çatışmada, milliyetçilik muhtemelen daha ağır basacaktır. Milliyetçilik, milletlerarasıcılığın henüz mahrum olduğu, popüler "dinî" cazibeye sahiptir.

Uzun dönemde, liberal demokratik, komünist veya diğer diktatörlük ve ilkel kabile milletleri de dâhil, dünyadaki birçok milletin hepsinin kendi milliyetçiliklerini oluşturup oluşturamayacakları ve "Birleşmiş Milletler" halinde barışçıl biçimde birlikte hareket edip edemeyecekleri oldukça problemli bir noktadır. Ancak, küçük bir ölçekte, her üyenin kendi milliyetçiliğine sınır getirdiği ve hükümranlığının bir kısmından daha büyük umumî yarar uğruna vazgeçtiği millî federasyonların çeşitli örnekleri vardır. Nitekim komünizmin sözde ortak yararını ilerletmek için, Sovyetler Birliği'ndeki milletler ve uydu milletler çok önemli konularda tek bir birim olarak hareket etmektedir ve tüm dünya komünist yapıldığı takdirde, Marks ve Lenin'in tahmin ettiği gibi, dünya barışı —veya diğerlerinin inandığı gibi kölelik ve despotizm dünyası— olabilecektir.

Diğer taraftan, Komünist saldırganlığına karşı "hür dünya"nın savunması için federasyonlar kurulmuştur: onbeş üyesi ve Paris'te daimî bir merkezi bulunan NATO (Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü); sekiz üyeli SEATO (Güneydoğu Asya Anlaşması Örgütü); beş üyeli METO (Ortadoğu Anlaşması Örgütü). Üstelik ekonomik kalkınmada karşılıklı yardım için "Colombo" adı verilen bir plan vardır ve bu plan güney ve güneydoğu Asya'daki onsekiz milletin federal örgütüyle yürütülmektedir. Batı Avrupa'nın altı ülkesinin (Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya ve Batı Almanya) ekonomik topluluk hususundaki federasyonu, serbest ticaret ve kaynakların birleştirilmesine dayanan "Ortak Pazar" ise bilhassa kayda değerdir. Bu merkezdeki altılı grubun etrafında, diğer yedi Batı Avrupalı milletin (Büyük Britanya, Norveç, İsveç, Danimarka, İsviçre, Avusturya ve Portekiz) "dış" ve daha gevşek grubu şimdi ortak ticaret politikaları peşindedir. Bütün bunlar, dil farkına ve milliyetçiliğin merkezcil kuvvetine rağmen, zamanla Batı Avrupa'nın Birleşik Devletler'inin habercisi sayılabilir.

İngiliz Devletler Topluluğu, "Yeni Dünya"daki yirmibir üyeli Pan-Amerikan Örgütü ve Fransız Milletler Topluluğu

gibi kuruluşları da bu arada zikretmeliyiz. Bunlar etkin olmayıp isimde kalıyor olabilir ve hiçbirisi milliyetçilik engeline karşı çıkmıyor olabilir. Ama yine de aşırı ve dışlayıcı milliyetçiliğin körüklediği tecrit ve düşmanlıkların ötesinde ve üstünde milletlerarası işbirliği ve dostluk idealini tecessüm ettirmektedir. Günümüzde, daha gelişmiş ve daha hızlı iletişim araçları milletler arasındaki seyahat ve ticareti büyük ölçüde kolaylaştırdı ve böylece birbirleri hakkında eskisine nisbeten daha fazla malûmatı mûmkün kıldı. Giderek artan milliyetçi duygu ve sürtüşmeler şansı olduğu gibi, karşılıklı anlayışın teşviki şansı da sözkonusudur.

Milliyetçiliğin nisbeten yeni bir gelişme olduğu Asya ve Afrika'da, federasyon ve demokrasi ilkelerinin benimsenmesi ve uygulanması sayesinde milliyetçilik daha mutedil ve daha az savaş kışkırtıcısı hale getirilebilir. Bunlar (federasyon ve demokrasi) İsviçre'deki üç milliyet (Alman, Fransız ve İtalyan) arasında ve Kanada'da iki millet (İngiliz ve Fransız) arasında barışı ve birlikte hareketi temin etti. Aynı şeyi çok dilli Hindistan'da ve belki Doğu ve Batı Afrika'daki Kongo'nun, Sudan'ın veya Rodezya'nın içiçe girmiş kabileleri arasında da aynı şeyi pekâlâ yapabilir. Şu anda, bunu düşünmek bile zevk veriyor. Dil ve dilin millî veya kabilevî gelenek ve oluşumla yakın ilişkisi problemi, milliyetçiliğin zirvesine ulaşmış olduğunu tahayyül edenler için hâlâ büyük ve gerçek bir problem olarak durmaktadır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, liberal demokrasi milliyetçilikle oldukça uyumludur. Her ikisi de siyasî iktidarın kitlelerce ele geçirilmesi aşamalarını teşkil etmektedir. Fakat demokratik yönetimdeki milliyetçilik, Avrupa'nın ve Amerika'nın son yarım asırlık döneminde, diktatörlüktekinden daha az tehlikeli, daha az husumetli ve dünya barışını daha az tehdit eder olduğunu göstermiştir. Napolyon, Hitler veya Stalin'inki gibi bir diktatörlükte, saldırı ve savaş kararları, diktatörün şahsî ihtirası ve arzusuna göre ânında alınabilmekte ve diktatörlüğün propagandası ve zorlamasıyla vatansever kitle desteği temin

edilmektedir. Bir demokrasi ise daha hantal, harekette daha yavaştır. Demokratik idarenin hükümeti kamuoyu oluşturmaktan çok kamuoyunu takip eder ve şahsî hürriyetlerin kısıtlanması ve basın eleştirisinin sansürlenmesi konusunda sıkıntı duyar. Tek kelimeyle, milliyetçilikte nihaî sonuç olan savaşa, diktatörlüğe göre demokraside girilmesi daha çetindir. Ümit edilir ki, Asya ve Afrika'da kurulan millî devletler diktatör ve totaliter milliyetçilik yerine demokratik ve liberal demokrasi tarzını tercih ederler. İtiraf etmeliyiz ki, acelesi olan milliyetçiler için diktatör ve totaliter milliyetçilik daha büyük cazibe taşımakta ve daha pürüzsüz işlemektedir.

Sanat, bilim ve teknoloji, tek bir milletin malı değildir. Daima birinden diğerine yayılmıştır ve şimdi her zamankinden hızlı yayılmaktadır. Çok iyi bildiğimiz gibi, bunlar, milliyetçi amaçlarla kullanılmakta, fakat aynı zamanda milliyetler arasında köprü görevi görmektedirler. Aslında, mecazı değiştirecek olursak, milletlerarasıcılığın sessiz ve gizli etkenleri, bir çeşit görünmeyen termit olabilirler.

Üstelik millî sınırları aşan ve milletlerarası bir etki icra eden büyük tarihî alanlar vardır. Batı Avrupa yüzyıllardır ayrı bir medeniyete sahip olmuştur ve hâlâ sahiptir; üstelik Avrupa'nın yörüngesindeki milletler bu medeniyetin âdetlerine ve sanat biçimlerine mirasçılık, milliyetçiliği aşan bazı ortak geleneklerine hissedarlık yapmaktadır. Aynı şey Uzak Doğu, Hindistan alt-kıtası, Orta ve Yakın Doğu için de söylenebilir. Bu kültürel alanların şimdilerde eskiden sahip oldukları kendine özgülüklerini kısmen kaybettikleri bir gerçektir. Bu alanlar, bir taraftan ortak maddî medeniyetin aşırı yayılmasıyla birbirlerine tutturulmakta ve bir araya getirilmektedir; diğer taraftan ise milliyetçilikle parçalanmaktadır. Peki, az önce sayılan kültürel alanların manevî temelini oluşturan ve milletlerarasıcılık ve kozmopolitlikte büyük tarihî roller oynamış olan tabiatüstü dünya dinlerinin —Hıristiyanlık, İslâmiyet, Hinduizm, Budizm— durumu nedir?

4. Milliyetçilik ile Tarihî Dünya Dinlerinin, Bilhassa Hıristiyanlığın Etkileşimi

Bir kez daha belirtiyorum: modern ve çağdaş milliyetçilik, insanın "din duygusu"na seslenir. Tarihî tabiatüstü dine bir ikame veya bir ilâve sunar. Tabiatüstü dinlere kayıtsız veya düşman olan kişiler, dünyevî nitelikteki milliyetçilikte, yani esasen modern laiklik (secularism) dininde, bir telafi edici tatmin ve adanma bulmaya yatkındır. Bu da insanların aynı anda, nasıl hem komünist hem de milliyetçi olduğunu açıklamaktadır.

Aynı zamanda oldukça mutaassıb bir din olan milliyetçilik, her türlü muhtemel rakip dine hoşgörüsüzlüğe meyillidir. Materyalist ve diktatör komünizmle birleşerek, Sovyet imparatorluğunda olduğu gibi, Hıristiyanlığa ve Yahudiliğe karşı çıkmakta ve zulmetmektedir; "kızıl" Çin yalnızca hıristiyan misyonerleri öldürmekle, hapsetmekle ve ülkeden çıkarmakla kalmayıp budist Tibetlileri de boyunduruğuna almakta ve liderleri Dalai Lama'yı sürgüne göndermektedir. Komünist olmayan diğer ülkelerde, millî devlet her türlü dinî kurumdan yetkice daha fazla üstünlük kazanmış durumdadır ve başka türlü hareket eden veya düşünen kişiler "sadakatlerini bölmek"le suçlanmakta veya en iyi ihtimalle ikinci sınıf vatandaşlar olarak görülmektedir.

Milliyetçilik dini, bu bölümün başında işaret ettiğimiz gibi, kültünü daha eski dünya dinlerinden, bilhassa Hıristiyanlıktan almıştır. Buna karşılık, yaşlı dinler milliyetçiliği kabule, hatta hatta teşvike eğilimlidir. Böylece dinî bir telifçilik veya kaynaştırma gelişmekte; bunun sayesinde de dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca insan, en azından lafızda atalarının dinine bağlı kalmaya devam ederken, onu milliyetçi tapınma ve disiplinin gereklerine uydurmaktadır.

Tabiatüstü tarihî Yahudilik, çoğu Yahudinin hayâtında potansiyel bir kuvvet olmaya devam etmekte; ama bu Yahudilerin büyükçe bir kısmı "dinî duygu"larını artık —ister içinde yaşadıkları halkınki olsun, ister Siyonizminki, isterse

yeni İsrail milliyetçi devletininki olsun— "yüksek" milliyetçilikte ifade etmektedirler. Budizm çok büyük sayıda Doğulunun hayatında hâlâ önemli bir faktör; ama son zamanlarda Japonya'da milliyetçi Şinto'ya, Çin'de komünizme ve Burma ile Seylan'da yeni kurulan millî devletlere tâbi kılınmıştır. İslâmiyet de, Uzak Hintlere ve Afrika'ya dek yayılmış misyoner kurumuyla, hâlâ büyük ve ihtidalarla genişleyen bir din; fakat Mustafa Kemal ve Şah Rıza Pehlevi'nin takipçileri, kendilerini önce Türk veya İran milliyetçisi, sonra Müslüman şeklinde tanımladılar ve Müslüman Araplar Yahudi milliyetçiliğine karşı beraberce Arap milliyetçiliğine adanarak Hıristiyan Araplarla kardeşlik peyda ettiler.

Hıristiyanlık bugün her zamankinden daha fazda isimde izleyiciye ve belki de daha fazla adanmış —Katolik, Ortodoks ve Protestan— şakirde sahip. Fakat çoğu için, Hıristiyanlık fiiliyatta milliyetçiliğin cüz'ünü teşkil ediyor. Westminister Abbey, İngiltere Kilisesinin ve belki de ondan da fazla İngiliz milliyetçiliğinin bir mabedidir; İngiltere ve İskoçya'nın, New York ve Washington'ın Protestan katedrallerinde hıristiyan azizlerin heykellerinden çok millî kahramanların suretleri ve abideleri, askerî ve millî savaş bayrakları bulunmakta ve göze çarpmaktadır. Fransa'da Napolyon Bonapart'ın naaşı Katolik bir sunağın yanında gömülerek, bir kere daha muhteşem bir Hıristiyan Sainte Geneiéve kilisesi millî bir panteona dönüştürülmüştür. İspanyol kiliselerinde, normalde Host'un (okunmuş ekmek) kutsanması ve yüceltilmesine eşlik eden sessizlik, millî marşın orgla gürültülü biçimde çalınmasıyla ortadan kalkmıştır.

Milliyetçilik ve Hıristiyanlığın telifi, ABD'de çarpıcı biçimde dikkat çekmektedir. Bu ülkede yüz civarında kilise ve mezhep, çeşitli etnik kökenlerden büyük bir Katolik azınlık ve küçük ama çok faal bir Yahudi azınlık arasında dağılmış olan Protestan çoğunluğun dinî-kültürel çoğulculuğu, bu telifçiliğe cesaret vermektedir. Bu grupların her biri, Amerikan ideallerine ve kurumlarına gösterişle adanmada birbirlerini geride bırakmaya eğilimli görünmektedir. Protestan kiliselerinin çoğunda büyük bir Amerikan bayrağı minber veya komünyon

masasının üzerinde dalganmakta, millî bayramlar törenlerle kutlanmaktadır. Katolik kiliseleri ve Yahudi sinagoglarında, milleti için savaşan ve ölen üyelerin listesi sergilenmektedir.

"Fundamentalistler," Kitab-ı Mukaddes inançlarından, kadim zamanların "seçilmiş" İbrani halkı ile çağdaş zamanların "seçilmiş" Amerikan halkı arasında ilham verici bir paralellik çıkarmaktadır. Öyle görünüyor ki, dinî "modernistler" ve "liberaller" Hıristiyanlığı sulandırdıkları ölçüde Amerikancılığı koyulaştırıyorlar.

Meselâ, I. Dünya Savaşından sonra New York City'de St. Mark Protestan Piskoposluk Kilisesinde düzenlenen bir ayine ilişkin aydınlatıcı haberi hatırlayalım. Modern Kilise Azası Birliği'nden bir din adamının "İsa'nın ilâhlığını reddettiği" bir merasimde, Amerikan bayrağına tapınma ayini "sabah ve öğleden sonra büyük cemaatlerin ilgisine mazhar oldu."

"İbadet" diye devam ediyor haber, "mihrabın önünde, profesyönel aktörle —Başmemur, Oğul; Birinci Asistan, Anne ve İkinci Asistan, Baba— tarafından icra edildi... bayraktaki kırmızı şeritlerin yedi temsilcisine Washington, Jefferson, Jackson, Lincoln, Cleveland, [T.] Roosevelt ve Wilson adı verildi [F.D.R. ve Ike için şeritlerin sayısının dokuz olmaması ne büyük talihsizlik!]

"Beyaz bayrak gönderi, mabedin önüne konuldu ve gönderin tepesine, üstünde altın bir kartalın bulunduğu altın bir hale yerleştirildi. Cemaate şöyle hitap edildi...'Kartal bağımsızlığımızın timsalidir; iştiyakımızı, ilhamımızı ve atalarımızın Tanrı'sıyla yaşayan komünyonumuzu ifade eder.' Bunu kartal mezmuru izledi. Mezmurdan sonra Baş Memur yüksek sesle yalvardı: 'İşit ey kartalın çığlığını.' Cemaat karşılık verdi: 'Aşkla şevkle itaat edelim.' Daha sonra Yıldızlı Sancak'ın ilk kıt'asının okunması için bayrak çekildi; bu sırada Baş Memur şöyle diyordu: 'Hikmet ve şeref sahibi kimsenin uyuşabileceği bir ölçüye ulaşalım.'

"Âyinin ikinci kısmında, 'tapınmaya hakkıyla lâyık oldukları' için, cemaatin gözlerini yedi kırmızı şeride kaldırması istendi. Bunu koro izledi:

"'Bayrağın kırmızısına

"'Bayrağın kırmızısına, bayrağın kırmızısına,

"'Bayrağın kırmızısına ebediyyen."

Benzer şekilde altı beyaz şerit ayini, gece mavisi dörtgeninin, beş köşeli beyaz yıldızın ayinleri yapıldı. Son merasim, beyaz başlıklı kartal tapınmasıydı. En sonunda, mâbede selam olarak bayrağın gönderden indirilmesine izin verildi ve Cumhuriyet Savaş İlâhisi okundu."[3]

Son sayfalarda sunulan milliyetçilik değerlendirmesi, bazı okuyuculara muhakkak fazla kötümser ve fazla eleştirel gelecektir. Doğru, laik devletin yüceltilmesi ve ilâhlaştırılmasının yegâne —modern ve çağdaş— biçimi milliyetçiliktir. Isparta gibi antik şehir devleti veya Asur yahut Büyük İskender ya da Diocletian'ınki gibi (veya Ortaçağdaki Moğol gibi) imparatorluklar, savaşçılıkta ve hoşgörüsüzlükte, en üstün dinî tapınmayı istemede milliyete dayalı modern devletten pek aşağı kalmıyordu. Aralarındaki farklılık derece farklılığıdır. Sınaî ve teknolojik ilerleme, çağdaş millî devlete, daha önceki imparatorlukların ve şehir-devletlerinin mahrum olduğu, vatandaşlarını eğitme ve telkine tâbi tutma araçlarını sağlamıştır. Böylece milliyetçilik; milliyetçilik dinine geniş popüler ve derin adanmanın eşlik ettiği, ihya olmuş, büyük ölçekli, bir kabilecilik olmayı başarmıştır.

Bununla birlikte, milliyetçilikte, modern çağlarda ortaya çıkıp yayılan bazı fayda ve avantajlar bulunduğunu düşünebiliriz. Avrupa'da ve Amerika'da, yani Hıristiyanlık âleminde, bundan etkilenen çeşitli ülkelerde dâhilî reform ve ıslah için bir itici güç olmuştur. Kitlelere okur-yazarlık ve okul eğitimini teşvik etmiş, onları siyasî organın üyeleri haline getirmiş ve onlara vatandaşlığın hak ve sorumlulukları duygusunu da kazandırmıştır. O, demokratik ruhun bir aşaması, Batılı dünyanın büyük kısmında, büyük ölçüde ferdî hürriyetle ve aynı şekilde beynelmilelcilik ve insaniyetperverlikle

3. *The New York Times*, 25 Şubat 1924.

uyumlu hale gelmiştir. Diktatörlük ve totaliter milliyetçilerin karşısına —sözgelişi Stalin, Mussolini veya Hitler'e— Herder ve Mazzini, Woodrow Wilson ve Winston Churchill, Konrad Adenauer ve Charles de Gaulle gibi liberal ve insaniyetperver milliyetçilerin konulması gerekir.

Hıristiyanlığı milliyetçiliğe, tâbi kılma olmasa dahi, uydurma yönünde çağdaş bir eğilime dikkat çektik ve bir New York kilisesinde Amerikan bayrağına yapılan "tapınma ayini" eşliğinde uç bir örnek verdik. Fakat bu, hikâyenin yalnızca bir yüzü. Diğer taraftan, şunun da vurgulanması gerekiyor ki, haricî hücumlara ve dâhilî tahriplere rağmen, Hıristiyanlık büyük sayıda insanlar için canlı ve etkin bir din olmaya devam ediyor ve itikadî ve ahlâkî öğretileri milliyetçilik üzerinde en önemli mutedilleştirici etkiyi icra ediyor.

Gerçekten, milliyetçilik, iyi yönlerini büyük ölçüde Hıristiyanlığa borçlu görünmektedir. Hıristiyan Kilisesi vatanseverliği uzun süre gerekli ve ulvileştirici bir fazilet olarak görmüş ve kilisenin milliyetçilik çizgilerine göre örgütlenmesi ve fonksiyon görmesi millî devletlerin doğuşunu öncelemiş ve ona katkıda bulunmuştur.

Ama aynı zamanda, Katoliklik iddiasında, yani bütün insanlar ve bütün milletler için evrensel olma iddiasında ısrar etmesiyle ve hıristiyanların Sezar'ınkini Sezar'a verdikleri gibi Tanrı'nınkini de Tanrı'ya vermeleri gerektiği yönünde Kurucu'sunun emirlerini sürekli vurgulaması, aşırı milliyetçiliğe sınırlar getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, dünyevî milliyetçiliğin talepleri, Hıristiyan için, tabiatüstü dinin talepleriyle karıştırılmamalıdır; onun (Hıristiyan) sadakati gerçekten de bölünmüştür; zira millî sadakatinin üstünde ve ötesinde Hıristiyan iman ve ahlâkiyatına sadakat görevi bulunmaktadır.

Hıristiyan iman ve ahlâkiyatı; Katolik papa ve piskoposlarca mı, Ortodoks Kilise konsüllerince mi, yoksa kutsal metinlerin Protestan okunmasına göre mi yorumlandığına bağlı olarak, ayrıntıda farklılaşmaktadır. Buna karşılık, ortak bir hıristiyan mirası vardır ve şimdi, bir bütün olarak Hıristiyanlığın yalnızca materyalist komünizm tarafından değil, saldır-

gan ve hasmane milliyetçilik tarafından da şiddetle kuşatıldığı ve tenkitçi biçimde meydan okunduğu bir dönemde, Hıristiyanlığın büyük taraflarının liderleri arasında, daha fazla karşılıklı şefkat ve anlayışa doğru aşikâr bir evrensel (ecumenical) eğilim bulunmaktadır. Bütün fertler gibi bütün milletlerin, her milletin kendi başına bir amaç değil, hepsinin esenliği için bir araç olacağı ortak bir milletlerarası ahlâka tâbi olduğu veya olması gerektiğini öngören elbette ki, tek tip hıristiyan öğretisidir. Dizginlenmemiş milliyetçiliğin potansiyel gururu ve bencilliğine karşı; Hıristiyanlık, tevazu ve diğergâmlık ideallerini benimser.

Ancak, milliyetçiliğin yumuşatılmasında ve aşırılıklarının sınırlanmasında etkin olunabilmesi için, kendilerini Hıristiyan kabul edenlerin dinlerini ciddiye alması ve onun bölücü milliyetçilik dininden üstün bir gerçek dünya dini olduğunu benimsemesi gerekir. Kendi tabiî vatanseverliklerinin, ırkçılık ve kavmiyetçilik veya dar milliyetçiliğin en kötü türlerine bulaşmasına izin vermemeleri gerekir.

Halen, miliyetçilik, Asya ve Afrika'da bir orman yangını gibi ilerlerken, tarihî dünya dinlerini yıkacak mı, yoksa onlar tarafından yumuşatılıp sulandırılacak mı diye merak etmek için nedenimiz var. Tarihî olarak Hindu veya Konfüçyusçu, Budist veya Müslüman bölgelerde milliyetçiliğin gelecekteki gidişatı üzerinde bu dinlerin etkileri ve nüfuzları hakkında bir tahminde bulunmak için yeterli bilgiye ve öngörüye sahip değilim.

Bir hıristiyan olarak samimiyetle inanıyorum ki, Afrika ve Asya toprakları (Avrupa emperyalizmine bulaşmamış) hıristiyan misyonlarına tahammül gösterdiği ve hıristiyan iman ve ahlâkının etkisi altına girdiği ölçüde, bu kıtalarda yükselen sabit fikirli (obsessive) milliyetçilik daha az dışlayıcı, daha az hasmâne ve milletlerarası işbirliği ve barışın korunmasında daha elverişli hale gelecektir. Hem, iki Dünya Savaşından sonra, barışı kim istemez ki?

CARLTON J. H. HAYES

MİLLİYETÇİLİK BİR DİN

Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru

Milliyetcilik artık apaçık bir cihanşümul vâkıadır ve modern medeniyetin hem maddî hem de manevi gelişmesini kökten etkilemektedir. İnsanlığın siyasi ilişkilerinin yanısıra, ekonomik ve manevi ilişkilerini de giderek daha fazla etkilemeye yüz tutmaktadır. Özellikle 21. yüzyıl ile birlikte hızlanan bir "mikro milliyetçilik" rüzgârı, bu düşüncenin anlaşılmasını zorunlu kılıyor. Carlton Hayes, milliyetcilik düşüncesi üzerine derinlikli çalışmaları bulunan Amerikalı bir bilimadamı. Bu kitap, yazarın hayatı boyunca milliyetçilik üzerine yaptığı araştırmaların bir hülasasıdır.

ISBN 978-975-355-106-9
9 789753 551069
2. BASKI
İZ YAYINCILIK 44
İNCELEME-ARAŞTIRMA DİZİSİ